

GENOCIDAS^{IR}

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS

REZISTENCIJA

2022 2(52)

ISSN 1392-3463

GENOCIDAS IR

REZISTENCIJA

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

2022 2(52)

LIETUVOS
GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS
TYRIMO
CENTRAS

VILNIUS 2022

Redakcinė kolegija:

Vyriausioji redaktorė

dr. MINGAILĖ JURKUTĖ

Nariai:

dr. VALDEMARAS KLUMBYS (Lietuvos istorijos institutas) – redakcinės kolegijos pirminkas

dr. TETIANA BORIAK (Ukrainian Research Institute at Harvard University (HURI), JAV)

dr. ARŪNAS BUBNYS (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras)

dr. MARIUS ĖMUŽIS (Vilniaus universitetas)

dr. KĘSTUTIS K. GIRNIUS (Vilniaus universitetas)

dr. VLADISLAV HRYNEVYCH (Babin Jaro istorijos ir atminties kraštovaizdžio Institutas / Інститут дослідження території та ландшафту пам'яті Бабиного Яру, Ukraina)

dr. KĀRLIS KANGERIS (Stokholmo universitetas / Stockholms universitet, Švedija)

dr. INETA LIPŠA (Latvijos universitetas / Latvijas Universitāte, Latvija)

dr. AIGI RAHI-TAMM (Tartu universitetas / Tartu Ülikool, Estija)

dr. MEELIS SAUEAUK (Estijos istorinės atminties institutas / Eesti Mälu Instituut, Estija)

dr. ARŪNAS STREIKUS (Vilniaus universitetas)

dr. SAULIUS A. SUŽIEDĖLIS (Milersvilio universitetas / Millersville University, JAV)

dr. JOACHIM TAUBER (Nordost institutas / Nordost Institut an der Universität Hamburg, Vokietija)

Turinys – Contents

STRAIPSNIAI – ARTICLES

Monika Tomkiewicz

Stovykla Pravieniškėse prie Kauno 1941–1944 m.6

Camp in Pravieniškės near Kaunas in 1941–194424

Valdemaras Klumbys

Sovietinis seksualumas savilaidos veidrodyje25

Soviet Sexuality in the Mirror of *Samizdat*44

Gintaras Vaičiūnas

Sovietų Sąjungos penktoji kolona Anykščių krašte
tarpukario Lietuvoje45

The Fifth Column of the Soviet Union in Anykščiai Region
in Interwar Lithuania66

IŠ ARCHYVŲ – FROM THE ARCHIVES

Gintautas Ereminas

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos organizacinė veikla
Vilniaus krašto valsčiuose67

KRONIKA – CRONICALS 106

KNYGOS – BOOKS 125

MŪSŲ AUTORAI – OUR AUTHORS 128

Monika Tomkiewicz

Stovykla Pravieniškėse prie Kauno 1941–1944 m.

Šiame straipsnyje tiriamas Pravieniškių darbo stovyklos laikotarpis nacių okupacijos metais, taip pat aptariami nacių nusikaltimų, įvykdytų Pravieniškėse, tyrimai ir nusikaltėlių teismai, vykę Sovietų sąjungoje ir Lenkijoje. Pravieniškių darbo stovykla buvo įsteigta tarpukario Lietuvos Respublikoje kaip pataisos įstaiga, nuo 1941 m. rugpjūčio ją perėmė naciai ir naudojo kaip darbo lagerį (Zwangsarbeitslager Provenischken), kuris nuo 1943 m. tapo Kauno koncentracijos stovyklos (KL Kaunas) padaliniu. Į Pravieniškes buvo vežami įvairių tautybių žmonės iš Vilniaus Lukiškių,

Literatūroje ir archyvuose dokumentuose galima rasti palyginti nedaug informacijos apie nedideliame Pravieniškių kaime, apie 25 km nuo Kauno esančios pataisos įstaigos veiklą. Fragmentiškai apie ją užsimenama 1918 m., t. y. dar Lietuvos Respublikos laikotarpiu. Kiek vėliau, nuo 1929 m., Antano Smetonos režimo laikais, čia buvo kalinami ir politiniai oponentai. Išsamesni šaltiniai buvo išsaugoti laikotarpiui po 1939 m. rugsėjo mėn. Tuo metu į Pravieniškes buvo siunčiami lenkų karininkai ir karo pabėgėliai. Dviejų iš eilės sovietų okupacijų laikotarpiu, su pertraukomis, trukusiomis nuo 1939 m.

Kauno ir Panevėžio kalėjimų (lietuviai, lenkai, rusai, romai, taip pat žydai, daugiausia – iš Kauno geto); taip pat čia kalinti Vokietijos kariuomenės dezertyrai. Kalinių egzekucijos buvo vykdomos stovyklos teritorijoje, kūnai užkasami vietoje, o artėjant Raudonajai armijai – ekshumuojami ir deginami. Po karo nusikaltimus tyrė ir baudžiamuosius procesus vykdė įvairūs Sovietų sąjungos ir Lenkijos teisingumo organai.

Raktažodžiai: Pravieniškės, nacistinė okupacija, koncentracijos stovykla, nusikaltimai žmoniškumui

rudens iki 1941 m. vasaros, į prieškarį Lenkijos Vilniaus vaivadijas buvo gabenami per apsupimą suimti asmenys, įtariami dalyvavę lenkų pasipriešinimo judėjime, taip pat paprasti kriminaliniai nusikaltėliai. Tuo metu stovykla ir toliau veikė kaip pataisos įstaiga. 1941 m. birželio 26 d., sovietų kariuomenei pasitraukiant iš Pravieniškių, buvo įvykdytos žiaurios kalinių žudynės. Kulkosvaidžiais ginkluoti sargybiniai apšaudė maždaug 300 beginklių kalinių ir 21 lietuvių sargybinių. Naikinimo darbus atliko sovietų tankai, kurie galiausiai įsiveržė į stovyklos teritoriją. Žudynes išgyveno tik du žmonės: lenkų

1–2 pav. Stovyklos ir besitraukiančių sovietų karių įvykdytų žudynių Pravieniškėse aukų vaizdas.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, fotografijų rinkiniai.

tautybės kalinys ir lietuvius sargybinis¹.

Nuo 1941 m. liepos mėn. okupuotose rytinėse teritorijose vokiečių okupantai pradėjo diegti savo civilinę ir teisminę administraciją. Vokiečių užkariautos rytinės SSRS teritorijos administraciniu požiūriu buvo suskirstytos į karinės administracijos (karo veiksmų teritorija) ir civilinės administracijos teritorijas. 1941 m. liepos 17 d. dekretu Adolfas Hitleris įsteigė Reicho okupuotų rytų teritorijų ministeriją (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete, RMfdbO), kuriai vadovavo Alfredas Rosenbergas. Šioje teritorijoje, kuri paprastai buvo vadinama Rytų ministerija (Ostministerium), buvo įsteigti du komisariatai: Ostlando reichskomisariatas (Reichskommissariat Ostland) ir Ukrainos reichskomisariatas (Reichskommissariat Ukraine), kurie papildomai buvo suskirstyti į bendrąsias apygardas. Lietuvos generalinis komisariatas (Generalbezirk Litauen), priklausantis Ostlando reichskomisariatui, buvo jau 1941 m. liepos mėn. vokiečių sukurtas administracinis vienetas. Jį sudarė keturios apskritys: Kauno, Šiaulių, Panevėžio ir Vilniaus. 1942 m. balandžio 1 d. nuo Baltarusijos generalinio komisariato buvo atskirti Eišiškių ir Benekainių rajonai (administracine prasme priklausę prieškarinio Naugarduko vaivadijos Lydos rajonui), taip pat Ašmenos ir Svierių rajonai buvo atskirti

¹ Jarosław Wołkonowski, *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*, Warszawa: Adiutor, 1996, p. 73; Bruno Zawieyski, *Prawieniszki litewska katownia*, in: *Panorama Kresowa* 8/98, p. 20–21; Geoffrey Megargee, in: *Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*, t. 1: *Early Camps, Youth Camps, and Concentration Camps and Subcamps under the SS-Business Administration Main Office (WVHA)*, Bloomington: Indiana University Press, 2009; Arvydas Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1996; *Lietuvos gyventojų genocidas 1939–1941*, t. 1, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999.

nuo Baltarusijos generalinio komisariato ir prijungti prie Lietuvos generalinio komisariato Vilniaus apygardos. Taip suformuotai 15 840 km² ploto teritorijai priklausė vakarinės Breslaujos, Pastovių ir Vileikos apskričių dalys, Ašmenos, Švenčionių, Trakų ir Vilniaus apskritys (su Vilniaus miestu) ir nedidelė dalis Naugarduko vaivadijos (šiaurinė Lydos apskrities teritorija). Joje gyveno 600 161 gyventojų (1942 m. gegužės 27 d. surašymo duomenimis, vien Vilniuje gyveno 146 tūkst. žmonių). Likusios buvusios Vilniaus vaivadijos teritorijos, t. y. Breslaujos, Pastovių ir rytinė Vileikos dalis, taip pat Dynos ir Maladečinos rajonai, buvo prijungtos prie Generalinio Baltarusijos komisariato. Rytinės prieškarinio Vilniaus apylinkės sudarė du iš dešimties Baltarusijos generalinio komisariato apygardų komisariatų, kurių centrai buvo Gluboke ir Vileikoje².

Vokiečių okupacijos pradžioje buvusių Pravieniškių pataisos namų vietoje buvo įkurta tranzitinė stovykla Zwangslager Provenischken. Pravieniškės tapo izoliacijos vieta suimtiesiems, vežamiems iš Lietuvos generalinio komisariato kalėjimų, t. y. Lukiš-

² Monika Tomkiewicz, *Zbrodnia w Ponarach 1941–1944*, Warszawa: Wydawn. Inst. Pamięci Narodowej, 2008, p. 32–44; Monika Tomkiewicz, *Zbrodnia Ponarska 1941–1944*, Warszawa, 2022, p. 131–133; Arūnas Bubnys, *Niemiecka polityka okupacyjna i stosunki etniczne w Wilnie w latach okupacji nazistowskiej*, in: *Stosunki etniczne podczas wojny i okupacji: Białystok i Wilno 1939–1943–1944/1945*, sudarė Edmund Dmitrów, Joachim Tauber, Białystok: Wydawn. Uniwersytetu w Białymstoku, 2011, p. 123–124; Seppo Myllyniemi, *Die Neuordnung der Baltischen Länder 1941–1944*, Helsinki: Suomalainen Historia Seura, 1973, p. 87–97; Maria Wardzyńska, *Sytuacja ludności polskiej w Generalnym Komisariacie Litwy: czerwiec 1941–lipiec 1944*, Varšuva: Agencja Wydawn. Mako, 1993, p. 21; Eugeniusz Mironowicz, *Wojna wszystkich ze wszystkimi. Białoruś 1941–1944*, Kraków: Avalon, 2015, p. 41, 45.

kių kalėjimo Vilniuje (pirmasis transportas iš Lukiškių atvyko 1943 m. sausio 31 d.), Kauno kalėjimo (vežami daugiausia žydų tautybės asmenys) ir Panevėžio kalėjimo. Tik 1943 m. Pravieniškėms buvo suteiktas laikinos priverstinio darbo stovyklos statusas (Zwangsarbeitslager Provenischken). Dar taip pačiais metais, lapkritį, stovykla tapo pavaldi Kauno koncentracijos stovyklai (Konzentrationslager Kaunen arba Kaunas), įeidama į jos sudėtį kaip vienas iš dalinių. Pravieniškėse buvo laikomi įvairių tautybių asmenys. Daugiausia buvo lietuvių (jie sudarė 60 proc. visų kalinių), lenkų, rusų, sintų ir romų bei žydų. Administraciniu sprendimu čia taip pat buvo kalinami už karinės tarnybos vengimą nuteisti Vokietijos kariuomenės dezertyrai. Šioje stovykloje vienu metu galėjo būti laikoma apie tūkstantis kalinių. Suimtuosius į stovyklą dažniausiai siųsdavo vokiečių saugumo policija ir kriminalinė policija iš Vilniaus ir Kauno. Į Pravieniškių stotį kaliniai dažniausiai buvo vežami geležinkeliu, o iš ten pėsčiomis vedami į stovyklos teritoriją. Tik įkaitai iš Vilniaus buvo atvežami dengtais sunkvežimiais, vadinamosiomis „būdelėmis“. Patekę į stovyklą kaliniai buvo apieškomi, iš jų buvo paimami vertingi daiktai ir dokumentai, po to jie buvo siunčiami į pirtį. Ten, liudininkų teigimu, sargybiniai dažnai juos stipriai sumušdavo³. Buvusi kalinė Irena Fiedorovič prisiminė:

Iš sargybinių prisimenu latvi, pavarde Korla, jo vardo neprisimenu. Tai nebuvo žmogus, tai buvo gyvulys. Jis siaubingai smurtavo. Jis be

³ 624 kalinių iš įvairių šalių, išsiųstų į Pravieniškių darbo stovyklą, sąrašas, Nr. VIII.807.43.32, in: *Varšuvos centrinis karinis archyvas* (toliau – VCKA), l. 186–200; Iš Lukiškių kalėjimo į Pravieniškių stovyklą perkeltų kalinių sąrašas, 1943 m. balandžio 13 d., in: *Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas* (toliau – LCVA), f. 730, ap. 2, b. 187, k. 27, 56, 85; Bruno Zawieyski, *Prawieniszki litewska katownia*, in: *Panorama Kresowa*, Nr. 8/98, p. 20–21.

jokios priežasties mušė kalinius, spardė juos kojomis, mušė batu. Jis mušė be priežasties ir su dideliu pasitenkinimu, tuo pat metu juokdamasis. Jis tyčiojosi ir smurtavo.⁴

Kaliniai čia buvo siunčiami už įvairius nusikaltimus. Tačiau gausiausia buvo politinių kalinių grupė (daugiausia lenkų tautybės) šie kaliniai buvo nukreipiami iš Lukiškių kalėjimo Vilniuje arba sulaikymo centro prie Ofarnos. Taip pat buvo daug asmenų, pripažintų pažeidusiais įsakymus dėl priverstinio darbo, sovietų karo belaisvių ir nemažai už įprastinius nusikaltimus nuteistų asmenų. Dr. Vanda Marbužanka savo atsiminimuose apie karo laikotarpį rašė: „Vokiečiai panaudojo barakus, kad jose įkurtų vadinamiesiems politiniams nusikaltėliams skirtą stovyklą, o iš tikrųjų – lenkų inteligentijos stovyklą.“⁵ Ir iš tiesų, 1943 m. rugsėjį į stovyklą buvo atvežta 100 įkairių iš Vilniaus, sulaikytų 1943 m. rugsėjo 17 d. dėl Armijos Krajovos (toliau – AK) įvykdytos egzekucijos lietuvių policijos inspektoriui Marianui Podobui. Tarp jų buvo lenkų inteligentijos atstovų (daug Vilniaus Stepono Batoro universiteto dėstytojų), mokytojų, teisininkų, gydytojų ir inžinierių. Šie įkaitai stovykloje buvo laikomi nuo dviejų iki septynių mėnesių. Dauguma jų iš Pravieniškių išvyko sirgdami širdies ligomis, reumatu ir tuberkulioze.

Daug lenkų į Pravieniškes patekdavo prieš kiekvieną nacionalinę šventę. Lenkų

⁴ Tyrimas dėl vokiečių ir lietuvių policijos įvykdytų Pravieniškių stovyklos kalinių žudynių 1941–1944 m., t. 2, liudytojos Irenos Kołodziejskos, gimusios Federowicz, apklausos protokolas, 2001-08-28, in: *Nusikaltimų lenkų tautai baudžiamojo persekiojimo komisija Gdanske* (toliau – OK. Gd.), Nr. S 18/00 / Zn, p. 262.

⁵ Wanda Marbužanka, in: *Naujų bylų archyvas* (toliau – NBA), rinkinys „Koncentracijos stovyklos“, Nr. 212 / III / 8, Kartki z Wilna [Kortelės iš Vilniaus], p. 3.

tautybės kaliniai daugiausia buvo nuteisti už: narystę pasipriešinimo judėjime ir nepriklausomybės organizacijose, veiklą komunistiniuose judėjimuose, ginklų laikymą, sabotажą ir pabėgimą iš priverstinių darbų. Tarp lenkų tautybės Pravieniškių kalinių paminėti galima: dailininką ir skulptorių Ludomirą Sleńdzińskį, vėliau Krokuvos technologijos universiteto rektorių; klasikinę filologę Zofiją Abramowiczówną, vėliau Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto Klasikinės filologijos katedros profesore; Stefano Batoro universiteto Vilniuje krikščioniškosios filosofijos dėstytoją Michałą Klepaczą, vėliau Lodzės vyskupijos vyskupą ir Lenkijos vyskupų konferencijos pirmininką 1953–1956 m.; arba skautų vadovą Adolfą Giżyńskį, vėliau kunigą ir Aukštesniosios kunigų seminarijos Paryžiuje dėstytoją. Dažnai čia atsidurdavo žmonės, kuriems buvo paskirta mirties bausmė ir kuriuos išpirko AK ar jų šeimos nariai, arba tie, kuriems bausmės vykdymas buvo atidėtas.

Pravieniškių stovykla daugeliui lenkų tautybės politinių kalinių iki karo pabaigos turėjo tapti izoliacijos vieta, kuri turėjo „išgelbėti“ juos nuo egzekucijos. Vienas iš tokių asmenų buvo stovyklos kanclerio pareigas einanti Eleonora Rakowska, kuri buvo nuteista kalėti Lukiškėse, o vėliau – mirties bausme po 1942 m. gegužės mėn. įvykdytos atsakomosios akcijos, susijusios su Fiodoro Markovo sovietų partizanų kovos grupės įvykdytu išpuoliu prieš automobilį, kuriuo važiavo trys vokiečių pareigūnai: leitenantas Josefą Bekas, jo pavaduotojas Walteris Gruhlas ir karo belaisvių stovyklos komendantas Shneideris. Ją išpirko AK, o mirties bausmė buvo pakeista į įkalinimą Pravieniškėse iki karo veiksmų pabaigos.⁶

⁶ *Ibid.*, p. 2; Monika Tomkiewicz, *op. cit.*, p. 149–155; Aleksandra Ziółkowska, *Diecezja łódzka i jej biskupi*, Łódź: Diecezjalne Wydawn. Łódzkie,

Pravieniškių stovykla taip pat tapo izoliacijos vieta beveik 200 intelektualų iš Prancūzijos, daugiausia Paryžiaus Sorbonos profesorių ir žydų tautybės prancūzų gydytojų. Jų atvykimą į stovyklą gerai prisimena gydytojas Marcinas Błaszczakas:

1944 m. balandį į stovyklą buvo atvežti žydai iš Paryžiaus, dauguma jų – buvę Sorbonos mokslininkai. Jiems buvo suteiktas atskiras barakas, jie buvo įtikinti, kad važiuoja dirbti TODT organizacijoje. Jie turėjo dar blogesnes sąlygas nei mes. Iš karto prasidėjo bado viduriavimas. Kai jie naktį išeidavo į tualetą, į juos šaudė kaip į zuikius, tiek vokiečiai, tiek ir lietuviai. Kiekvieną rytą galima buvo pamatyti po šešis, septynis lavonus⁷.

Stovyklos teritoriją juosė trijų metrų aukščio tvora su spygliuota viela viršuje. Kelių dešimčių metrų atstumu buvo įrengti neapšviesti mediniai sargybos bokštai, vadinamieji „gandrai“. Virš įvažiavimo į stovyklą vartų buvo užrašas lietuvių kalba „Darbo stovykla“. Kairėje pusėje už vartų – kalinių priėmimo kambarys, kuriame surašydavo atvykusiųjų asmens duomenis. Į dešinę nuo įėjimo vartų buvo ambulatorija ir mūrinis administracinis pastatas. Vokiečių okupacijos metais stovykla buvo padalinta į moterų ir vyrų skyrius. Sunumeruoti kalinių barakai buvo mediniai, suskirstyti į kambarius. Kiekvieniame jų – dviaukščiai arba trijų aukštų gultai su šiaudų čiužiniais. Ant gultų visiems neužteko vietos, todėl daug kalinių miegojo

1987, p. 33–34; Włodzimierz Appel, *Zofia Abramowiczówna*, in: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. Zbigniewa Nowak, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1998; Kazimierz Brakoniecki, Jan Kotłowski, Lech Lechowicz, *Wileńskie środowisko artystyczne 1919–1945: malarstwo, grafika, rzeźba, rysunek, fotografia*, Olsztyn: Biuro Wystaw Artystycznych, 1989.

⁷ Liudytojo Marcino Błaszczako apklausos ataskaita, 2001-08-02, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 2, p. 227–230.

ant žemės. Viduryje stovėjo krosnis, vadina-
moji „ožka“, ir ilgas stalas su suolais atsisėsti.
Kiekvieną dieną kaliniai kovojo su parazitais
(utėlėmis, tarakonais ir patalynės blakėmis).
Laisvu nuo darbo metu kaliniai galėjo laisvai
išeiti iš barakų ir pasilikti stovyklos kieme.
Pastatuose taip pat veikė dirbtuvės, įskaitant
mechanines dirbtuves, lentpjūvę, elektrinę
ir kėpyklą⁸.

Pereinamosios stovyklos veikimo lai-
kotarpiu 1941–1943 m. vadai ir pareigūnai
visada buvo vokiečių tautybės asmenys:
Willis Schroeiberis, Schlemme, Heine Ap-
pelis, Otto Andersen (kalinių vadinamas
Bomboniašiu), Pieckelis (kalinių vadinamas
Kurdupeliu), Stilleris, Algeweieris. Savo
ruožtu sargybos ir apsaugos personalą suda-
rė lietuviai, latviai, rusai ir ukrainiečiai, pri-
klausančios Latvijos SS ir saugumo tarnybos
sargybinių būriams, dislokuotiems Kauno
ar Vilniaus postuose. Nuo 1943 m. gruodžio
mėn. iki 1944 m. liepos mėn. sargybos būrio
vadas buvo Pavelas Timofejevas, o sargybos
kuopos būrio vado pavaduotojas – Aleksejus
Agafonovas⁹. Sargybiniai buvo atsakingi ne
tik už kalinių sargybą stovykloje ir darbo
vietose, bet privalėjo ir lydėti kalinių kolonas
iš stovyklos į geležinkelio stotį, kad jie būtų
deportuoti priverstiniais darbais Vokie-
tijoje ir išvežti į kitas stovyklas¹⁰. Daug bu-

vusių kalinių savo liudijimuose kartojo, kad
prižiūrėtojai juos mušė be jokios priežasties.
Tarp žiauriausių, dažniausiai skriaudusių
kalinius, buvo: Pavelas Timofejevas, Geor-
gijus Manzurovas, Vadimas But, Fiodoras
Jemeljanovas, Kirilas Fomkinas. Šiuo klau-
simu Pavelas Timofejevas davė parodymus
1944 m. lapkričio 24 d. Kauno garnizono
karo tribunolo teismo posėdyje:

Mušiau kalinius lazda, nepamenu, už ką, gal
už tai, kad jie buvo girti. Neprisimenu, kiek kartų,
bet žinau, kad dažnai, sistemingai mušėme stovy-
klos kalinius lazdomis. Viską darėme stovyklos
komendanto įsakymu. Komendantas įsakydavo
„šiam reikia duoti dešimt lazdų“ ir aš juos mušiau,
taip pat mušiau ranka. Nė karto nemušiau moterų
ir vaikų, mušiau tik vyrus. Mušiau kalinius ir be
komendanto įsakymo. Mušiau savo iniciatyva, už
įvairius nusižengimus, už *nurodymų nevykdymą*.
Kaliniai verkė ir rėkė, kai juos mušėme. Pripaži-
stu tai.

Jo parodymus šiuo klausimu papildė
kaltinamasis Georgijus Manzurovas:

Mušiau stovyklos kalinius komendanto įsa-
kymu. Vienus atveddavome, *mušdavome juos ir*
išveddavome. Mušimas buvo sistemingas. Muš-
davau visus, ant kurių pykdavau. Mušiau ne tik
lazda, bet ir rankomis.¹¹

Kadangi stovykla buvo įsikūrusi tarp
miškų ir pelkių, kaliniai daugiausia dirbo
durpių gavybos ir sausinimo darbus, kirto
mišką, pjovė medieną ir gabeno ją į neto-
liese esančią geležinkelio stotį. Kiekviena
diena prasidėdavo rytine rikiute apšviestoje
aikštėje. Po to prasidėdavo tos dienos darbo
užduočių priskyrimas. Didelė dalis kalinių
dirbo lauko darbus netoliese esančiose Pa-
mierio, Vasiliškių ir Rumšiškių dvaruose.
Už darbą kaliniai gaudavo simbolinį maž-

⁸ Hipolito Józefo Mickevičiaus liudijimas „Deportacja i internowanie Polaków Kowieńskich w obozie w Prawieniszkach“, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 1, p. 165; Liudytojos Irenos Werner apklausos ataskaita, 2002-09-18, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 1, p. 522–525, Liudytojo Aleksandro Sławińskiego apklausos ataskaita, 2002-10-15, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 1, p. 571–574; Witold Sylwanowicz, *Historia trzech tygodni mego życia*, mašinarštis, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 1, p. 490–491.

⁹ *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. K-1, ap. 9247, b. 3.

¹⁰ 6-osios gvardijos karinio tribunolo teismo posėdžio prieš Aleksejų Agatonovą protokolais, 1946 m. vasario 20 d., in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b.

46865/3, p. 114.

¹¹ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 39304/3 l. 160–171.

daug 40 reichsmarkių atlyginimą ir maisto davinį. Moterys taip pat dirbo stovykloje, lengvesnius darbus – skalbykloje, virtuvėje ir stovyklos viešajame name, vadinamajame „Pufe“. Darbus durpyne kaliniai pradėdavo 5.30 val. ir baigdavo 17.30 val. Durpių kasėjai iki kelių braidė po durpių dumblą arba nešė didžiulius medienos ryšulius. Jie turėjo teisę į vienos valandos pietų pertrauką, kuri vykdavo darbo vietoje. Durpyne ir miške dirbantys kaliniai už darbą negaudavo jokio atlygio. Vienintelis atlygis už darbą – kasdienis maistas, kurį sudarė 200 gramų pilno grūdo duonos pusryčiams, skysta kopūstų arba žirnių sriuba pietums ir toks pat nedidelis kiekis duonos ir cikorijų kavos vakarienei. Gyvenimo sąlygas Pravieniškėse savo parodymuose vaizdžiai aprašė Franciszekas Jegliński:

Pravieniškėse buvo durpių kasykla, taip pat buvo dirbama kertant mišką. Miegojome mediniuose barakuose ant medinių gultų, ant *šiaudinių čiužinių*. Dėvėjome savo drabužius ir avalynę. Dienos racioną sudarė 200 g duonos, pašarinių runkelių sriuba ir du kartus per dieną grūdų kava.¹²

Į darbo vietą nuteistieji buvo vedami apsirengę savo drabužiais. Jų vizitinė kortelė – skusta galva ir medinės klumpės ant kojų. Stovykloje nebuvo tipiškos pirties. Kaliniai prausėsi palei vieną baraką įrengtame metaliniame lovyje šaltu vandeniu. Darbas durpyne buvo labai sunkus. Papildomų nepatogumų kėlė tai, kad nebuvo galimybės persirengti kitais drabužiais. Permirkusiais ar drėgnais drabužiais kaliniai ir dirbo, ir vėliau miegojo. Kitas vargas – sargybinių elgesys, kurie stumdė kalinius, mušė ir keikė

įvairiomis kalbomis¹³. Tai vaizdžiai perteikė po karo Čekijoje apsigyvenusi Teresa Hulkova:

Pravieniškių darbo stovykloje jautėmės kaip medžiojami *žvėrys*. Bemiegė naktis ant stalo ir suolo, daugybė svirplių ir tarakonų, nuo lubų krentančių ant mūsų. Mūsų pirmasis darbas buvo dirvos akėjimas. Pritvirtintos prie virvės, po 10 iš abiejų pusių, mes traukėme akėčias kaip gyvuliai savo valtį. *Žiaurus* reginys ir *žiaurus* jausmas. Vėliau nešiojome *šaknis* ir lentas, kurias keturiese vos galėjome pakelti. Kelis kartus dirbome netoliese, už 12 km esančiose Rumšiškėse. Jėgų trūko, vilkome pėdą po pėdos, vos vos. Vyrai tuo tarpu kankinosi su durpėmis, kastuvai jiems nuplėsdavo odą nuo rankų.¹⁴

Dėl sunkių darbo sąlygų, badavimo, nuolat šlapių drabužių daugybė žmonių stovykloje sirgo plaučių uždegimu, bronchitu, inkstų ligomis, reumatu, niežais ir bado sukelta diarėja. Žiemą daugeliui žmonių nušaldavo rankos ir kojos. Daug kalinių nuo ligų ir bado išgelbėjo galimybė kas dvi savaites iš šeimos gauti maisto siuntinį. Gyvenimo ir sveikatos sąlygas Pravieniškėse pristatė vienas iš trijų stovyklos gydytojų, lenkų tautybės politinis kalinys Marcinas Blaszcakas:

Aš, kadangi prieš karą buvau gydytojas, dirbau stovykloje gydytoju. Iš kaliniams skirtų vaistų buvo prieinamas tik aspirinas. Stovyklos ligoninėje galima buvo gulėti ne ilgiau kaip tris savaites. Tuomet ligoniams, kurie nepasveikdavo, buvo skiriama egzekucija. Norėdamas padėti ka-

¹² Liudytojo Franciszeko Jegliński apklauso protokolai, 2001-06-8, in: *OK. Gd.*, Nr. 18/00/Zn, t. 1, p. 118–120.

¹³ Bruno Zawieyski, *Białe plamy na Litwie*, b. p.; Liudytojos Władysławas Przelomskos apklauso protokolai, 2001-09-20, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00/Zn, t. 2, p. 268–271; Liudytojos Helenos Sitkowskos-Jędrzejczak apklauso protokolai, 200210-25, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00/Zn, t. 3, p. 783–787.

¹⁴ Teresės Hulkovos liudijimas, 2001-06-04, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00/Zn, t. 1, p. 108–109.

3 pav. Pravieniškių stovyklos gydytojo Marcino Błaszczaکو portretas, kurį sukūrė Paryžiaus Sorbonos dailės akademijos profesorius, kalinys žydas OK. Gd., Nr. S 18/00/Zn, t. 2, p. 230.

4 pav. Pravieniškių stalių dirbtuvių darbuotojo pagaminta medinė papirosų dėžutė su kalinių įrašais ir graviūra, vaizduojančia stovyklos sargybinius stomatologo kabinete, įteikta gydytojui Marciniui Błaszczaکو

OK. Gd., Nr. S 18/00/Zn, t. II, p. 231.

5 pav. Paryžiaus Sorbonos universiteto Dailės fakulteto profesoriaus eskizas, vaizduojantis tris stovyklos gydytojus (iš kairės): Mirosławas Urtate, Henrykas Morycas ir Marcinas Błaszczaکو

OK. Gd., Nr. S 18/00/Zn, t. II, p. 258.

liniams, po trijų savaičių perkeldavau juos į kitas sales. Prašiau, kad jie atliktų kokį nors lengvą darbą, tada išvengtų egzekucijos.¹⁵

Egzekucijas kaliniams sargybiniai vykdė stovykloje ir netoliese esančiuose miškuose. 1941 m. rugpjūtį čia buvo sušaudyta apie 280 žydų, o 1941 m. rugsėjį – dar 253. Daug liudininkų taip pat minėjo masines, į Pravieniškes atvežtų sovietų karo belaisvių egzekucijas. Buvęs kalinys Michałas Brodowski liudijo:

Stovykloje buvo sunaikinami (sušaudomi) karo belaisviai – sovietai. Man ir kitiems kaliniams teko dirbti nurengiant lavonus. Darydamas tai mačiau, kad kai kurie iš šių kalinių dar buvo gyvi – jie kvėpavo. Kur jie buvo užkasti – nežinau¹⁶.

Daugelio liudijimų duomenimis, stovykloje ir vėliau buvo vykdomos pavienės egzekucijos, daugiausia romų tautybės asmenims. Taip pat buvo sistemingai žudomi sunkiai sergantys žmonės, o stovyklos bylose tai buvo dokumentuojama kaip jų gabenimą į ligoninę Kaune. Maksimali buvimo ligoninėje trukmė buvo 3 savaitės, o ilgesnio buvimo ligoninėje poreikis reiškė greitą nukreipimą egzekucijai¹⁷. Be to, daug bandančių

pabėgti iš stovyklos baudavo sušaudant¹⁸. Egzekucijas dažniausiai vykdavo naktimis, o nužudytųjų kūnus užkasdavo netoli stovyklos. Komendanto įsakymu egzekuciją vykdė stovyklos sargybiniai¹⁹. Vieno tokio veiksmo liudininkas buvo Krzysztofą Sylwanowiczius, kuris teigė:

Demonstratyvus šūvis čigonui į užpakalinę galvos dalį „šūvis jau pagarsėjo“ per rytinį sušaukimą, tai buvo daroma daugelio šimtų kalinių akivaizdoje, kad jie žinotų, koks pavojus gresia bandant pabėgti, tai buvo įspėjimas visiems. Taip bandė padaryti grupę čigonų. Kitą dieną jie buvo suimti savo slėptuvėje Kaune. Komendantas pasakė atitinkamą kalbą. Atlikti nuosprendį teko lietuviams, buvo nužudytas seniausias čigonas. Buvo aišku, kad nė vienas iš įkaltų daugiau nepabėgs, nes už vieną būtų eję dešimt²⁰.

Paskutinė didelio masto egzekucija įvykdyta 1944 m. liepą, kai maždaug už 800 metrų nuo stovyklos buvo sušaudyta 211 kalinių – Dailės fakulteto profesorių ir žydų gydytojų, atvežtų geležinkeliu tiesiai iš Paryžiaus Sorbonos universiteto auditorijų²¹.

Kartais pasitaikydavo atvejų, kai iš

¹⁵ Liudytojo Marcino Błaszczako apklausos ataskaita, 2001-08-02, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 2, p. 227–231.

¹⁶ Liudytojo Michała Brodowskio apklausos protokolas, 2004-01-15 d., in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 11, p. 2110.

¹⁷ *Re-Thinking Roma Resistance Throughout History: Recounting Stories of Strength and Bravery*, red. Anna Mirga Kruszelnicka, Jekatyerina Dunajeva, Eriac, Berlin: ERIAC – European Roma Institut for Arts and Culture, 2020, p. 74, 83; Arūnas Bubnys, „Lietuvos čigonų (romų) persekiojimas nacistinės okupacijos metais (1941–1944)“, in: *The persecution of Lithuanian Gypsies (Roma) during the Nazi occupation (1941–1944)* [interaktyvus], in: <https://slaptai.lt/lietuvos-cigonu-romu-persekiojimas-nacistines-okupacijos-metais-1941-1944/>; Liudytojo Marcino Błaszczako apklausos ataskaita, 2001-08-02, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 2, p. 227–231.

¹⁸ Vilniuje LCVA saugomuose dokumentuose radau tik vieną dokumentą, liudijantį apie sėkmingą pabėgimą iš Pravieniškių. Tai įvyko 1943 m. rugpjūtį, o bėgliai buvo lietuviai kaliniai: Ona Oren-taitė, Ona Pribusauskaitė ir Mykolas Mečionis, in: *LCVA*, f. 1399, ap. 1, b. 25, l. 144. Tačiau Varšuvos centriniame kariniame archyve esančiame 1943 m. balandžio 3 d. dokumente nurodytos dar trys pavardės: Sadouveus Utkinas, Savelius Karablikovas ir Povilas Astrauskas. Šiame archyve yra daugiau dokumentų apie sėkmingus pabėgimus: *VCKA*, sygn. VIII.807.43.29.

¹⁹ Liudytojos Irenos Kołodziejskos apklausos protokolas, 2001-08-28, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 2, p. 261–264.

²⁰ Krzysztofo Sylwanowicziaus prisiminimai pavadinimu „Siedzialem trzy razy“, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00/Zn, t. 2, p. 422–432.

²¹ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 39304/3, k. 160–171.

stovyklos kaliniai būdavo paleidžiami. Tai buvo daroma Saugumo policijos ir saugumo tarnybos Lietuvoje vadovo Karlo Jägerio prašymu. Atleidimo iš darbo priežastis dažniausiai būdavo buvusio darbdavio, kuris taip netekdavo pigios, dažnai gerai kvalifikuotos darbo jėgos, pretenzijos. Atleidimai taip pat vyko dėl amnestijų, kurias kasmet skelbdavo balandžio 20 d. (furerio gimtadienio proga), taip pat birželio 22 d. – vokiečių kariuomenės įsiveržimo į Lietuvą metinių proga²². Vienas iš paleistų iš Pravieniškių buvo Hipolitas Juzefas Mickevičius, kuris prisiminė:

Iš Pravieniškių išvykau po dviejų savaičių kartu su ponia Janczewska iš Šančių. Vakare palikome stovyklą ir patraukėme per mišką, nerizikuodami likti stovykloje iki ryto, nes bijojome, kad leidimas bus atšauktas (o toks incidentas jau buvo įvykęs). Ankstyvą rytą, stovėdami ant vagono laiptelių, atvykome iš Pravieniškių stoties į Kauną. Stovykloje mums nebuvo išduotas joks paleidimo pažymėjimas, buvome tik žodžiu nukreipti į gestapą. Gestape, be jokių griežtų klausimų, mums buvo išduotas pažymėjimas apie paleidimą iš lagerio ir mūsų buto grąžinimą.²³

Dažnai Pravieniškių stovyklos kalinius išveždavo į kitas Lietuvoje, Lenkijoje, Vokietijoje ir Austrijoje esančias stovyklas. Sprendimą išsiųsti kalinius į kitas koncentracijos stovyklas kiekvieną kartą priimdavo Reicho saugumo vyriausiasis biuras Berlyne, kuris

²² Aleksandrijos mikrofilmai, *Mūsų Rytų kraštai*, mėnesinio žurnalo *Rzeczpospolita Polska* priedas, 1943 m. lapkritis–gruodis, t. 175, in: NBA, R. 233, kl. 37; 5 asmenų, kuriuos siūloma paleisti iš Pravieniškių stovyklos antrųjų vokiečių kariuomenės įžengimo į Lietuvą metinių proga, sąrašas, 1943-06-19, in: LCVA, k. 6.

²³ Hipolito Józefo Mickevičiaus liudijimas „Kauno lenkų deportacija ir internavimas Pravieniškių stovykloje“, in: OK. Gd., Nr. S 18/00 / Zn, t. 1, p. 165–166.

6 pav. Paminklas Pravieniškėse, kurį šio kaimo gyventojai pastatė nužudytiems žydų profesoriams iš Sorbonos. Nuotr. iš autorės archyvo

apie tai informuodavo stovyklą²⁴. Remiantis transporto sąrašais, stovyklos korespondencija ir gausiais liudininkų pasakojimais žinoma, kad dažniausiai veždavo į šias vietas: koncentracijos stovyklą (KL) Aušvice, KL Štuthofe, KL Mathauzene i KL Gros Rose-ne²⁵. Apie tai liudytoja Eleonora Rakowska pasakojo: „Prisiminiau, kad žydai buvo vežami iš Pravieniškių į Aušvicą“. Pasak liudytojo Marcino Błaszczako, „čigonai dažniausiai buvo išvežami į Aušvicą ar kitus lagerius“; o liudytojas Franciszekas Jeglińskis pridūrė:

²⁴ LCVA, f. 1399, ap. 1, b. 25, k. 295.

²⁵ Liudytojų Eleonoros Rakowskos, Franciszeko Jeglińskio, Marcino Błaszczako, Janinos Dajnowskos, Władysławas Przelomskos apklausos protokolai, in: OK. Gd., Nr. S 18/00 /, t. 1–16.

„Mūsų pagrindžio grupės organizatorius Adolfas Giżyński po mažiau nei metų, praleistų Pravieniškėse, buvo deportuotas į Mathauzeną, o paskui – į Gros Roseną“.²⁶ 1943 m. gruodžio mėn. iš Pravieniškių stovyklos 151 vyras ir 8 moterys buvo išsiųsti į Boseną, kur buvo įsikūrusi laikinoji Frankfurto prie Oderio darbo biržos stovykla, su Saugumo policijos ir Lietuvos saugumo tarnybos vado sąlyga, kad kaliniai nebūtų įdarbinti laisvomis sąlygomis. Tuo tarpu 1944 m. vasarį ir kovą kita Pravieniškių kalinių grupė buvo išvežta į Prancūziją statyti karo įtvirtinimų²⁷.

Rytų frontui priartėjus prie Reicho sienų, prasidėjo įvykdytų nusikaltimų pėdsakų naikinimo procesas. Po vokiečių pajėgų pralaimėjimo prie Stalingrado 1943 m. vasario mėnesį SS reichsführeris Heinrichas Himleris įsakė prieš įžengiant Raudonosios armijos daliniams sunaikinti policijos ir SS dalinių įvykdytų nusikaltimų įrodymus ir likviduoti masines kapavietes. Šią užduotį jis pavedė prižiūrėti SS štandartenfiureriui Pauliui Blobeliui. 1943 m. rugpjūčio mėn. *Sonderkommando 1005* pradėjo ekshumaciją Kijeve. 1943 m. gruodį jie pasiekė Vilnių ir pradėjo masinių žudynių Paneriuose pėdsakų naikinimo operaciją. Sunkiausiam darbui – iškasti ir sudeginti lavonus – buvo pasitelkti kaliniai. Nacių įvykdytų masinių nusikaltimų pėdsakų naikinimo procesas įgavo ypatingą pagreitį 1943 m. pabaigoje, po to, kai SSRS, Jungtinių Amerikos Valstijų ir Didžiosios Britanijos vadovai Teherano konferencijoje iškilmingai paskelbė, kad „civilių gyventojų žudikai sulauks pelnytos bausmės už savo poelgius – po karo jie bus surasti ir pristatyti į nusikaltimo

vietą teismui“. Tada stovyklą pasiekė ir SS reichsführerio Heinricho Himlerio įsakymas sunaikinti policijos ir SS dalinių įvykdytų nusikaltimų įrodymus ir likviduoti masines kapavietes prieš Raudonosios armijos kariams įžengiant į Pravieniškių stovyklą. Dėl palyginti nedidelio nužudytųjų skaičiaus liūdnei pagarsėjusiai *Sonderkommando 1005* į vietovę atvykti nereikėjo. Prireikė tik kelių dešimčių kalinių vyrų, kad jie sudegintų netoliese esančiame miške nužudytų asmenų lavonus. Vėliau šie kaliniai buvo sušaudyti²⁸.

Pravieniškių vokiečių stovykla buvo likviduojama etapais. 1944 m. birželį kai kurie kaliniai buvo išvežti į stovyklas Prancūzijoje ir Vokietijoje. 1944 m. birželį kita kalinių grupė buvo perkelta į Štuthofą koncentracijos stovyklą, o po kelių dienų dar viena grupė – į Kauną ir toliau – dirbti vokiečių celiuliozės fabrikuose Tilžėje. Stovykla buvo likviduota 1944 m. liepos mėn. Kartu su besievakuojančia įgula dalis kalinių buvo nugabenti į vakarus, kitus iš pradžių planuota sušaudyti, bet galiausiai jie buvo paleisti²⁹.

1944 m. kaliniai keliais pervežimais iš Pravieniškių atvyko į Štuthofą. Ypač liūdnei pagarsėjo lietuvių inteligentų, perkeltų iš Pravieniškių stovyklos į Štuthofą stovyklą, gabenimas. Neįvardytas Kauno saugumo policijos vadas 1943 m. rugpjūčio 12 d. pranešė savo viršininkui Rygoje, kaip atrodė šis pervežimas: „Perdavimas vyko taip: Tilžės policijai buvo perduota po vieną kolektyvinį transportą su prašymu išsiųsti šiuos asmenis į Štuthofą koncentracijos stovyklą netoli Gdansko.“³⁰

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Lech. Jurewicz, „Wspomnienia z lat 1944/45“, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 2, p. 326–327; Liudytojos Halinos Makowieckos apklausos protokolas, 2002-02-25, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 2, p. 398–401; „Zatrudnienie litewskiej siły roboczej w Rzeszy“, in: *LCVA*, Nr. 1399, ap. 1, b. 25, k. 295.

²⁸ Joe Heydecker, Johannes Leeb, *Proces w Norymberdze*, vert. Marek Zeller, Warszawa: Świat Książki, 2006, p. 392; *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 125.

²⁹ Likwidacija obozu w Prawieniszkach, 1944-06, in: *OK. Gd.*, Nr. S 18/00 / Zn, t. 16, p. 3216.

³⁰ *LCVA*, f. 1399, ap. 1, b. 25, l. 206.

Liudytojai taip pat patvirtino, kad girdėjo apie pervežimus iš Pravieniškių į Štuthofą stovyklą, pvz., liudytoja Janina Dajnowska pasakojo: „Sužinojau, kad stovyklos kaliniai prieš stovyklos likvidavimą buvo vežami į Štuthofą,“ o liudytoja Władysława Przelomska, gimusi Gajdoje, teigė:

Pravieniškėse ir Pamaryje išbuvau iki 1944 m. birželio pabaigos, kai su grupe kalinių buvau išvežta į Štuthofą stovyklą. Štutove išbuvau iki pirmosios stovyklos evakuacijos 1944 m. liepos 5 d., t. y. iki 1945 m. sausio 25 d.

Lietuvos generaliniame komisariate buvo ir kitų darbo stovyklų, kuriose apgyvendino lenkus – Radviliškėje ir Zapiškyje netoli Kauno. Kaip ir Pravieniškėse, šiose stovyklose politiniai kaliniai ir iš Kauno regiono perkelti lenkai dirbo durpių gavybos darbus³¹.

Nuo 1944 m. liepos vidurio Pravieniškių stovykla vėl buvo sovietų valdžios rankose. Čia buvo kalinami įvairių tautybių žmonės – lenkai (masiškai vežami po operacijos „Aušros vartai“), vengrai, lietuviai, taip pat ukrainiečiai ir rusai. Viename barake buvo laikomi ir politiniai kaliniai, ir didelė grupė nusikaltėlių. Kai kurie barakai buvo bendri. Kaliniai miegojo labai ankštai ant medinių guolių be paklotų, kartais turėdami tik vieną antklodę. Nuolatinė problema buvo blakių antplūdziai. Šiuo laikotarpiu sulaikytiesiems dieną nebuvo leidžiama savarankiškai judėti iš vieno barako į kitą, o kiekvieną naktį jie būdavo užrakinami blokuose. Dėl prastų gyvenimo sąlygų ir nežinomybės, kas jų laukia, buvo dažnos savižudybės. Ypač dažnai nusižudydavo rusai³². Visos dienos maistą sudarė apie 300 g duonos ir sriuba iš žuvies likučių. Kaliniai ir vėl daugiausia dirbo dur-

pyne. Buvęs kalinys Vilhelmas Valdemaras Kieželis prisiminė, kad jam kasdien tekdavo nešioti durpėmis pripildytus apie 80–100 kg sveriančius medinius lovius. Moterys dirbo taip pat sunkiai. Šešios–dešimt moterų turėjo stumti vežimus su durpėmis apie 500 metrų. Šie vagonai judėjo ant geležinkelio pabėgių, paklotų pelkėtoje žemėje. Dėl klaidingo žingsnio galėjai paslysti ir nuskęsti pelkėje. Kita kalinių darbo vieta buvo stovyklos šiltnamis. Dar kiti dirbo greta stovyklos esančiame ūkyje. Tai irgi buvo labai sunkus darbas, nes molingą dirvožemį kasė kirtikliais ir kastuvais, nenaudodami žemės ūkio technikos. Taip paruoštame pūdyme buvo sėjami runkeliai. Visi darbuotojai buvo įpareigoti dirbti 12 valandų. Už atsisakymą išeiti iš barako dirbti baudė mažesniu maisto daviniu ir karceriu. 1945 m. gegužės 9 d., baigiantis karui, iš stovyklos buvo paleista dalis kriminalinių kalinių. Politiniai kaliniai ten vis dar liko.

Tik 1945–1946 m. sandūroje prasidėjo Pravieniškių kalinių deportacija į SSRS gilumą. 1946 m. vasario 2 d. buvo deportuota Aniela Dziewulska. Netoliese esančioje Pravieniškių stotyje ją kartu su kitais kaliniais patalpino į prekinį vagoną, kuris nugabeno į lagerį Mesju mieste Komijos respublikoje³³. Ne visi kaliniai į Sibiro darbo lagerius

³³ 1944 m. spalio 27 d. NKVD suėmė Anielą Dziewulską ir nuvežė į areštinę Gedimino gatvėje, o vėliau – į Lukiškių kalėjimą. 1945 m. rugpjūčio 28–29 d. NKVD karinis tribunolas ją teisė kartu su 14 kitų štabo grupės narių. Jie buvo nuteisti bausmėmis nuo 15 metų katargos iki 10 metų darbo stovyklose. J. Dziewulska buvo nuteista 10 metų kalėti darbo stovykloje ir pilietinių teisių atėmimo penkeriems metams bausme. 1945 m. spalį kartu su kitomis trimis byloje teisiamomis moterimis (Barbara Skarga, Wilhelmina Zagórska ir Janina Woynicka) ji buvo išvežta į Pravieniškių darbo stovyklą. Atlikusi bausmę Komijos respublikoje, ji dar buvo išsiųsta į Krasnojarską. 1955 m. ji grįžo į Lenkiją. Liudytojos Anielos Łoś apklausos ataskaita, 1996-12-19, in: OK.

³¹ Maria Wardzyńska, *op. cit.*, p. 66.

³² Wilhelm Kieželis, *Wspomnienia 1939–1955, Bydgoszcz*, 1994, mašinraštis, in: *Varšuvos universiteto biblioteka* (toliau: VUB), l. 12–13.

vykdavo tiesiai iš Pravieniškių. Pavyzdžiui, Stanisławą Milinkiewicz, kurią stovykloje laikė nuo 1945 m. balandžio mėnesio iki 1946 m. sausio mėnesio. Po „paleidimo“ ji buvo perkelta į laikiną kalėjimą vizitierių vienuolyne Vilniuje. Vėliau per Lukiškių punktą ją deportavo į lagerį Komijos Respublikoje³⁴. Panašiai 1946 m. pavasarį Olga Bojakowska buvo nugabenta į sulaikymo centrą, esantį Rasų vienuolyno pastatuose, o po trijų dienų sulaikymo ją su grupe kalinių nuvedė prie geležinkelio rampos ir įkėlė į gyvulinį vagoną, kuris nuvežė į deportacijos vietą Sverdlovske³⁵.

Jau 1944 m. viduryje specialiais įstatymais buvo įsteigti sovietų teismai ir tribunolai, skirti karo nusikaltėliams teisti. Pravieniškių stovyklos įgulos narius taip pat teisė įvairūs sovietinės teisingumo sistemos organai: teismai, tribunolai ir kolegijos. Baudžiamosios bylos buvo iškeliamos gavus ir išanalizavus operatyvinę medžiagą pagal 1938 m. rugpjūčio 16 d. SSRS teismų sistemos įstatymą. Karo nusikaltimus kvalifikavo pagal du materialinius teisinius pagrindus: tai SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1943 m. balandžio 19 d. įsakas „Dėl bausmės vokiečių fašistiniams nusikaltėliams, kaltiems dėl civilių gyventojų ir Raudonosios armijos karo belaisvių žudymo ir žiauraus elgesio su jais, šnipams, tėvynės išdavikams ir jų pagalbininkams“ ir RFSSR baudžiamojo kodekso 58 „1a“ straipsnis (dažniausiai naudojami karo teismuose) ir „1b“ straipsnis (susijęs su kareivių padarytais nusikaltimais). Atrinktiems kaltinamiesiems taip pat

buvo taikomas 1944 m. gegužės 24 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas. Įtariamuosius dažniausiai sulaikydavo Trečiojo Baltarusijos fronto kontržvalgybos padaliniai SMERSŠ, LSSR viešojo saugumo ministerijos pareigūnai ir LSSR NKGB bei KGB tyrimų skyriai. Daugeliu atvejų teismo procesai vyko uždaruose teismo posėdžiuose, nedalyvaujant gynėjams. Galutiniai sprendimai buvo priimami per 24 valandas nuo kaltinimų areštuotajam pateikimo. Aukščiausio lygio bausmes skyrė LSSR NKVD atskirų karinių dalinių ir savivaldybių įgulų karo tribunolai. Svarbus vaidmuo teko Kauno ir Vilniaus įgulų karo tribunolams³⁶.

Pirmasis teismo posėdis, kuriame į kaltinamųjų suolą sėdo buvę Pravieniškių sargybiniai ir pareigūnai, prasidėjo 1944 m. lapkričio mėn. Jis vyko Kauno miesto garnizono karo tribunolo teisme. Lapkričio 27 d. patį pirmąjį Tribunolas nutiesė Jurgį Naujokaitį, SS seržantą, „sovietinių piliečių politinių kalinių koncentracijos stovyklos Pravieniškių kaime sargybinių“, – aukščiausia bausme – sušaudymu su turto konfiskavimu. Pagrindžiant nuosprendį buvo įrodyta, kad jis dalyvavo nužudant nežinomą kalinį 1942 m. gruodį, 1943 m. sausį – sušaudant du įkaitus, pabėgusius iš vieno iš kalinių darbo vietos, 1943 m. liepą – nužudant 12 politinių kalinių miške netoli stovyklos ir dalyvavo vykdant egzekuciją penkių asmenų čigonų šeimai. Sprendimas buvo galutinis ir neskundžiamas. Nepaisant to, kitame Trečiojo Baltarusijos fronto karo tribunolo teismo posėdyje 1945 m. balandžio 10 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo prašymu aukščiausia bausmė Naujokaičiui buvo sušvelninta iki 25 metų sunkiųjų darbų stovykloje³⁷. Iš esmės, pokario laikotarpiu LSSR

Gd., S 3/02/Zk, t. 8, p. 1510–1514.

³⁴ Liudytojos Stanisławos Chodyko, gim. Milinkiewicz, apklausos ataskaita, 1990-02-27, in: *OK. Gd.*, S 94/01 / Zk, t. 6, p. 1112–1115.

³⁵ Liudytojos Olgos Słowik, gim. Bojakowska, apklausos protokolas, 199201-13, in: *OK. Gd.*, S 138/04 / Zk, t. 7, p. 1537–1545; *Przeżyliśmy lagry...*, p. 31, 215.

³⁶ *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 11087/3, p. 10.

³⁷ Jurgio Naujokajčio baudžiamoji byla, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 45665/3, k. 1–111.

teritorijoje sovietiniai tribunolai ir teismai nuteisė daugumą Pravieniškių stovyklos įgulos narių. 1944 m. lapkričio 29 d. Kauno garnizono karo tribunolo nuosprendžiu buvo nuteisti žiauriausi Pravieniškių sargybos būrio prižiūrėtojai: Pavelas Timofejevas, Georgijus Manzurovas, Vadimas Butas, Fiodoras Jemeljanovas ir Kirilas Fomkinas. Minėti asmenys buvo nuteisti už tai, kad „sistemiškai, savo iniciatyva, mušė lazdomis ir kumščiais sovietų piliečius, įkalintus vokiečių stovykloje Pravieniškių miestelyje“. Remiantis 1943 m. balandžio 19 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako antruoju straipsniu, jie buvo nuteisti 15 metų pataisos darbų, atimant viešąsias teises penkeriems metams ir konfiskuojant asmeninį turtą. Kirilas Fomkinas 1659 m. buvo nuteistas 10-čiai metų kalėti lageryje³⁸. Savo ruožtu 1946 m. sausio–kovo mėn. LSSR NKVD karinio tribunolo nuosprendžiais buvo nuteisti šie sargybiniai: Osipas Udalcovas (1946 m. sausio 23 d. nuosprendis, 10 metų priverstinio darbo stovyklos) ir Giergijus Kruglakovas (1946 m. kovo 14 d. nuosprendis, 15 metų priverstinio darbo stovyklos)³⁹.

Vieną iš paskutinių nuosprendžių 1946 m. vasario 20 d. paskelbė 6-osios gvardijos karinis tribunolas. Kaltinamasis SS latvių legiono narys Aleksejus Agafonovas, „Pravieniškių miestelio koncentracijos stovyklos sargybos kuopos būrio vado pavaduotojas“, buvo nuteistas dešimčiai metų auklėjamojoje darbo stovykloje⁴⁰. Paskutinis

³⁸ Pavelo Timofejevo, Georgijaus Manzurovo, Vadimo Buto, Fiodoro Jemeljanovo, Kirilo Fomkino baudžiamoji byla, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 39304/3, k. 1-1-220.

³⁹ Osipo Udalcovo baudžiamoji byla, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 30158/3, k. 1-25; Giergijaus Kruglakovo baudžiamoji byla, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 3742/3, k. 1-107.

⁴⁰ Aleksejaus Agafonovo baudžiamoji byla, in:

nuosprendis, kurį 1952 m. kovo mėn. paskelbė Lietuvos valstybinių geležinkelių linijinis teismas, susijęs su Pravieniškių koncentracijos stovyklos prižiūrėtoju Dominu Balniu, kuris buvo nuteistas ištremti į sunkiųjų priverčiamųjų darbų stovyklą 25 metams⁴¹. 1951 m. vasario 24 d. LSSR vidaus reikalų ministerijos karinio tribunolo nuosprendžiu Pravieniškių stovyklos sargybinis Konradas Zavtrakovas buvo nuteistas 25 metų laisvės atėmimo bausme ir išsiųstas į auklėjamąją darbo stovyklą. Savo ruožtu vokiečių saugumo tarnybos policijos batalionų pareigūnai, kurie stovykloje dirbo sargybiniais: Grigorijus Topurijus, Lavrentijus Artamonovas, Sergejus Diemincevas ir Semionas Šapkinas 1975 m. birželio 25 d. Leningrado karo nusikaltimų tribunolas nuteisė nuo 8 iki 12 metų laisvės atėmimo bausme, įkalinant juos griežto režimo pataisos darbų stovykloje. Jie visi aktyviai dalyvavo netoli stovyklos įvykdant egzekuciją maždaug 200 Prancūzijos žydų. Tuo tarpu kitą sargybinį, Petrą Vasiljevą, kuris nuosprendyje, be kita ko, buvo kaltinamas tuo, kad 1944 m. pavasarį netoli stovyklos nušovė neįvardytą kalinį ir asmeniškai dalyvavo šaudant žydų tautybės kalinius, 1979 m. birželio 23 d. LSSR Aukščiausiojo teismo baudžiamųjų bylų teisėjų kolegija nuteisė 15 metų laisvės atėmimo bausme griežto režimo stovykloje.

1944 m. rugpjūtį Lenkijos nacionalinio išsivadavimo komiteto (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego*, PKWN) nutarimu, suderintu su SSRS vyriausybe, buvo įsteigta Lenkijos ir SSRS nepaprastoji komisija vokiečių nusikaltimams tirti. 1944 m. rugpjūčio 31 d. PKWN išleido dekretą dėl „Fašistinių-hitlerinių nusikaltėlių, kaltų dėl civilių gyventojų ir karo belaisvių žudymo, žiauraus elgesio

LJA, f. K-1, ap. 58, b. 46865/3, k. 1-119.

⁴¹ Domino Balnio baudžiamoji byla, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 22587/3, k. 1-147.

Lentelė Nr. 1. Atrinkti asmenys, sovietinių tribunolų nuteisti už nusikaltimus, padarytus Pravieniškių stovykloje

Nuteistojo pavardė ir vardas	Karinė veikla	Straipsnis	Sprendimą priėmusi institucija	Nuosprendžio data	Paskirta bausmė
Agafonov Aleksiej	1943-05-1944 06 Pravieniškių stovyklos sargybos kuopos būrio vado pavaduotojas	RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 a str. RSFSR baudžiamojo kodekso 193-7 d str.	6-osios gvardijos karinis tribunolas	1946-02-20	10 metų auklėjamojoje darbo stovykloje
Naujokaitis Jurgis	sargybinis koncentracijos stovykloje Pravieniškėse	1943 m. balandžio 19 d. TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakas PKK RSFRR 319, 320 straipsniai	Kauno miesto garbazono karo tribunolas	1944-11-27	mirties bausmė pakeista 25 metais sunkių darbų stovykloje
Udalcov Osip	sargybinis koncentracijos stovykloje Pravieniškėse	RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 a str. PKK RSFRR 319, 320 straipsniai	LSSR NKVD karinis tribunolas	1946-01-23	10 metų privertinio darbo stovykloje
Kruglakov Georgij	sargybinis koncentracijos stovykloje Pravieniškėse	RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 a str. PKK RSFRR 319, 320 straipsniai	LSSR NKVD karinis tribunolas	1946-03-14	15 metų privertinio darbo stovykloje
Tomkus Vaclavas Balnis Vincas, Tomkus Jonas	sargybiniai Pravieniškių koncentracijos stovykloje	RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 a str. PKK RSFRR 319, 320 straipsniai	LSSR NKVD karinis tribunolas	1944-10-19	10 metų privertinio darbo stovykloje
Dvilevič Ivan, Skarbauskas Pranas	sargybiniai Pravieniškių koncentracijos stovykloje	RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 a str. PKK RSFRR 319, 320 straipsniai	5-osios armijos karo tribunolas	1944-11-11	10 metų privertinio darbo stovykloje
Ignatjev Anatolij	sargybinis koncentracijos stovykloje Pravieniškėse	RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 a str. PKK RSFRR 319, 320 straipsniai	LSSR NKVD karinis tribunolas	1944-10-10	10 metų privertinio darbo stovykloje
Janelūnas Stasys, Sidoras Bronius, Sedleckas Stasys, Morkevičius Pranas	Janelūnas Stasys, Pravieniškių stovyklos prižiūrėtojas; Sidoras, Sedleckas ir Morkevičius - Pravieniškių koncentracijos stovyklos sargybiniai	RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 a str.	LTSR karinių pajėgų karinis tribunolas	1951-04-13	25 metų privertinio darbo stovykloje

Lentelės Nr. 1 tęsinys

Nuteistojo pavardė ir vardas	Karinė veikla	Strapisnis	Sprendimą priėmusi institucija	Nuosprendžio data	Paskirta bausmė
Ziliev Ivan, Paršenok Vasilij, Savičev Jakob, Majorov Stepan, Konkov Jakob, Privalov Jefim	sargybiniai Pravieniškių koncentracijos stovykloje	1943 m. balandžio 19 d. TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakas	5-osios armijos karo tribunolas	1944-10-21-22	25 metų priverstinio darbo stovykloje
Obrikas Juozas, Čurinskas Zigmąs, Jakubčionis Zigmąs, Alionis Albinas	sargybiniai Pravieniškių koncentracijos stovykloje	RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 a str. PKK RSFRR 319, 320 straipsniai	LSSR NKVD karinis tribunolas	1951-02-08-09	25 metų priverstinio darbo stovykloje
Duboss Jonas	priziūrėtojas Pravieniškių koncentracijos stovykloje	RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 a str. 1943 m. balandžio 19 d. TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakas	LSSR NKVD karinis tribunolas	1946-08-16	15 metų priverstinio darbo stovykloje
Rockin Jefim, Sivolov Gierasim, Tichonov Larion	1943-09–1944-07, sargybiniai Pravieniškių koncentracijos stovykloje	1947 m. gegužės 26 d. TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsako 2 str.	LTSR karinių pajėgų karinis tribunolas	1948-07-17	25 metų priverstinio darbo stovykloje
Vasiljev Piotr	sargybiniai Pravieniškių koncentracijos stovykloje	RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 a str.	Estijos SSR MVD Karo tribunolas		15 metų priverstinio darbo stovykloje

su jais ir bausmės lenkų tautos išdavikams“. Pagal šio dekreto 1 straipsnį (kuris bėgant metams buvo ne kartą keistas) Lenkijoje iki šiol tebevyksta baudžiamosios bylos dėl nacių nusikaltimų prieš Lenkijos piliečius (Lenkijos Respublikos įstatymų leidinys, 1946, Nr. 69, 377 p.)⁴². Praėjus 75 metams nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos, be bylų, kurias iki XX a. septintojo dešimtmečio nagrinėjo Lenkijos teismai, daugybę buvusios Vilniaus vaivadijos teritorijoje įvykdytų nusikaltimų tyrimų atliko Lodzės, o vėliau – Gdansko filialo Nusikaltimų lenkų tautai baudžiamojo persekiojimo komisijos teisėjai ir prokurorai. Iki šiol teisiškai užbaigta apie 30 su 1939–1956 m. nusikaltimais buvusioje Vilniaus vaivadijos teritorijoje susijusių bylų. Nusikaltimų lenkų tautai baudžiamojo persekiojimo komisijos pagrindinė misija – užbaigti iki galo karo nusikaltimų bylų reguliavimo darbą. Vykstančiu baudžiamuoju procesu siekiama ne tik galutinai užbaigti bylas, bet ir išsiaiškinti visas įvykių aplinkybes, sudaryti išsamų liudytojų ir kaltininkų sąrašą. Remdamasi 1998 m. rugpjūčio dekretu ir 1998 m. gruodžio 18 d. Tautinės atminties instituto įstatymu, Gdansko filialo Nusikaltimų lenkų tautai baudžiamojo persekiojimo komi-

sija numeriu S 18/00/Zn pradėjo bylą dėl 1941–1944 m. vokiečių ir lietuvių policijos pareigūnų įvykdytų Lenkijos piliečių, civilių ir kariškių, Pravieniškių stovyklos kalinių nužudymo. 2006 m. kovo 15 d. tyrimas buvo nutrauktas pagal Baudžiamojo proceso kodekso 322 str. 1 dalį, nes nepavyko nustatyti veiką padariusių asmenų.

Keliolika buvusių Pravieniškių stovyklos kalinių, remdamiesi 1991 m. vasario 23 d. Lenkijos Vyriausybės paskelbtu Įstatymu dėl negaliojančių teismo sprendimų, priimtų prieš asmenis, represuotus už veiklą, remiant Lenkijos valstybės nepriklausomybę, pripažinimo (Žin., 1991, 34, 149 punktą), kreipėsi į Lenkijos teisingumo sistemą dėl kompensacijos. Beveik visų prašymai buvo patenkinti.

Buvusios stovyklos vietoje tebeveikia įkalinimo įstaiga, kurioje telpa 2 500 kalinių, įskaitant nuteistuosius iki gyvos galvos. 2001 m., atlikdamas tyrimą Vilniaus archyvuose, kartu su prokurore Elżbieta Rojowska ir profesoriumi Jarosławu Wołkonowskiu lankiausi šio kalėjimo teritorijoje. Iki šių dienų išliko originalūs įvažiavimo vartai, kurie buvo tik modernizuoti. Administracinės patalpos, kuriose vokiečių okupacijos metais, be kita ko, buvo ir liūdnei pagarsėjusi kanceliarija, dabar naudojamos kaip kalinių ir jų šeimų susitikimų vieta. Nužudytų kalinių kūnų ekshumacija taip ir nebuvo atlikta. Nuo 2013 m. į Pravieniškių pataisos namus – atvirąją koloniją sistemingai perkeliama nuteistieji iš likviduoto Vilniaus Lukiškių kalėjimo. 2019 m. liepą šis procesas pagaliau baigėsi. Šiuo metu Pravieniškių kalėjimas organizaciniu požiūriu yra pavaldus Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, o jo direktorius yra Mindaugas Žiryls⁴³.

⁴² 1944 m. rugpjūčio 31 d. dekretas dėl fašistinių-hitlerinių karo nusikaltėlių, civilių gyventojų, karo belaisvių ir lenkų tautos išdavikų nubaudimo, *Lenkijos Respublikos įstatymų leidinys*, 1946, Nr. 69, 377 p., 1 str.: „Tie, kurie, paklūsdami Vokietijos ar sąjungininkų valstybės valdžiai: 1. Dalyvavo nužudant civilius gyventojus, kariškius ar karo belaisvius, 2. Įsakdami ar vykdydami įsakymus veikė valdžios dėl politinių, tautinių, religinių ar rasinių priežasčių ieškomų ar persekiojamų asmenų nenaudai, baudžiami mirties bausme, taikant šio dekreto nuostatas, reikia atsižvelgti į tai, kad: „Vietoj numatytos mirties bausmės skiriama laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė“ – žr. 1997 m. birželio 6 d. įstatymo 13 str. 1 dalį: Baudžiamojo kodekso įvadinės nuostatos (*Lenkijos Respublikos įstatymų leidinys*, 1997 m., Nr. 88, 554 p.).

⁴³ [Interaktyvus], in: http://www.kaldep.lt/lt/pravienpn-ak/struktura-ir-kontaktai-apn_363/vadovas-apn_366.html (2022-07-13).

Monika Tomkiewicz

CAMP IN PRAVIENIŠKĖS NEAR KAUNAS IN 1941–1944

Summary

The camp in Pravieniškės was located within the administrative boundaries of Pravieniškės, located about 25 km from Kaunas. It was established during the period of the Republic of Lithuania, as a correctional facility. In August 1941 the Germans established the Pravieniškės Transitional Labour Camp (Zwangsarbeitslager Provenischken) there, which from 1943 was a branch of the Kaunas Concentration Camp (KL Kaunas) and continued to serve as a labour camp. Detainees were brought to this camp from the prisons of the General Commissariat of Lithuania, i.e. the Lukiszki Prison in Vilnius, the Kaunas Prison and Ponevezh (Panevėžys). People of various nationalities were held in Pravieniškės (Prawieniszki): Lithuanians (60%), Poles, Russians, Roma and Jews (mainly from the Kaunas ghetto). About 1,000 prisoners could be held in this camp at a time. People were sent here for a variety of offences: political prisoners, violators of forced labour orders, Soviet prisoners of war with their families, and those convicted of common crimes. Also incarcerated in Pravieniškės by administrative decision were deserters from the German army convicted of evading military service in the German army. People of Polish nationality placed in Pravieniškės were mainly accused of belonging to the resistance movement, communist activity, listening to the radio, possession of weapons, sabotage, escape from forced labour

and communist activity. Guards executed prisoners on the camp grounds and in nearby forests. About 280 Jews were shot there in August 1941, and another 253 Jews in September 1941. Also, many attempts to escape from the camp were punished by execution. As the Eastern Front approached the borders of the Reich, the process of obliterating the traces of the crimes committed began. Due to the relatively small number of those murdered, it was not necessary for the notorious Sonderkommando 1005 to arrive in the area. A few dozen men directed to burn the corpses of those murdered in the nearby forest were enough. Members of the Pravieniškės camp crew were tried after the war by various organs of the Soviet justice system: courts, tribunals and collegia. Also in Poland, at the Institute of National Remembrance in Gdansk, an investigation was conducted into the case. Beginning in mid-July 1944, people convicted by Soviet tribunals were incarcerated in the camp in Pravieniškės: former camp guards, as well as members of the Vilnius Home Army arrested after Operation 'Ostra Brama'. The prisoners were again employed to work on the peat bog and in the camp greenhouse. Today, every Lithuanian associates the name of Pravieniškės with the prison. A penitentiary facility still operates on the site of the former camp with places for 2,500 inmates, including those sentenced to life imprisonment.

Monika Tomkiewicz

OBÓZ W PRAWIENISZKACH KOŁO KOWNA W LATACH 1918–1946

Streszczenie

Obóz w Prawieniszkach był położony w granicach administracyjnych miejscowości Pravieniškės, znajdującej się w odległości ok. 25 km od Kowna. Powstał w okresie funkcjonowania Republiki Litewskiej jako zakład poprawczy. W sierpniu 1941 r. Niemcy utworzyli tam przejściowy obóz pracy w Prawieniszkach (Zwangsarbeitslager Provenischken), który od 1943 r. stanowił filię obozu koncentracyjnego w Kownie (KL Kaunas) i nadal pełnił rolę obozu pracy. Byli tu przywożeni aresztanci z więzień Generalnego Komisarjatu Litwy, tj.: więźnia na Łukiszkach w Wilnie, więźnia w Kownie i Ponewesch (Poniewieżu). W Prawieniszkach przetrzymywano osoby różnej narodowości: Litwinów (60%), Polaków, Rosjan, Cyganów i Żydów (głównie z getta w Kownie). Jednorazowo w obozie mogło przebywać około 1000 więźniów. Trafiały tutaj osoby za różnorodne przewinienia: więźniowie polityczni, osoby łamiące nakaz pracy przymusowej, sowieccy jeńcy wojenni z rodzinami, jak też osoby skazane za przestępstwa pospolite. W Prawieniszkach osadzeni byli również na mocy decyzji administracyjnej dezertjerzy z armii niemieckiej, skazani za uchylanie się od służby wojskowej. Osoby narodowości polskiej umieszczone w Prawieniszkach oskarżane były głównie o: przynależność do ruchu oporu, działalność komunistyczną, nasłuchiwanie radia, posiadanie broni, sabotaż czy ucieczki z miejsca pracy przymusowej. Na terenie obozu i w pobliskich lasach

strażnicy dokonywali rozstrzeliwania więźniów. W sierpniu 1941 r. rozstrzelano tam około 280 Żydów, a we wrześniu 1941 r. kolejne 253 osoby narodowości żydowskiej. Liczne próby ucieczki z obozu były karane rozstrzelaniem. Z chwilą zbliżania się frontu wschodniego do granic Rzeszy rozpoczął się proces zacierania śladów popełnionych zbrodni. Ze względu na stosunkowo niewielką ilość pomordowanych nie było konieczności przybycia do obozu osławionego Sonderkommando 1005. Wystarczyło kilkudziesięciu mężczyzn skierowanych do palenia zwłok osób zamordowanych w pobliskim lesie. Członkowie załogi obozowej Prawieniszek sądzeni byli po wojnie przez różne organy sowieckiego wymiaru sprawiedliwości: sądy, trybunał i kolegia. Również w Polsce, w Instytucie Pamięci Narodowej w Gdańsku, zostało przeprowadzone śledztwo w tej sprawie. Od połowy lipca 1944 r. w obozie w Prawieniszkach osadzano osoby skazane wyrokami trybunałów sowieckich: byłych strażników obozowych, jak również członków wileńskiej AK aresztowanych po operacji „Ostra Brama”. Więźniowie dalej byli zatrudniani do pracy na torfowisku i w szklarni obozowej. Dzisiaj każdemu Litwinowi nazwa miejscowości Pravieniškės kojarzy się z więzieniem. W miejscu dawnego obozu nadal funkcjonuje zakład penitencjarny dysponujący miejscami dla 2 500 osadzonych, w tym dla skazanych na dożywocie.

Valdemaras Klumbys

Sovietinis seksualumas savilaidos veidrodyje

Šiame straipsnyje analizuojami seksualumui skirti tekstai sovietmečio Lietuvos periodinėje savilaidoje. Lyginamas įvairių seksualumo temų (malonumas, valia, meilė, lytiniai santykiai, seksualinis auklėjimas etc.) pateikimas ir vertinimas savilaidoje bei legalioje spaudoje, pagrindinių ir legalių diskursų panašumai ir skirtumai, analizuojamos skirtumų priežastys. Aiškinamasi, kokia buvo stalininės seksualinės

kultūros įtaka katalikiškai pagrindinei minčiai. Išskirti ir išanalizuoti du vyraujantys požiūriai į seksualumą – nuosaikis ir asketiškas. Pateikiama skaistybės idealo, kaip alternatyvaus sovietinei ideologijai, analizė. Visame straipsnyje nagrinėtas savilaidos santykis su visuomenės modernizacija seksualumo srityje.

Raktažodžiai: sovietmetis, savilaida, seksualumas, katalikiškas pagrindis, modernizacija.

ĮVADAS

Savilaida dažniausiai naudojama tiriant politinę istoriją – pasipriešinimą ir represijas. Tačiau joje galima rasti medžiagos ir kitoms temoms. Tai ypač svarbu turint omenyje, kad kartais visuomenę necenzūruota nuomonė galėjo pasiekti tik per savilaidą. Ji dažnai yra ir vienas iš nedaugelio šaltinių, galinčių atskleisti visuomenėje egzistavusias nuomones, kurios nebuvo užfiksuotos kituose šaltiniuose. Tęsiant savilaidoje matomos reakcijos į sovietinio visuomenės modernėjimo pasekmes tyrimą (jau pasirodė tekstas apie šeimos ir lyčių santykių vaizdavimą savilaidoje¹) šiame

straipsnyje pasitelkus prieinamą periodinę savilaidą, analizuojama kita ryški modernizacijos apraiška – seksualumas ir jo kaita. Nors iš esmės lietuviškoji savilaida, panašiai kaip ir Rusijos², nesidomėjo realaus žmonių gyvenimo, buities problemomis, vis tik dominavusi katalikiška savilaidos kryptis reiškė, kad joje buvo svarbi moralės tematika, ir tai savo ruožtu skatino jos autorius pasigilinti ne tik į politines temas. Renkant medžiagą straipsniui peržiūrėta visa prieinama lietuviška periodinė savilaida (perpublikuota ar skelbta internete), iš jos atrinkti straipsniai, kuriuose liečiama seksualumo tematika. Žinoma, reikia turėti omenyje, kad dorovei skirti tekstai,

¹ Valdemaras Klumbys, „Šeimos ir lyčių vaizdiniai savilaidoje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2020, Nr. 2 (48), p. 56–76.

² „Ленинградский феминизм 1970-х годов“, 2013, [interaktyvus], in: http://ravnopravka.ru/2013/05/leningrad_feminism/ (2020-08-16).

straipsniai buvo visų pirma moralizuojantys ir demaskuojantys sovietinę dorovę. Tai lemia jų tendencingumą, bet kartu leidžia pamatyti ir tokias nuomones, kurios sovietinės viešosios erdvės negalėjo pasiekti. Tiesa, reikia turėti omenyje, kad apibendrinimus tenka daryti iš gana nedidelio tekstų kiekio, todėl vieno kurio autoriaus nuomonė gali būti perdėtai sureikšmintą. Ypač tai pasakytina apie išskirtą asketinio konservatyvumo požiūrį – sprendžiant iš stiliaus ir argumentacijos, dauguma tokių straipsnių priklauso vienam žmogui – Aleksandriui Žarskui³. Tačiau net ir tokie atveju verta jas apžvelgti parodant mąstymo pogrindyje įvairovę. Taip pat straipsnyje siekiama palyginti savilaidoje plitusias nuomones su taip pat konservatyviais viešojoje erdvėje dominavusiais seksualumo diskursais, ryškėjančiais daug šiai temai dėmesio skyrusiuose legaliuose leidiniuose *Jaunimo gretos*, *Šeima* ir kt., išsiaiškinti jų panašumus ir skirtumus. Juk dažnai, akcentuojant savilaidos opoziciją sovietinei santvarkai, lieka nepastebėtos sąsajos tarp joje skelbtų tekstų ir oficiozinių diskursų. Seksualumo tema itin dėkinga tokių sąsajų ir įtakų analizei.

Šis tekstas – bene pirmasis bandymas tirti savilaidos požiūrį į seksualumą ne tik Lietuvoje, bet ir SSRS. Analizuojant legalios spaudos duomenis, naudotasi autoriaus su kolegomis atlikto XX a. seksualumo kaitos Lietuvoje tyrimo⁴ medžiaga bei monografija apie sovietmečio seksualinę kultūrą⁵, kurioje pateikta ir sovietinio seksualumo istoriografijos apžvalga.

BENDRIEJI POŽIŪRIO Į SEKSUALUMĄ BRUOŽAI

Nieko stebėtino, kad katalikiškoje savilaidoje, rašiusioje apie seksualumą, dominavo itin konservatyvus požiūris į lytinius santykius: „Religija visą laiką teigė ir teigs, kad galutinis lytinių santykių tikslas yra vaikų gimdymas. Tik prie jo einama per tamprią abipusę meilę, todėl neatskiria jų nuo meilės, o kaip tik reikalauja juos su meile būtinai sujungti. Ateistai, intymius santykius atskirdami nuo svarbiausio prigimties tikslo, juos paverčia tik egoistinių malonumų ieškojimu, gryna paleistuvyste, ardančia sveikatą ir naikinančia tikrą meilę. Juk tada sąmoningai vengiamą vaiko. Tuo pačiu patvirtina, kad abipusė meilė turi rišti prie intymių santykių vaisiaus – vaiko. Taigi, jie yra skirti gimdymui, o ne ononizmui.“⁶

Nepaisant to, kad šioje citatoje oponuojama sovietinei santvarkai, joje faktiškai kartotas sovietinis viešasis seksualumo diskursas, kuriame meilė buvo itin sureikšmintą⁷, nuolat rašyta apie meilės santuokoje svarbą beveik tais pačiais žodžiais ir teigta, kad „požiūris, kai meilė bandoma sutapatinti vien su lytiniu potraukiu ar seksu, mums yra svetimas“⁸.

Taip pat būtent sovietinė valstybė stengėsi kiek įmanydama sumažinti atotrūkį tarp lytinių santykių ir reprodukcijos, pradėjusį itin didėti pirmojo ir antrojo pasaulio šalyse XX a. antroje pusėje. Nors 1955 m. SSRS ir buvo legalizuoti abortai motinos noru, tačiau jie nuolat kritikuoti spaudoje primenant,

³ Jo idėjos skelbiamos tinklalapyje: <https://www.zarskus.lt>

⁴ LMT finansuotas projektas „Seksualinių normų ir elgsenos kaita modernėjančioje Lietuvos visuomenėje“ (2017–2019).

⁵ Valdemaras Klumbys, Tomas Vaiseta, *Mažasis o: seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2022.

⁶ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, in: *Dievas ir Tėvynė*, 1978, Nr. 10, p. 69.

⁷ Plačiau apie sovietinius meilės diskursus: Dalia Marcinkevičienė, „Romantinė meilė kaip (sovietinė) socialinė politika“, in: *Colloquia*, 2009, Nr. 21, p. 96–113.

⁸ Vincentas Žemaitis, „Meilės išteisinimas“, in: *Jaunimo gretos*, 1975, Nr. 7, p. 32.

kad svarbiausia moters pareiga – motinystė, gąsdinant abortų pasekmėmis sveikatai (visų pirma – nevaisingumu)⁹. 9 deš. viešumoje netgi pasirodė nuomonės, kad abortus vertėtų faktiškai uždrausti, leidžiant tik su medikų sankcija – kai yra grėsmė motinos gyvybei, vaisius apsigimęs ir pan.¹⁰ Kontracepcija SSRS buvo menkai išvystyta¹¹, apie ją rašyta gana retai – tai irgi liudijo konservatyvią ir, visų pirma, į reprodukciją orientuotą valstybės šeimos politiką. Netgi onanizmas gana ilgai smerktas legalioje spaudoje, iki 8 deš. pasitaikydavo ir straipsnių, gąsdinančių jo pasekmėmis sveikatai ir protui. Kad jis veda į ligą ir nusikaltimus, 1969 m. *Tarybiniam mokytojui* rašė pagrindžio dalyvis Povilas Butkevičius¹². Visai įmanoma, kad šis autorius tęsė tokių idėjų sklaidą ir savilaidoje. Viešųjų seksualumo diskursų Lietuvoje konservatyvumą rodo ir tai, kad lytinio akto pozos pirmą kartą detaliau aptartos Janio Zalyčio knygoje, išleistoje tik 1984 m.¹³

Atrodytų, kad tarp konservatyvaus sovietinio seksualinio diskurso ir dar konservatyvesnio katalikiškojo daugiau panašumų nei skirtumų, tai kodėl atsirado tokie kaltinimai? Žinoma, pagrindyje dorovės nuosmukis sietas visų pirma su ateistine ideologija, tai pabrėžta turbūt visose savilaidos publikacijose, tačiau tai ne vienintelė priešiško priežastis. Nuo 7 deš. antros pusės viešieji seksualumo diskursai gana stipriai keitėsi:

⁹ M. Zubrienė, „Jos turėtų rausti“, in: *Jaunimo gretos*, 1965, Nr. 6, p. 20–21.

¹⁰ Vincas Kryževičius, „O jeigu gandra nebeatskris?“, in: *Šeima*, 1981, Nr. 6, p. 16–17.

¹¹ Plačiau apie kontracepciją SSRS: Henry P. David, Henry P. McIntyre, *Reproductive Behavior: Central and Eastern European Experience*, Berlin: Springer Berlin, 1981, p. 108–109.

¹² Povilas Butkevičius, „Aistros – tartum žirgai“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1969-11-28, Nr. 96, p. 3.

¹³ Janis Zalytis, *Meilės vardu*, 2-asis leid., Kaunas: Šviesa, 1984, p. 208–211.

rigoristinį stalininį seksualinį diskursą, tik sušvelnėjusį, bet radikaliai nepakitusį Nikitos Chruščiovo valdymo laikotarpiu, keitė liberalesnis požiūris. Legalioje spaudoje vis daugėjo straipsnių apie šeimą ir lytinius santykius, o svarbiausia – keitėsi ne vien spaudos, o ir visuomenės, ypač jaunesnių kartų požiūris į seksualumą, jis nebelaikomas tabu, apie kurį net kalbėti negalima, traukėsi jį supusi tylos ir gėdos siena, taip pat keitėsi, liberalėjo ir seksualinė elgsena¹⁴. Konservatyviai nusiteikusius žmones piktino vien jau tai, kad apie lytinius santykius pradėta kalbėti atviriau: „Tris mėnesius pietavau vienoje privačioje valgykloje, kur iš 8-ių vyresniųjų klasių moksleivių 6 buvo ateistai – jų kalbos, juokai ir anekdotai vis sukosi apie seksą. Su tokiais pat žmonėmis vėliau teko gyventi Kazachstane (1955–1956) – seksas buvo jų skanėstai.“¹⁵

Didžiausią pasipiktinimą kėlė jaunimo seksualinės elgsenos kaita: „O kiek dar to ‚nekalto‘ blogio, kai penkiolikmečiai – šešiolikmečiai vaikinai ir merginos geria, rūko, ieško ‚ploto‘ susimetę kelia orgijas ir visa tai laiko normaliu, net būtinu dalyku, kai paauglių būreliai be tikslo slankioja pakampėmis ir dairosi, kur kokią šunybę iškrėtus. [...] tai, ką jie laiko idealu, yra tik tuščių, beprasmiškų, greit praeinančių malonumų gaudymas.“¹⁶

Piktintasi ir modernėjusiu visuomenės požiūriu į tai: „Jei Estijoje dauguma ap-

¹⁴ Plačiau apie seksualinių diskursų kaitą viešumoje erdvėje, stalininio ir vėlesnių sovietinių diskursų bruožus žr.: Valdemaras Klumbys, Tomas Vaiseta, *Mažasis o: seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2022.

¹⁵ „Kas iš tikrųjų lemia žmoniškumą“, in: *Rūpintojėlis*, 1982, Nr. 18, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-18/556-kas-is-tikruju-lemia-zmoniskuma>.

¹⁶ J. Visvydas [slap.], „Kelias į moralinius liūnus“, in: *Ateitis*, 1979, Nr. 3, p. 19–20.

klaustųjų pasisakė už ikivedybinius intymius santykius, tai tik aiškus įrodymas, koks jaunimas ištvirkęs ir morališkai supuvęs. Tai ateistų nuopelnai. Gėda Estijai, gėda ir Lietuvai dėl tokios paleistuvystės! [...] Jei jau daug kas išdrįsta net viešai pasisakyti už palaidą gyvenimą, tai čia tik naujas masių proveržis į negirdėtą dorovinę ir kultūrinę nusmukimą.¹⁷

STALININIO SEKSUALINIO DISKURSO ĮTAKA

savilaidoje atrodo gana ryški. Kai kurie autoriai net „perteklinius“ lytinius santykius laikė nenormaliais: „Kas yra prieš žmogaus prigimtį, tas visados buvo kenksminga. Tai tinka ir paleistuvystės nuodams, nes žmogaus prigimtis yra Dievo sutverta ne paleistuvavimui, o doram gyvenimui.“¹⁸ Toks požiūris iš esmės mažai kuo skyrėsi nuo stalininiu laiku reikštos nuomonės, kad „kai kurių buržuazinių praeities tradicijų demoralizuotų žmonių meilė pasireiškia tiktai fizinio artumo siekimu. Tokie žmonės į fizinį smaguriavimą žiūri, kaip į savo meilės pergyvenimų ir troškimų pradžią ir pabaigą, kaip į jų pagrindinę prasmę. Suprantama, kad toks gyvuliškas vyro su moterimi ir moters su vyru elgimasis negalima laikyti tikra žmogiška meile.“¹⁹

Galima rasti ir daugiau tiesioginių savilaidos nuomonių ir stalininio seksualinio diskurso paralelių. Štai pogrindinėje *Aušroje* paskelbtas teiginys, kad „[l]ytinis palaidumas – labiausiai sekina vertingiausių gyvybinę

energiją“²⁰ ne tik rodo, kad seksualumas laikytas nesvarbiu dalyku, kuriam neverta eikvoti energijos, bet faktiškai kartoja stalininį diskursą: „Lytiškumas gali dominti klasę kaip dalis organizmo gyvenimo, kaip dalis organinės energijos, kuri tuo pačiu metu yra dalis visos klasinės energijos apskritai, todėl klasė nėra abejinga, kaip produktyviai (revoliucinių-klasinių interesų prasme) eikvojama ši energija, kaip tai pasireiškia kitose socialinės ir biologinės žmogaus būties sferose“²¹. Teiginiai, kad jaunimas savo seksualinę energiją turėtų nukreipti į studijas ir darbą, buvo nereti sovietinėje spaudoje, ypač iki 8 deš., kur, žinoma, akcentuotas darbas visuomenės ir valstybės labui.

Savilaidoje kritikuojant ankstyvus seksualinius santykius, ypač nėštumą, teigiant, kad dėl to pablogės per anksti pradėjusių lytinį gyvenimą išvaizda, atsiras sveikatos, psichikos vystymosi problemos, kad jie prastai mokysis, neteks gražiausių broužų²², kartojami teiginiai iš legalioje spaudoje skelbtų straipsnių: „ankstyvas lytinis gyvenimas jaunystės metais tiesiog sužaloja dar nesubrendusį organizmą. Tuo metu, kai turi būti kaupiamos fizinės jėgos, jos iššvaistomos, jaunuolis išsenka ir fiziškai, ir dvasiškai. Jis kenkia savo sveikatai, grožiui, kūrybiniam sugebėjimams. [...] Niekuomet jų [anksti pradėjusių lytinį gyvenimą paauglių] nebūta gražių net savo išvaizda. Pilkšva veido spalva, suvytusi oda, suglebę raumenys... Išsiblaškę, irzlūs, nervingi...“²³

²⁰ A. Žydrinė [slap.], „Nebūkime savo tautos budeliais“, in: *Aušra*, 1981, Nr. 26, [interaktyvus], in: <http://lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-26/2891-nebukime-savo-tautos-budeliais.html>.

²¹ Арон Залкинд, Революция и молодежь: Сборник статей, Москва: Коммунистический университет имени Свердлова, 1925, с. 75.

²² „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“ , p. 58–60.

²³ I. Januševskis, „Ar tu jau subrendęs?“, in: *Jaunimo gretos*, 1966, Nr. 10, p. 26.

¹⁷ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 65.

¹⁸ *Ibid.*, p. 67–68.

¹⁹ Viktoras Kolbanovskis, *Meilė, santuoka ir šeima socialistinėje visuomenėje: Stenograma viešosios paskaitos, skaitytos Centriniam Draugijos lektoriume Maskvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950, p. 19–20.

Susidaro įspūdis, kad pagrindinis katalikiškas seksualumas dažnai tęsė ne tarpukario, o būtent stalininį seksualinį diskursą, kuriame, kaip matėme, akcentuota susilaukymo svarba, o lytiniai santykiai nuvertinti, tuomet neleista jokios seksualinio švietimo literatūros. Tuo tarpu tarpukariu katalikai rūpinosi seksualiniu auklėjimu²⁴. Tyrimo „Seksualinių normų ir elgsenos kaita modernėjančioje Lietuvos visuomenėje“ metu surinkti duomenys rodo tuomet egzistavus įvairesnę seksualinę kultūrą nei sovietmečiu, o ir katalikišką seksualinį diskursą bent iš dalies buvus atviresnę ir liberalesnę nei stalininis. Būtent pastarojo įtaka gali paaiškinti, kodėl konservatyviausi savilaidos autoriai smerkė net Katalikų Bažnyčios aprobuotą nevaisingų dienų skaičiavimo metodiką, kurią tarpukariu propagavo katalikų autoriai: „Nepalaiko meilės ir intymus bendravimas (nors formaliai ir leistinas), vykstantis nevaisingomis, apskaičiuotomis Ogiusto-Knauso [iš tiesų – Knaus-Ogino] metodu, dienomis. Apie kokią tikrą meilę gali būti kalba, jei ji pavaldi buhalterijai!“²⁵

Tokios savilaidos ir stalininio seksualinio diskurso sąsajos leidžia teigti, kad sovietinė santvarka savotiškai užšaldė dalies visuomenės seksualinę kultūrą, radikalizavo konservatyvius seksualumo vertinimus ir iš dalies nutraukė katalikiškosios seksualinės kultūros modernizaciją. Stalininis seksualinis diskursas visą laiką liko įtakingas sovietinėje viešojoje erdvėje, tačiau joje nuo 7 deš. vis labiau stiprėjo kiti seksualumo diskursai, liberaliau vertinę seksualinės elgsenos kaitą.

²⁴ Taip pat ir leisdami atitinkamą literatūrą, pvz.: Friedrich Wilhelm Foerster, *Seksualė etika ir seksualė pedagogika: naujas senų tiesų pamatavimas*, Šiauliai: „Vilties“ draugija, 1923.

²⁵ „Krikščionybė ir skaista“, in: *Viltis*, 1986, Nr. 5, p. 76–77.

LEGALIĄ SPAUDĄ KARTOJANT

Vis tik didžioji dalis savilaidos tekstų, kuriuose aptarinėta požiūrio į lytinius santykius kaita visuomenėje, sietina ne su stalininiu diskursu, o su mažiau radikaliomis, bet konservatyviomis nuostatomis, vyravusiomis legalioje spaudoje. Savilaida dažniausiai iš esmės tik kartojė legalios spaudos priekaištus dėl dvasinės tuštumos ir beprasmybės („Beieškodama paviršutiniškų linksmybių, erotinių bei seksualinių malonumų, ji pasiklysta vidinėje tuštumoje ir skaudžioje neviltyje. Patenka tarsi į užburto rato pinkles: juo labiau ieško malonumų ir džiaugsmo, juo greičiau džiaugsmas nuo jos bėga.“²⁶), reikalavimus gerbti kitą lytį („Kitos lyties žmogus traktuojamas iškreiptai, daugiabriaunę asmenybę nužeminant iki lytinio pasismaginimo bendrininko, lytinio žaidimo partnerio.“²⁷), susivaldymo svarbos akcentavimą („O didžiausias moralinis įsakymas kalba apie skaistumą, apie žemųjų instinktų suvaldymą. Šeimos židinytį tik tada teiks palaimingą šilumą, kai jame skleisis meilė, pagrįsta pasiaukojimu, ištikimybe, dora.“²⁸) ir pan.

Legalioje spaudoje dažniausiai akcentuota, kad ikivedybiniai lytiniai santykiai silpnina šeimą („su pernelyg ankstyvomis vedybomis ateina tik nesutarimai ir skyrybos, nusivylimas šeima.“²⁹), būta netgi siūlymų jas stiprinti leidžiant tuoktis tik nuo 21 metų kaip tuometinėje Lenkijoje³⁰, tokie pat argumentai nuolat kartoti ir savilaidoje.

²⁶ „Palaiminti skaisčios širdies“, in: *Rūpintojėlis*, 1978, Nr. 5, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-5/346-palaiminti-skaiscios-sirdies>.

²⁷ A. Žydrynė [slap.], *op. cit.*

²⁸ „Palaiminti skaisčios širdies“.

²⁹ M. Zubrienė, *op. cit.*, p. 21.

³⁰ A. Danaitis, „Ak, tie aštuoniuolikmečiai!“, in: *Jaunimo gretos*, 1966, Nr. 10, p. 23.

Įdomiau tai, kad savilaidoje, siekiant sustiprinti šeimą, net civilinė metrikacija kartais vertinta teigiamai: „Jei jau po metrikacijos skiriasi keletą kartų, tai ką kalbėti apie meiles, pagrįstas tik intymiais santykiais: daug lengviau likviduoti privačią draugystę negu atsakingą valstybei. Vadinasi, intymi ankstyva meilė ne tik nieko gero neduoda, bet nualina jauno žmogaus gyvenimą. Tokia intymi meilė kaip tik parodo, kad rimtai nėra negalvojama sukurti šeimą.“³¹

Ir praktiniai pasiūlymai, kaip kovoti su seksualumo pokyčiais, iš esmės panėšėjo į dar daug stalininių broožų išlaikiusių 6–7 deš. sovietinį seksualinį diskursą, kuriame irgi akcentuotas fiziologijos vengimas. *Jaunimo gretose* 1966 m. rašyta: „Lytinis susilaikymas absoliučiai būtinas iki galutinio organizmo subrendimo. Dauguma gydytojų mano, kad jaunuoliams iki 25–28 metų lytinis susilaikymas visai nekenkia. [...] jaunystėje lytinis susilaikymas labai sveika. Į kraują patenka daugiau lytinių hormonų, tai pakelia bendrą tonusą, darbingumą, išsvermę...“³². O kunigams skirtame *Tiesos kelyje* 1982 m. išreikšta panaši nuomonė: „Kaip aiškinti? Žymiai daugiau kalbėti apie skaisybės dorybės vertę, grožį, svarbą charakterio ugdyme, negu apie neskaistumo blogį bei pasėkas. Pakanka trumpai paaiškinti, kad žinotų kada yra nuodėmė. Praktika rodo, kad labai apdairiai reikia užsiminti apie homoseksualizmą, *bestialitatem et incestum*. Pasirodo kai kas pirmųjų dviejų nusikaltimų nebelaiko nuodėme arba slepia. Po gero pamokslo, taisomos negeros išpažintys. Apskritai fiziologinės srities visai neliesti.“³³ Faktiškai iki 9 deš. ir legalioje spaudoje vengta fiziologijos detalizavimo, akcentuotas

moralizavimas ir dorovės diegimas. Įdomu, kad kunigas pastebėjo visuomenėje kitusį požiūrį į homoseksualizmą ir zoofiliją, kurie nebelaikomi nuodėme – apie juos legalioje spaudoje nebuvo rašoma, todėl savilaida gali paliudyti seksualumo kaitą šioje srityje.

Požiūris į malonumą savilaidoje primena stalininio seksualumo subordinavimą pareigai, tik pareiga matyta ne santvarkai, o tautai: „Tautos prieaugio mažėjimo lemiamas faktorius yra ateistinės ir materialistinės pasaulėžiūros išsigalėjimas žmonių galvose – kai „į žmogaus gyvenimą žemėje žiūrėdama kaip į vienintelį laimės, malonumų ir patogumų šaltinį, lengvai pasisavino ir bedievišką gyvenimo būdą – „neapsikrauti“ vaikais“³⁴. Atitinkamai ir šeimą, vaikų turėjimą autorius supranta kaip auką ir pareigą: vengimas turėti vaikų yra „paprastas nenoras apsunkinti sau gyvenimą, nenoras aukotis. Bet žmogus, kuris niekam nenori aukotis, nėra vertas žmogaus vardo.“³⁵

Toks požiūris iš esmės atitinka ir vėlesnį sovietinį šeimos diskursą, kuriame taip pat kritikuotas malonumų siekis: „dalis jaunimo yra užsikrėtusi savotiška malonumų ieškojimo liga, kuri pasireiškia neribotos madų, elgesio laisvės reikalavimu, savo asmeniškų troškimų kėlimu virš šeimos, kolektyvo, visuomenės reikmių, tinginiavimu. [...] Tai miesčioniškumo tvaikas, alkoholizmas, bohemiškas meilės ir draugystės vertinimas. [...] Šeimoje reikia formuoti ir susilaikymo nuo malonumų įgūdžius, stiprinti valią.“³⁶

Su malonumo išsigalėjimu ir savilaidoje, ir legalioje spaudoje sietas lytinis palaidumas. Pogrindinėje *Aušroje* piktintasi, kad vis

³¹ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 66.

³² I. Januševskis, *op. cit.*

³³ „Už dorą tautą!“, in: *Tiesos kelias*, 1982, Nr. 22, p. 49.

³⁴ [Algirdas Patackas] A. Laukinka, „Dar vienas pavojus“, in: *Aušra*, 1980, Nr. 23, [interaktyvus], in: <http://lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-23/2763-dar-vienas-pavojus.html>.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ D. Liutikas, „Apie „dvasinį gripą“ ir jo gydymą“, in: *Šeima*, 1973, Nr. 6, p. 6–7.

labiau siekiama išvengti santykių ugdymo, šeimos kūrimo ir vaikų auginimo rūpesčių „pasiimant sau vien tik lytinio suartėjimo malonumus“³⁷. Tuo pačiu piktinosi ir *Jaunimo gretų* autorė: „Atsidavimas intymaus gyvenimo malonumams, ypač vengiant padarinių, – tai neišmintingas švaistymas savo jėgų, eikvojimas energijos, tuščias vaikymasis tariamos laimės valandėlių. [...] Nesilaikančių moralinių varžtų jaunuolių meilė netenka viso savo grožio, poezijos.“³⁸

Savilaidoje, kaip ir legalioje spaudoje, malonumų siekis dažnai sietas su netinkamu jaunimu, atmetančiu pareigą: „vaikai taip išlepinti, kad nenori atlikti jokios pareigos nei Dievui, nei žmonėms. Todėl auga ištižėliai, kurie trokšta daryti tik tai, kas jiems malonu. O daryti tik tai, kas malonu, reiškia pražudyti save. [...] Į aukštąsias mokyklas įstoja, bet paskui jas palieka, nes jų gyvenimo tikslas – ieškoti malonumų. O krikščioniškam auklėjimui kaip tik yra svarbu: darau ne tai, kas man patinka, kas malonu, bet kas reikia daryti, kas mano pareiga.“³⁹ Savilaidoje pabrėžta malonumo sąsaja su individualizmu ir išnaudojimu atrodo tarsi perimta iš sovietinės spaudos: „Išvargus poilsis malonus. Bet vargti sunku. Kaip čia padarius, kad tik maloniai pailsėjus, o vargą sumažinus iki minimumo? O gal vargą užkrauti kitam, silpnesniai, nesugebančiam pasipriešinti?“⁴⁰

Su malonumu savilaidoje sieta ir neatsakinga laisvė: „Treti seka paskui žemas aistras. Tai tie, kuriuos milicija renka iš tarpuvarčių, kuriuos gydo venerinių ligų dispanseriai.

Vargšai, gal ir supranta, kad slysta į pakalnę, bet neturi valios susilaikyti. Jie velka vergo jungą. Tai žmonės, kurie nuo mažens ar jaunystėje atsakė ‚varžtų‘ ir norėjo būti visiškai ‚laisvi‘. Atmetę protą, sąžinę ir Dievą, jie patys nusivijo botagą, kuriuo plaka save. Ši vergija yra gėdingesnė negu senovės vergų.“⁴¹. Tokius pat argumentus pateikė laisvos meilės šalininkės mintimis⁴² pasipiktinę *Jaunimo gretų* skaitytojai: lygiai toks pat gailėstis („Pykčio nei trupučio, bet gailėsčio daug“), taip pat akcentuota vergystė kūnui, atsisakius aukštesnių siekių, valios stoka, taip pat laikomas nelaimingu gyvenimas gėdoje paniekinant meilę⁴³.

Santykis su valia savilaidoje irgi iš esmės sutampa su sovietine samprata – ji siūloma vietoj laisvės: „Reikia valios! Valia tvirtėja tada, kai darome tai, kas mums sunku, kai prisiverčiame, nugalime save. [...] Savidrausmė žmogui reikalinga visą gyvenimą. Kas to nesupranta, tas tampa valios impotentu, nebepajėgiančiu savęs tvardyti. Tik valia išlygina, kas žmoguje yra kreiva, pristabdo, kas audringa, žadina, kas sustingę, žaboja, kas netvarkinga, pastumia, kas nejuda. Tik valia žmogų padaro žmogumi. Tikrai laisvas tas, kas nevergauja aistrai, nepataikauja jausmui, nenusilenkia spaudimui iš šalies ir klauso tik sąžinės.“⁴⁴ Sovietinėje kultūroje valia itin akcentuota, ypač kalbant apie vyriškumą: „Valia! Tvirta valia. Geležinė, plieninė valia. Daug mes esame skaitę apie tokios tvirtos, geležinės valios žmones. Tvirta

³⁷ A. Žydrinė [slap.], *op. cit.*

³⁸ Birutė Ambrozaitienė, „Moki mylėti?“, in: *Jaunimo gretos*, 1963, Nr. 12, p. 29.

³⁹ „Vaikus auklėti krikščioniškai – šventa tėvų pareiga (iš pamokslų)“, in: *Rūpintojėlis*, 1978, Nr. 6 [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-6/360-vaikus-aukleti-krikscioniskai-sventa-tevu-pareiga>.

⁴⁰ A. Žydrinė [slap.], *op. cit.*

⁴¹ [Jonas Lauriūnas] Laukys, „Jūs esate pašaukti laisvei“, in: *Rūpintojėlis*, 1979, Nr. 10, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-10/410-jus-esate-pasaukti-laisvei>.

⁴² Dalia R., „Noriu paneigti...“, in: *Jaunimo gretos*, 1982, Nr. 4, p. 30.

⁴³ Skaitytojų laiškų ištraukos skelbtos: „Nesiar tink! Man tokios nereik“, in: *Jaunimo gretos*, 1982, Nr. 6, p. 24–25.

⁴⁴ [Jonas Lauriūnas] Laukys, *op. cit.*

valia ne viena jų padėjo atlikti žygdarbius, tapti didvyriais. Argi valingumas ne pati vyriškiausia savybė?“⁴⁵

Savilaidoje remtasi ir legalioje spaudoje gana dažnais nusiskundimais dėl jaunimo valios trūkumo: „Šiandien skundžiamasi, kad jaunimas yra bevalis, nesimoko, nedirba.“⁴⁶ Valia joje sieta su protu, kurie supriešinami su jausmais: „Gyvuliai vadovaujasi instinktu, o tarybinis jaunimas – aklomis aistromis. Proto S. Golodas nepripažįsta, jo klausyti nebereikia.“⁴⁷ Tačiau legalioje publicistikoje irgi labai dažnai pabrėžta, kad protas svarbiau už jausmus. „Į ką turėtų atkreipti dėmesį jaunuoliai, kad meilės jausmas būtų proto kontroliuojamas ir išliktų kilnus bei tyras? Svarbiausia, reikia sistemingai ir atkakliai stiprinti valią.“⁴⁸

Meilės svarbos akcentavimas iš dalies irgi jungė savilaidą ir legaliąją spaudą. Abiejose su neteisingu meilės supratimu sietas (ir smerktas) palaidas seksualinis gyvenimas, kai puolama į lytinius santykius nesuprantant, kad tai dar ne meilė⁴⁹ – lygiai toks pat raginimas nepulti į lytinius santykius vos pajutus susižavėjimą nuolat akcentuotas legalioje spaudoje. Savilaidoje meilės supratimas sietas su dieviška meile ir tokia meilės samprata priartėjo prie sovietmečiu paplitusios romantinės neįmanomos meilės: „Pirmoji meilė dažniausia yra šventa, tauri ir skaiti. Ji prasideda savaimė, natūraliai, be mūsų įsikišimo. Tai visiems teikiama Dievo dovana. Jis siunčia mums savo dieviškosios Meilės kibirkštėlę, kuri uždega širdis, iškel-dama jas virš kasdienybės pilkumos. Tarsi galingo vandenyno bangos pagauna jau-

nuolius ir nusineša su savimi. Prie to gimstančio jausmo nespainioja joks išdavikiškas gundymas, jokia žemyn traukianti mintis.“⁵⁰ Nuo tokios nuomonės iš esmės mažai kuo skyrėsi net ir labiausiai savilaidoje kritikuoto sovietinio seksologo J. Zalyčio mintys: „Jeigu mergina gali išdidžiai ir laisvai ištarti NE [išskirta originale – V. K.] sau ir tam, kuris siekia sueitietis su ja, dar nesubrendus jų meilei, – vadinasi, ji yra įgijusi seksualinę laisvę. [...] Jeigu visi jaunuoliai lytinį aktą laikytų šventa meilės akimirka, pranyktų ištvirkimas, seksualinis pagyrūniškumas, atsitiktiniai lytiniai santykiai, kurie anksčiau ar vėliau padaro žmones nelaimingus ir netinkamus šeimyniniam gyvenimui.“⁵¹ Abi nuomones jungia meilės iškelimas, o skiria seksualinės laisvės akcentavimas – ji savilaidoje vienareikšmiškai smerkta.

SAVILAIDA PILDO IR Oponuoja

Požiūris į meilę rodo, kad savilaida ne tik kartojo legalios spaudos požiūrį, bet neretai būdavo ir savotiškas jo tęsinys, kai pratęsiama viešojoje erdvėje prasidėjusi diskusija, bet pasakoma tai, kas viešumoje buvo nutyliama, negalėjo būti paskelbta. Taip viename straipsnyje plačiai perpasakoti sovietinėje spaudoje ir televizijoje pateikti duomenys apie pakitusį seksualinį jaunimo, ypač moksleivių, elgesį, „laisvus plotus“⁵². Jame konstatuota, kad mokytojai ar teisininkai šios problemos negali

⁴⁵ S. Gričiuvienė, *Būk vyras!*, Vilnius: Mintis, 1971, p. 50.

⁴⁶ „Moralės problema“, in: *Dievas ir Tėvynė*, 1980, Nr. 15, p. 95.

⁴⁷ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 65.

⁴⁸ Birutė Ambrozaitienė, *op. cit.*, p. 28–29.

⁴⁹ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 58.

⁵⁰ „Marijos kelias ir skaista“, in: *Rūpintojėlis*, 1986, Nr. 20, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojėlis-nr-20/582-marijos-kelias-ir-skaista>.

⁵¹ „Kaip išsaugoti meilę?“, in: *Jaunimo gretos*, 1985, Nr. 10, p. 21.

⁵² Pedagogas [slap.], „Ką šiandien reiškia „laisvas plotas““, in: *Aušra*, 1982, Nr. 33, [interaktyvus], in: <http://lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-33/3222-ka-reiskia-siandien-laisvas-plotas.html>.

išspręsti, nes „moralės nesukursi, nepadėjęs tvirtu amžinybės pamato“. Savilaidoje buvo galima ir „neleistinai“ apibendrinti: „Įvairūs komjaunimo vėlyvi užsiėmimai, pobūviai tiesiog šlykštynėmis virto. Kokią moraliskai palūžusią kartą auginame...“⁵³. Nors kalbų apie jaunimo ištvirkavimą galima rasti ir legalioje spaudoje, tačiau taip atvirai išreikšti nusivylimą ir tuo labiau – sieti ištvirkavimą su komjaunimu – joje buvo sudėtinga.

Legalioje spaudoje nebuvo galima degradojančios dabarties lyginti su idealizuotu katalikiškos dorovingos nepriklausomos Lietuvos vaizdiniu, kaip tai daryta savilaidoje: „Prieš 40 metų ir anksčiau jaunimas augo skaistus. Buvo sielojamasi tik dėl to, kad dalis jaunimo nusikalsdavo masturbacija, o šiaip nuodėmės pasitaikydavo tik mintimis, jausmais. Labai retas atvejis, kad moksleivė prarastų nekaltybę. [...] Dabar yra kitaip. Ateizmo demoralizuojantis poveikis gal ryškiausiai pasireiškė seksualinėje srityje. Jau prieš keliolika metų patikrinus didesnių Lietuvos miestų kai kurių mokyklų mergaites, kai kur rasta *horribile dictu* apie 90 proc. praradusių nekaltybę. Nors spaudoje pasisakoma už skaistų gyvenimą, tačiau jaunimas vadovaujasi ne nuo religijos atitrūkusią etika, bet nežabotu kūno malonumų sekimu.“⁵⁴ Nors nuo 8 deš. visuomenėje stiprėjus konservatyvioms tendencijoms ir legalioje spaudoje galima įžvelgti tarpukario idealizacijos, aprašant tuometinės kaimo šeimos gyvenimą, lyčių santykius joje⁵⁵, o ir tarpukario seksualinis auklėjimas kartais buvo pateikiamas kaip teigiamas pavyzdys, net „aukštas bažnyčios pareigūnas“ Kazimie-

ras Paltarokas teigiamai įvertintas dėl savo knygos *Seksualinis jaunuomenės švietimas*⁵⁶.

Dar viena problema, kalbant apie lytinius santykius, buvo venerinės ligos. Apie jas rašyta ir legalioje spaudoje, tačiau gana abstrakčiai, dažniausiai – tik jomis gąsdinant, siekiant atgrasyti nuo ankstyvų lytinių santykių ir netvarkingo seksualinio gyvenimo („anksti pradedama lytiškai gyventi, visai reali tampa galimybė užsikrėsti venerinėmis ligomis“⁵⁷). Tuo tarpu savilaidoje jos matytos kaip viena iš grėsmių tautai – ją naikina alkoholizmas, venerinės ligos ir mažas gimstamumas⁵⁸. Venerinių ligų statistika sovietmečiu buvo slepiama, todėl savilaida buvo vienas nedaugelio būdų sužinoti bent kažkokius duomenis. Dėl slaptumo skraistės tokia informacija turi skandalingų žinių elementų, galėjusių pritraukti ir mažiau politika besidomėjusius skaitytojus. Taip 1978 m. rašoma apie perpildytas venerines ligonines: „Kaune moksleiviai (ypač profesinių technikos mokyklų), sergantys venerinėmis ligomis, sudaro 5,7 % visų Lietuvos venerikų, studentai – 3–4% (doc. E Gailevičius, Odos ir venerinių ligų katedros vedėjas, 1977).“⁵⁹ O po kelių metų konstatuota, kad „Venerinių ligonių skaičius, 1975-6 metais kiek pristabdytas, dabar vėl kasmet didėja.“⁶⁰

Tačiau turbūt daugiausia dėmesio savilaidoje skirta kovai su meilės ir religijos supriešinimu, kai dėl emocinio gyvenimo problemų legalioje spaudoje kaltintas religinis auklėjimas: „Ji bijojo [meilės]. Davatkiškas auklėjimas išaugino savo vaisių. O juk

⁵³ Salomėja [slap.], „Mokytojos laiškas draugei“, in: *Aušra*, 1982, Nr. 30, [interaktyvus], in: <http://www.lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-30/3102-mokytojos-laiskas-draugei.html>.

⁵⁴ „Už dorą tautą!“, p. 47.

⁵⁵ M. Juodkienė, „Prisimenu savo vaikystę...“, in: *Šeima*, 1972, Nr. 3, p. 22–25.

⁵⁶ Česlovas Grizickas, „Opi ir sunki tema“, in: *Šeima*, 1973, Nr. 4, p. 44.

⁵⁷ Jurijus Skripkinas, Olga Chononova, „Pokalbis sunkia tema“, in: *Jaunimo gretos*, 1971, Nr. 9, p. 30.

⁵⁸ [Algirdas Patackas] A. Laukinka, *op. cit.*

⁵⁹ „Kur blogybių šaknys“, in: *Rūpintojėlis*, 1978, Nr. 5, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-5/347-kur-blogybiu-saknys>.

⁶⁰ A. Žydrinė [slap.], *op. cit.*

tikrasis žmogus niekada nesupranta meilės vien fiziologiškai. Jam kelia baimę ne meilės artumas, bet artumas be meilės.⁶¹ Sovietinis meilės iškėlimas kartais ir tiesiogiai naudotas visuomenės ateizacijai teigiant, kad „bažnyčia stengiasi slopinti meilę“⁶². Tokie teiginiai galėjo būti gana efektyvūs formuojant neigiamą religijos vaizdinį visuomenėje, kur meilė iškelta į didžiules aukštumas.

Todėl savilaidoje diskutuota ir su sovietiniais filosofais, neigusiais meilės Dievui svarbą: „Įsigilinkime, kokią jis iš to padarė išvadą: „Perdėtas meilės jausmas dievui nustelbia šį jausmą žmonėms. Jeigu, pavyzdžiui, moteris įsimyli „viešpatį dievą visa širdimi, visu protu, visomis jėgomis“, kaip kad reikalauja didysis dekalogo įsakymas, tai kas tada belieka jos vyrui?“ Vadinasi, jei patikėti Vl. Balkevičiui, moteris, ypač tarybinė (juk jis tarybinės ideologijos apologetas), privalo mylėti tik... vyrą. Ji jokiū būdu nebegali mylėti nei vaikų, nei tėvų, nei draugų, nei tuo labiau mėgiamo darbo, mokslo ar tėvynės, nes tada „kas belieka jos vyrui“. O jei vyras įsimylėtų, pavyzdžiui, tėvynę, kas tada paliktų jo žmonai? Štai kur visos komunistinės moralės pagrindas (kažkaip panašu į Froidizmą!).“⁶³

Oponuojant meilės naudojimui ateizacijoje, savilaidoje religija pateikta kaip tikroji amžinoji meilė, leidžianti išvengti (netikros) meilės kančių: „Jaunuolis, sutikęs merginą, įsižiūri ją, o vėliau pamilsta. Iš pradžių meilė būna tyra, graži. Bet praeina kiek laiko, jaunuolis susiranda kitą, gražesnę, meilesnę, o aną palieka likimo valiai. Ir taip meilės istorija plečiasi, vieniems atnešdama laimę, o kitiems skausmą ir ašaras. Kodėl toks tyras jausmas pažeminamas, sutrypiamas kojomis? O gal tai

⁶¹ A. Gerber, „Bet va mergaitės...“, in: *Jaunimo gretos*, 1964, Nr. 9, p. 28.

⁶² E. Juškys, „Pakalbėkime atvirai. 1. Jeigu myli“, in: *Jaunimo gretos*, 1966, Nr. 5, p. 26.

⁶³ „Žmoniškumo viršūnė“, in: *Dievas ir Tėvynė*, 1978, Nr. 10, p. 74.

buvo ne meilė, gal tik laikinas susižavėjimas? Tikriausiai taip... Tuomet kyla klausimas, kas gi toji tikroji meilė? Tikroji meilė yra Dievo meilė.“⁶⁴ Čia religija pateikiama kaip išeitis iš modernybės keliamų problemų – didelio skrybų kiekio, apie kurį su nerimu rašyta legalioje spaudoje ieškant galimų išeičių.

DU POŽIŪRIAI Į SEKSUALUMĄ SAVILAIDOJE

Nors iki šiol straipsnyje savilaidos seksualinis diskursas savilaidoje buvo analizuojamas kaip vientisas, tačiau iš tiesų jis toks nebuvo. Joje galima išskirti du požiūrius į seksualumą. Esminiai jų bruožai sutapo, jie ir aptarti pirmoje straipsnio dalyje. Abu jie konservatyvūs, tačiau vienas buvo gana nuosaikus, vertinęs seksualumą kaip neišvengiamą žmogaus gyvenimo dalį, kuriai tiesiog reikia griežtos kontrolės. Kartais nuosaikis požiūris buvo liberalesnis ir už stalininį seksualinį diskursą. Kitas, įvardintas askeciniu konservatyvumu, buvo radikalesnis ir ypač akcentavo skaistumą bei lytinių santykių nuodėmingumą. Žinoma, šie požiūriai neformavo dviejų aiškių stovyklų, kartais abiejų požiūrių elementų galima rasti tame pačiame straipsnyje, tačiau jų išskyrimas leidžia tiksliau užčiuopti egzistavusius idėjinius skirtumus savilaidoje ir visuomenėje.

NUOSAIKUSIS KONSERVATYVUMAS

Šį požiūrį gerai iliustruoja santykis su kūnu. Sovietinė kultūra Stalino laikais deseksualizavo kūną, ir toks santykis įsitvirtino dalyje visuomenės. Legalioje spaudoje su tokiu požiūriu diskusijos prasidėjo 8 deš., tačiau

⁶⁴ N. N. [slap.], „Kas yra meilė?“, in: *Ateitis*, 1979, Nr. 3, p. 29–30.

atrodo, kad visuomenėje jis dominavo iki pat Perestroikos įsibėgėjimo. Tai reiškia, kad vyravo gėdos kultūra, ypatingai akcentavusi apnuoginto kūno nedorovingumą – net meno kūrinį su nuogybėmis reprodukcijos spaudoje susilaukdavo neinscenuoto pasmerkimo dar ir Sąjūdžio laikais⁶⁵, žurnalams ne kartą teko nuo įpykusių skaitytojų ginti teisę publikuoti tokius vaizdus⁶⁶. Toks santykis lyg ir turėtų atitikti konservatyvias katalikiškas nuostatas, todėl gali nustebinti Francois Mauriacio mintys, skelbtos savilaidoje: „Nereikia niekinti kūno. Jis nėra priešas, kurio, kaip mane mažą mokė, reikia gėdytis ir bijoti. Toks, koks yra, jis buvo pašvęstas Žmogaus Sūnaus, kuris jame įsikūnijo, ir pašvęstas jame esančios sielos, kuri tą kūną persmelkia, kuri geba priimti Dievą [...]. [...] Kūnas mus pažemina. Ir kaip tik tuo galbūt labiausiai jis gali mums patarnauti. Tačiau neturi mūsų stumti į neviltį; mumyse glūdi tam tikras skaistumo idealas.“⁶⁷. Toks raginimas nesigėdyti kūno iš krikščioniškų pozicijų Lietuvos visuomenei buvo aktualus. O tokia religinės savilaidos pažiūra į kūną buvo mažiau sukaustyta nei didelės visuomenės dalies, išauklėtos 5–6 deš. diskursų, kur kūniškumas arba nutylėtas, arba jo apraiškomis (aprasa ir elgesiu) piktintasi.

F. Mauriacio tekstas liudija, kaip nuosakiojo požiūrio autoriai savilaidoje stengėsi rasti balansą tarp draudimų ir leistino elgesio: „Tikrai neteisinga pabrėžti vengimą priešingos lyties, tarsi berniukui mergaitė būtų

lyg kokia vaikščiojanti nuodėmė ir dėl to pats susitikimas jau gali būti nuodėmingas. Iš kur kyla blogis? Blogio šaknys yra mumyse pačiuose, mūsų neapvaldytoji prigimtis, nepažabotose aistrose, užterštoji vaizduotė. Ir dėl to reikia praktikuoti savitvardą, atsakyti ir leistinų malonumų. Tada bendravimas su priešingos lyties asmeniu nepakenks.“⁶⁸

Tokie raginimai neperlenkti lazdos saugant paauglių dorovę beveik žodis žodinė atitinka 6 deš. skelbtuosius mokytojams skirtą periodiką, kai bandyta kovoti su stalininio seksualinio diskurso perlenkimais: „Manau, nereikia nė aiškinti, kad tokios ‚priemonės‘ [gąsdinimai, draudimai, pajuoka] ne tik nepasiekia tikslo, bet atneša daug žalos auklėjamajame darbe. [...] mokytojo pareiga – padėti jaunimui šią draugystę ir meilę suprasti teisingai. [...] Naudingas ir reikalingas atviras pokalbis apie draugystę ir meilę su jaunuoliais.“⁶⁹

Toks laisvesnis už stalininį požiūris į kūniškumą turbūt buvo atsineštas iš tarpukario kultūros, tai rodytų paradoksaliai sovietinės kultūros tendencijas, kai, viena vertus, vyko sparti visuomenės modernizacija įvairiose socialinio ir ekonominio gyvenimo srityse, bet kartu tokie pokyčiai galėjo būti kultūriškai neįteisinti ir likti konservatyvesni už tarpukario katalikiškos visuomenės kultūrinės normas.

Šį paradoksą patvirtina ir požiūris į seksualinį auklėjimą savilaidoje. Neigiamas pokyčių seksualinėje srityje vertinimas nuosaikiams netrukdė rūpintis jaunimo švietimu (žinoma, konservatyviu) šiais klausimais – savilaidoje pripažinta seksualinio auklėjimo būtinybė: „Dažnai kalbėti šia tema – nepsichologiška (geriau jauną širdį sužavėti kilniais idealais) ir net

⁶⁵ Skaitytojų pasipiktinimo aktais mene pavyzdžiai: „Ar toks menas nežaloja?“, in: *Jaunimo gretos*, 1967, Nr. 9, p. 30; „Tokios ‚Šeimos‘ nelaukėme...“, in: *Šeima*, 1989, Nr. 3, p. 29.

⁶⁶ Pavyzdžiui: Jonas Bulota, Alfonsas Gučas, „Reikia Venerai sijono?“, in: *Jaunimo gretos*, 1967, Nr. 9, p. 30–31.

⁶⁷ Fransua Moriakas, „Reikia būti skaisčiam“, in: *Rūpintojėlis*, 1981, Nr. 17, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-17/534-reikia-buti-skaisciam>.

⁶⁸ „Už dorą tautą!“, p. 50.

⁶⁹ A. Baltrūnienė, „Pirmoji meilė“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1955-05-19, Nr. 20, p. 3.

žalinga (be reikalo kreipiamas dėmesys). Tačiau dar didesnė žala jaunai širdžiai, jei visiškai apie tai nieko negirdi iš sakyklos ir dėl to kai kas ima nelaikyti nuodėme, neturi aiškių pažiūrų.⁷⁰

Kritikuoti ir tėvai, vengiantys seksualinio auklėjimo: „Tačiau daug tėvų neatkreipia reikiamo dėmesio į savo sūnaus ar dukters dorovinį auklėjimą, dažniausiai naudodami tik baudimo, nepasitenkinimo metodus ar net abejingai palikdami vaiką saviauklai, t. y. gatvės įtakai.“⁷¹ Čia pateikiama gana tiksli seksualinio auklėjimo situacija sovietmečiu, kai ilgalaikis seksualumo tabuizavimas uždengė visą šią tematiką gėdos skraiste, apie tai gana dažnai rašyta ir legalioje spaudoje: „Abstraktus per ankstyvų lytinių santykių draudimas, įkalbinėjimai, bausmės ir kt. nėra efektyvios priemonės ir beveik neduoda teigiamų rezultatų.“⁷²

Sąsajas su tarpukario katalikiška kultūra rodo ir savilaidoje siūlyta išeitis iš visiškos nežinios ir pernelyg didelių laisvių priešpriešos: „reikėtų pakartoti prieškarinį Forsterio „Seksualinė pedagogika ir etika“ leidimą. Abejojame, ar Vakaruose nuo tada yra pasirodę kas nors vertesnio lyčių, skaistos klausimu. Todėl būtina pervertinti ir galų gale nustatyti savą, katalikišką santykį su Vydūno knyga lyčių klausimu „Gimdymo slėpiniai“, kuri, giliu mūsų įsitikinimu, atstovauja ne tiek paties Vydūno pasaulėžiūrą, kiek nušviečia ir išryškina visos lietuvių tautos dorinę sąmonę.“⁷³ Taigi išeitis matoma ne idėjų iš Vakarų perėmimo (tokios įtakos kaip tik laikomos neigiamomis), o atsigręžime į tarpukario patirtis, kur konservatyvus seksualumas atrodė buvęs geriau

subalansuotas nei gana nenuosekli sovietinė seksualinė politika.

Tačiau gana reti net ir 8 deš. legaliosios spaudos bandymai bent kiek liberaliau kalbėti apie seksualumą susilaukdavo griežtos reakcijos: „S. Golodas⁷⁴, bedievių propagandistas paleistuvystei platinti, patiko ir mūsų tautos parsidavėliams; ir jie jam padeda tvirkinti Lietuvos jaunimą, pasisavindami ir kitiems brukdami jo nekultūringas pažiūras. Jis giria, stengiasi net statistikos duomenimis įpiršti lytinius santykius prieš vedybas, girdi, tai kūrybiškumas.“⁷⁵ Iš tiesų S. Golodas bene liberaliausiai vertino visuomenėje vykstančius seksualumo pokyčius, ragino bergždžiai jiems nesipriešinti. Tačiau kartu jis pabrėžė būtinybę kalbėti jaunimui „apie tvirtą moralę, užtikrinančią sveiką, patvarią šeimą, palieskime moralinius ir socialinius lytinių problemų aspektus. [...] Akcentuokime glaudų seksualinio gyvenimo ir meilės ryšį, nes be šio jausmo asmenybė nuskurdinama.“⁷⁶ Tai, jog net ir nuosaikūs autoriai nepastebėjo šio autoriaus bandymų ir toliau sieti seksualumą su meile, morale ir pareiga visuomenei, rodo, jog ir jie atmetė visuomenės modernizaciją, idealu laikydami tarpukarinę praeitį.

SKAISTYBĖ KAIP ALTERNATYVUS IDEALAS

Savilaidoje labai daug dėmesio skirta skaisytybės temai, ypač ji akcentuota tokiuose konservatyviuose religiniuose leidiniuose kaip *Rūpintojėlis* ar *Dievas ir Tėvynė*. Tai ste-

⁷⁰ „Už dorą tautą!“, p. 47.

⁷¹ „Religinė dorovė. Dorovės primatas žmogaus gyvenime“, in: *Viltis*, 1983, Nr. 1, p. 76–82.

⁷² Zenonas Buslius, „Po „meilės“ vėliava“, in: *Šeima*, 1973, Nr. 2, p. 43.

⁷³ „Krikščionybė ir skaista“, p. 87–88.

⁷⁴ Sergejus Golodas – žymus sovietinis sociologas, tyrinėjęs šeimą, lyčių santykius ir seksualumą. Turbūt turimas omenyje šis jo straipsnis: Sergejus Golodas, „Meilė ir skaisytybė“, in: *Šeima*, 1977, Nr. 5, p. 32–35.

⁷⁵ „Lietuviai, visi už tautos skaislumą!“, p. 64.

⁷⁶ Sergejus Golodas, „Kad neapkarstų bučinyš“, in: *Šeima*, 1976, Nr. 11, p. 41.

bina turint omenyje, kad šis idealas sunkiai pasiekiamas net tradicinėje visuomenėje, o modernioje vargiai gali būti priimtinas bent kiek didesniai žmonių kiekiui. Galbūt temos svarbą lėmė tai, kad religinės savilaidos leidime dominavo kunigai ir vienuoliai, kuriems ši tema artima ir svarbi: „Kol kas šių dienų pasaulis nenori suprasti neskaistumo žalos ir yra labiau linkęs neskaistumą reklamuoti, o ne kovoti prieš šią vis labiau plintančią nedorybę. Užtat juo labiau reikia kalbėti apie šios nuodėmės baisumą, kad Bažnyčia nebūtų kaltinama už tylėjimą ar už tai, kad per mažai tepasakė.“⁷⁷

Tačiau galima kelti prielaidą, kad taip siekta išskirti dar vieną iš alternatyvių sovietiniams idealų. Jei politinėje ir ideologinėje sferose alternatyvos buvo labai aiškios – tautiškumas, katalikybė ir nepriklausomybė, tai socialiniame gyvenime, kasdienybėje alternatyvios sovietinėms idėjos, galinčios patraukti žmones, ne tokios akivaizdžios. Tuo labiau, kad sovietinė ideologija buvo pasisavinusi daugelį idealų. Net kuklumas ir antimaterializmas buvo jos arsenale. Skaistybė ir susilaikymas – irgi. Kartais savilaidoje buvo pastebima, kad sovietinėje spaudoje irgi skelbiamos skaistybės idėjos: „Ideali erotinė meilė verčia biauřėtis grynai seksualiniais jausmais. Taip mano ir tarybiniai psichologai. Jeigu vyras iš tiesų myli moterį...dievina ir gerbia ją, bijo prisiliesti, užgauti neleistinu judesiu. Jis nori kuo ilgiau ja džiaugtis iš tolo ir laukti.“ („Tarybinė moteris“).⁷⁸

Iš tiesų sovietinėje spaudoje apie skaistybę rašyta ne taip jau retai, ypač kreipiantis į merginas: „noriu matyti mūsų mergaites tikrai gražias, skaisčias, švarias.“⁷⁹ Tačiau

pabrėžta joje ir ikisantuokinė skaistybė: „kiek džiaugsmo, kiek laimės minučių laukia jaunavedžių, kurie pirmą kartą pajus vienas kito artumą žinodami, kad abu vienas kitam ištikimi ir pasiryžę atiduoti visą savo tyrumą ir skaistybę.“⁸⁰

Tačiau dažniausiai savilaidoje daryta skirtis tarp sovietinės ir religinės moralės, apeliuojant į sovietinę veidmainystę: „Visos žmonijos įsitikinimu, skaistybė – tai aistrų suvaldymas, dvasinė jėga tvarkyti kūną pagal proto ir sąžinės dėsnius, o ateistai skaistybė ir tyra meile vadina atsidavimą aistroms, visišką vergystę kūnui prieš proto ir sveiko gyvenimo dėsnius. Tai kas gi tada paleistuvystė? Ateistai, bijodami visuomenės, pridengia savo visišką dvasinį ir kultūrinį nuosmukį tradiciniais pavadinimais, paleistuvystę vadindami meile ir skaistybė.“⁸¹ Nors čia ir bandoma atskirti tikrą ir netikrą skaistytes, vis tik atrodo, kad labiau reaguojama į pasikeitusias jaunimo pažiūras, į kurias su nepritrimu žiūrėta ir legalioje spaudoje: „Ne viena jų [merginų, norinčių darytis abortą] abejingai žiūri į santuoką. Kai vienai iš mūsų pacienčių pasiūliau susituokti, ji atsakė, kad nematanti jokio skirtumo, ar ji susituokusi, ar ne. Civilinė metrikacija, jos nuomone, tai tik formalumas ir visai nereikalingas.“⁸²

Savilaidoje išryškinta, kad pasikeitusiame požiūryje skaistybė sieta su gėda: „šiandien mes bijome net ištarti šį žodį. Vien už tą žodį žmogus gali būti apšauktas reakcionieriumi, atsilikėliu, tamsuoliu ir dar kitais žeminamais vardais. Dabar skaistybė yra taip suniekinta, kad tas, kas bandytų ją ginti ir gražinti jai pirmą pradžią vaidmenį, gali būti netgi nubaustas.“⁸³ Kaip matėme, valstybė neperseikiojo už skaistybės propagavimą, ji

⁷⁷ „Neskaistumo nuodėmė (Telšių vysk. A. Vaičiaus Velykinis sveikinimas)“, in: *Viltis*, 1986, Nr. 5, p. 90.

⁷⁸ „Už dorą tautą!“, p. 48–49.

⁷⁹ M. Zubrienė, *op. cit.*, p. 20.

⁸⁰ Naumas Chodakovas, Igoris Trutnevas, „Po vestuvių“, in: *Jaunimo gretos*, 1969, Nr. 9, p. 32.

⁸¹ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 66.

⁸² M. Zubrienė, *op. cit.*, p. 20.

⁸³ „Palaiminti skaisčios širdies“.

netgi propaguota legalioje spaudoje. Tačiau modernistinė sovietinė propaganda leido visuomenės nuomonėje susieti ją su atsilikimu, ir tai dar kartą parodo paradoksalią modernistinių ir tradicinių, konservatyvių vertybių, vertinimų ir elgsenų samplaiką sovietinėje visuomenėje. Kad visuomenėje skaistybė nevertinta, teigta ir viešai: „Septyniolikmetė motina – tai pasityčiojimas iš žmogaus. [...] Kur mergaičių garbė, išdidumas? Kodėl žodis ‚skaistybė‘ visai užmirštas?“⁸⁴

Sovietinė ideologija vėlyvučiu sovietmečiu tapo rutinine ir jos skelbiami idealai menkai veikė žmonių elgesį realybėje, ypač kai jie prieštaravo modernizacinėms tendencijoms visuomenėje. Tuo tarpu skaistybės sąsaja su religija, artumas iš kaimo kilusiai konservatyviai vyresnei kartai darė ją potencialiai patraukliu opoziciniu idealu, tereikėjo paneigti su sovietine dorove susijusį skaistybės variantą. Reikia turėti omenyje kontekstą: vykusį modernizaciją, greitą visuomenės kaitą, prie kurios žmonės nespėjo prisitaikyti nei mąstymu, nei elgsena, iš to atsiradę kartų konfliktai kūrė visuomenėje daug įtampų ir nežinios. Kartu spartūs pokyčiai patys savaime patvirtino sovietinės moralės žlugimą. Tai formavo dėkingą dirvą konservatyviems idealams stiprėti visuomenėje, tai, kaip jau rašyta, matyti ir legalioje spaudoje. Tik savilaidoje ši konservatyvų pokytį puikiai sustiprino politiniai antisovietiniai idealai, kurie irgi buvo nukreipti į konservatyvią praeitį – tarpukario Lietuvos idealo atkūrimą.

Kunigijai skirtas straipsnis gali parodyti, kaip platinta skaistybės idėja: „Reikėtų į visuotinę maldą įterpti invokaciją už jaunimo skaistumą ir įvairių pamaldų metu [...] kalbėti specialią maldą (maldaknygėse

galima rasti) prašant jaunimo skaistumo. [...] Pamokslų temos 1. Skaistybės vertė, svarba individui ir visuomenei, ugdymo priemonės. 2. (Apologetinis) Krikščionybės pažiūra į kūną, seksualumą, erotinę meilę, santuoką. 3. Religijos teigiamas vaidmuo skaistybės ugdyme. Seksualinio jaunimo švietimo per maža, žmogiškos jėgos ne sykį per silpnos. Antgamtiniai motyvai ir religinė praktika – nepamainoma pagalba. 4. Nuodėmės prieš skaistybę: mintimis, žiūrint, klausant, žodžiais, veiksmais. 5. Neskaistumo – ištvirkimo blogybė, pasėkos kūnui ir sielai. 6. Draugystė. Berniukų draugystė su mergaitėmis. Erotinė meilė. 7. Savitvarda, valios ugdymas. 8. Ruošimasis šeimos sukūrimui.“⁸⁵ Norisi pastebėti, kad atmetus religinį sandą panašios temos ilgą laiką vyravo ir legalios spaudos straipsniuose seksualumo tematika. Tiesa, juose skaistybės reikalauta laikytis tik iš merginų. Šia prasme katalikiškas seksualinis diskursas lytis vertino vienodžiau.

Katalikiškojo skaistybės idealo sklaidos pastangas liudija ne tik straipsniai, bet ir savotiškų skaistybės kankinių garsinimas. Taip savilaidoje plačiai aprašytas įvykis, kai mergina, sėdusi į pakeleivingą mašiną ir įtarusi, kad ją ruošiasi išprieivartauti, šoko iš mašinos ir žuvo. Ši mergina „suprato ir skaistumo bei mergaitės garbės vertę, ir tai spontaniškai nulėmė jos poelgį. Tiesa, mergaitės reakcija buvo spontaniška, tačiau ne atsitiktinė. Tikinti šeima subrandino jai stiprų doros pajautimą ir kilnius religinius jausmus.“⁸⁶ Buvo platinamas savilaidinis leidinėlis apie savo garbę iki mirties gynusią merginą⁸⁷. Atrodo, kad pasitelkus tokias

⁸⁵ „Už dorą tautą!“, p. 51–52.

⁸⁶ „Tu ne viena, Danute“, in: *Rūpintojėlis*, 1977, Nr. 3, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-3/312-tu-ne-viena-danute>.

⁸⁷ Perleistas: Paulius Petronis, *Mūsų jaunimo švyturiai ir šešėliai*, Kaunas: Caritas, 1999. Savilaidinio varianto pavadinimas – *Tragedija Dainavos*

⁸⁴ Romualdas Lengvinas, „Tu tikrai ne toks. Trys ištraukos iš mokytojo dienoraščio su autoriaus komentarais“, in: *Jaunimo gretos*, 1977, Nr. 4, p. 24.

figūras formuotas savotiškas skaistybės judėjimas. Jis matytas kaip ženklas, kad žmonės atsibunda, net ir jaunieji: „Tai vienur, tai kitur sutinki kaip krištolas skaisčią mergaitę. Ir tai iš vaikų, kurie buvo mokomi materializmo, ateizmo, na ir kūno kultūros.“⁸⁸

Savilaidoje susirūpinimas skaistybe buvo pagrįstas ir pragmatiškai: „Skaistybė labiau nei kuri kita dorybė jaunam žmogui turi ypatingos reikšmės, kaip pagrindinė sąlyga charakterio ugdymui. Skaistybė yra labai glaudžiai susijusi su tikėjimu: ištvirkimas su retomis išimtimis pakerta jaunuolio tikėjimą. Štai kodėl seksualinis jaunimo auklėjimas visame auklėjime užima centrinę vietą, tiesiog sutapatinamas su auklėjimu apskritai.“⁸⁹ Seksualinio gyvenimo liberalizaciją susiejus su tikėjimo praradimu, matant lygiagrečiai vykusių ateizacijos, modernizacijos ir seksualinio elgesio kaitos procesus, reikėjo kovoti dėl proto ir idealų tų, per kuriuos tie pokyčiai vyks ateityje – dėl jaunimo.

Skaistybės (kaip ir religijos) patrauklumą tarp jaunimo galėjo padidinti tai, kad ji suteikė galimybę būti kitokiais nei dauguma – o tokie norai gana ryškiai matosi skaitant tuometinius jaunimo tekstus ir legalioje spaudoje. Taip reiškėsi modernizacijos skaitintas individualizmas. Skaistybė leido labai ryškiai iškelti savo siūlomus idealus prieš dabarties moralinę degradaciją.

ASKETINIS KONSERVATYVUMAS

tokį priešingumą dabarties nuopoliui dar labiau užaštrino, siūlydamas gana radikalią išeitį iš modernizacijos sukeltų problemų – dabarties nuopolio antipodu matyta askezė: „Mūsų visuomenėje asketizmas yra

nemadingas, užtat madingas besaikis girtavimas, seksas, skyrybos... Gal tai reiškia dorovingumą?“⁹⁰ Pavyzdžiui, kai nuosai kiekieji ragino priimti kūną, nesieti jo su gėda, radikalai pateikė teorinį kūno menkumo pagrindimą: „žmogaus galių sąranga yra hierarchinė, sielos valdoma. Siela, dvasinis, tikrasis „aš“, vadovauja visoms žemesnėms prigimties pakopoms. Bet kartu „aukštesnis“ nebuvo, nepasireiškia be žemesnio, t. y. žmogaus siela gali įsibūtinėti tik per žemesnias galias – mintį, jausmą ir, galiausiai, kūną. Būtina mokyti atskirti tai, kas kyla iš natūralaus prigimties poreikio ir kas iš žemos aistros, geidulio, smaguriavimo; kad neleistina, jog žemesnės prigimties pajėgos vadovautų aukštesnėms ar net jas užgožtų. Būtina pabrėžti, kad dvasiniame asmenybės tobulėjime svarbu yra ne tik askezė, negatyvus susilaikymas, dirvos paruošimas, bet ir pozityvi pastanga – dorinio „daigelio“ auginimas, gaivinimas, puoselėjimas; kad šitą antrąją dalyko pusę sugeba tik subtilios etinės kultūros žmonės, „prabudusieji.“⁹¹

Šio požiūrio atstovai pateikė gana originalią krikščionišką pažiūrą į lytinius santykius, viena vertus, itin akcentavusią jų nuodėmingumą, neigusią, priešingai savilaidoje vyravusiai tendencijai, giminės pratęsimo funkcijos svarbą, antra vertus – priekaištavusią Bažnyčiai dėl nesugebėjimo pritaikyti santuokos (straipsnyje vadinamos moteryste) sampratos prie kintančio pasaulio realijų: „Sakramentinės santuokos tikslu turėtų būti puolusio, nuodėmės žyme paženklinto intymiojo bendravimo sutaurinimas taip, kad vyro ir moters sąjunga būtų ne skaistos praradimas, bet kad lytinės energijos perkeitimu į naują kokybę būtų nugalėtas žmogaus prigimties nuodėmingumas ir įgyta antroji nekaltybė — skaista [...]

šalyje, parašytas 1970 m.

⁸⁸ „Tu ne viena, Danute“.

⁸⁹ „Už dorą tautą!“, p. 46.

⁹⁰ „Moralės problema“, p. 95.

⁹¹ „Krikščionybė ir skaista“, p. 86.

Žmonių giminės plėtimo principo iškelimas moterystėje į pirmąjį planą, nustumiant į antrąją vietą ar net visai paneigiant santuokos reikšmę žmogaus asmeniui, jo dvasiniam tobulėjimui, yra sietinas su gilia paskutiniųjų amžių moterystės krize. Naujųjų amžių vystymasis ėjo individualizmo linkme, vis labiau žmogų teigiant kaip asmenybę. [...] Nesant iš teologų ar Bažnyčios pusės pastangų susieti moterystę su asmens tobulėjimu ir suteikti jai gilesnę prasmę, naujųjų laikų žmogus, kankinamas dvasinės žmogaus pilnatvės ilgesio, sukilo prieš santuokos pagrindimą giminės plėtimo principu ir jos pajungimą socialiniams tikslams. Jis veda ir tebeveda kovą dėl santykių laisvės moterystėje, prieš griežtą Bažnyčios nusistatymą dėl santuokos neišardomumo.⁹² Šis autorius ne tik atmetė visuomenėje vis stiprėjusį individualizmą, bet ir sumažino reprodukcinės šeimos funkcijos svarbą, taip prieštaraudamas ne tik sovietiniam seksualumui, bet ir nuosaikiojo konservatyvumo nuostatoms.

Tokias pažiūras galima įvardinti asketiniu konservatyvumu, nes jomis neigta net lytinių santykių tarp sutuoktinių dora, jei jų nelydi meilė, taip pat siūlyta faktiškai apskritai atsakyti „nebūtinų“ lytinių santykių: „Intymusis bendravimas yra doras tuo atveju, kai jis atlieka savo paskirtį, t. y. kai juo siekiama pradėti kūdikį. (...) jeigu būtų visuotinai laikomasi minėtos intymaus bendravimo paskirties, savaime išnyktų (jokiomis dalinėmis priemonėmis nepašalinamos) tiek daug problemų ir nelaimių sukeliančios bei žmogaus vardą žeminančios nuodėmės: negimusių kūdikių žudymas, svetimavimas, prostitucija ir pan.) Kitais atvejais intymusis bendravimas tarnauja ne meilei, bet, kalbant lietuviškai, mėgavimuisi, smaguriavimui. O nuo smaguriavimo iki gašlumo tik vienas žingsnis. Todėl tokiais atvejais intymus ben-

dravimas ne palaiko meilę, bet priešingai: gesina, žudo tikrąją meilę, atima galimybę sieloms susieiti, alina žmogų, – tiek fiziškai, tiek ir dvasiškai.⁹³

Tokią nuomonę verta palyginti su retu stalininio seksualinio švietimo pavyzdžiu: „Meilėje, sakė Leninas, dalyvauja du ir atsiranda trečias, atsiranda nauja gyvybė. Čia glūdi visuomenės nauda, atsiranda pareiga kolektyvui. Vadinasi, turėdamas galvoje visuomeninę pareigą, mūsų šalies jaunimas turi rimtai žiūrėti į meilės jausmą, išmokti palenkti stichinę lytinio traukimo jėgą proto kontrolei, kuri neleis aukštam ir kilniam žmogiškos meilės jausmui tapti grubiu gyvuliško gašlumo tenkinimu.“⁹⁴ Matome tą patį meilės ir kūniškumo atskyrimą, pastarojo neigimą, susivaldymo svarbą ir reprodukciją kaip vienintelį lytinių santykių pateisinimą. Nors idėjiniai pagrindai ir skiriasi, tačiau seksualumo vertinimas – identiškas. Todėl ir čia galima įžvelgti stalininio seksualinio diskurso įtaką šio teksto autoriaus pažiūrų formavimuisi.

Tiesa, asketinis konservatyvumas žengė gerokai toliau nei stalininis seksualumas, ypač skelbdamas originalų skaistos supratimą: „visiška skaistybė išskiria žmogų iš šio pasaulio gyvių tarpo, pakelia jį į angelų eiles ir net aukščiau už juos pastato. (...) Dievas neįpareigoja, bet tik jį kviečia ir skatina laikyti per visą gyvenimą visišką skaistybę. Kas šio kvietimo nepaklauso ir sukuria šeimą, tas anaip tol nenusideda. Tik, žinoma, daug laimingesnis būtų, jei jo paklaustyti.“⁹⁵

Turbūt tas pats autorius netgi polemizavo su 1984 m. Vyskupų Konferencijos aplinkraščiu dėl naujų santuokos sakramentų kanonų nuostatų. Ypač autorių papiktino

⁹³ *Ibid.*, p. 77–78.

⁹⁴ Viktoras Kolbanovskis, *op. cit.*, p. 21.

⁹⁵ „Skaistybės dorybė“, in: *Viltis*, 1984, Nr. 3, p. 134–136.

⁹² *Ibid.*, p. 73–74.

skyrus „Santuokinės moralės bruožai“: „Mus, lietuvius, šventojo Kazimiero tėvynainius, ypač skaudina sakinys: ‚Viena iš meilės pareigų – noriai atsilipti, kai kita šalis pageidauja intymumo (*debitum-coniugale*)‘. Ir toliau: ‚Tikra meilė reikalauja, kad visokiomis progomis, o ypač intymiajame bendravime sutuoktiniai pirmiausia stengtųsi suteikti antrajai šaliai džiaugsmo (!), o ne vien sau malonumo.‘ Kokie gi čia ‚džiaugsmas‘ ir ‚malonumas‘ turima galvoje? Kuo ši Lietuvos Vyskupų Konferencijos siūloma santuokinė moralė skiriasi nuo J. Zalyčio knygoje ‚Meilės vardu‘ propaguojamos moralės? Mums, lietuviams, tiesioginiams taurios ir skaisčios baltų tautos ainiams, turintiems gilią etinę kultūrą, netinka dvasiniai lėkšta Vakarų moralė. [...] Mąstykite lietuviškai, savaip [...]“⁹⁶

Tokia reakcija rodo skirtingą ir gerokai radikalesnę nei nuosaikiųjų konservatorių – asketinių konservatorių reakciją į besikeičiantį pasaulį. 8–9 deš. legalioje spaudoje gana dažnai rašyta apie žemą seksualinę kultūrą, kai visai nesirūpinta seksualinių partnerių jausmais ir potyriais, tam daug vietos skirta ir Zalyčio knygoje. Vyskupų konferencijos aplinkraštyje reikštos nuostatos iš dalies atspindėjo pokyčius, įvykusius Katalikų Bažnyčios mokyje apie šeimą ir seksualumą su II Vatikano Susirinkimo nutarimais⁹⁷, kuriais irgi siekta prisitaikyti prie besikeičiančios modernios visuomenės, kad ją būtų galima paveikti. II Vatikano Susirinkimo nutarimų recepcija bei įtaka Lietuvoje, taip pat šeimos bei seksualumo klausimais reikalauja atskiro tyrimo, kuris turbūt leistų išskirti dar vieną, liberalesnę nei su tarpukariu susijęs nuosaikius konservatyvumas, požiūrį. Tai, kad šių nutarimų inicijuoti pokyčiai Lietuvoje

buvo įvedami labai lėtai, daugelis kunigų ir hierarchų jiems priešinosi⁹⁸, reiškė ir tai, kad tikinčiųjų visuomenė nebuvo paruošta tokiems pokyčiams. Paspriešinimą Vyskupų Konferencijos aplinkraščio skelbtoms idėjoms galėjo sustiprinti ir iš pirmo žvilgsnio paradoksalus tokių nuostatų panašumas su sovietiniu seksualiniu diskursu – abu iš esmės vijosi sparčiai besikeitusią žmonių (ypač jaunimo) seksualinę elgseną. Tuo tarpu asketinis konservatyvumas atmetė bet kokius bandymus spręsti vis aštrėjusias lyčių lygybės ir seksualinio švietimo problemas, siūlydamas utopinę išeitį. Utopizmas tokias nuostatas ir vėl sieja su stalinine kiaurai ideologizuota seksualine (ir ne tik) kultūra, teigusia ideologijos viršenybę virš realybės.

Tokių idėjų nerealistiškumą pabrėžia ir šio autoriaus skelbtas lietuviškas mesianizmas, išskirtinumas skaistybėje, kurio Lietuva gali išmokyti pasaulį: „mūsų, lietuvių, krikščioniškoji pareiga būtų parodyti pasauliui, kad skaisti santuoka nėra vien teologų išmislas.“⁹⁹ Todėl autorius daro išvadą: „Kas nesiekia skaistos, tas nėra vertas lietuviu vardo – tuo labiau lietuviu kataliko.“¹⁰⁰

Nors didžioji dalis asketinio konservatyvumo tekstų priklauso Žarskaus plunksnai, būta savilaidoje ir kitų autorių straipsnių, nukreiptų į askezę. Taip „Rūpintojėlio“ leidėja Felicija Kasputytė savotiškai reklamavo iš esmės vienuolišką gyvenimo būdą ir po grindines vienuolijas: „Tik tyros širdys yra jautrios savo tautos likimui ir tragiškai kiekvieno žmogaus daliai. Tik skaisčios širdys pasiekia žmogiškąją didybę, laisvę ir išplėtoja

⁹⁶ „Krikščionybė ir skaista“, p. 70–71.

⁹⁷ Trumpai apie juos: Todd A. Salzman, Michael G. Lawler, „Vatican II and Sexual Ethics: Past, Present, Future“, in: *Toronto Journal of Theology*, 2016, vol. 32, no. 2, p. 297–313.

⁹⁸ Ramūnas Labanauskas, „Arkivyskupas Liudvikas Povilonis ir II Vatikano Susirinkimo nutarimai“, in: *XXI amžius*, 2004-09-17, Nr. 70, [interaktyvus], https://www.xxiamzius.lt/numerai/2004/09/17/atmi_02.html, (2022-11-26).

⁹⁹ „Krikščionybė ir skaista“, p. 81.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 87.

savo protines bei dvasines galias.¹⁰¹ Ir čia skaistybė bei tyrumas matyti kaip išeitis iš tautos ir žmogaus pavergimo bei modernaus pasaulio nuosmukio. Taigi Lietuvoje egzistavo asketinio konservatyvumo šalininkų grupė, nors ir neabejotinai nedidelė.

IŠVADOS IR APIBENDRINIMAI

Seksualumas išsiskiria iš kitų savilaidoje liestų temų savo ambivalentiškumu. Politinėse ir tautinėse srityse kaltininkas ir priešas buvo aiškus, tačiau seksualumo kaitos šaltinis – gerokai sudėtingesnis. Seksualumo kaita, vykusį sovietmečiu, pagrindyje aptarta tik katalikiškoje savilaidoje ir vertinta išimtinai neigiamai. Dažnai (nors ne visada) ši kaita laikyta sąmoningos sovietinės politikos (ypač ateizacijos) pasekme, ir tai stiprino viešųjų seksualinių diskursų kritiką.

Tačiau savilaidos seksualiniai diskursai mažai tesiskyrė nuo konservatyvių legalių seksualinių diskursų. Tai rodo, viena vertus, kad legalūs konservatyvūs tekstai išreiškė ne tik santvarkos šeimos bei seksualumo politiką, bet ir atspindėjo konservatyviosios Lietuvos visuomenės dalies nuomonę. Kita vertus, ši sąsaja rodo valstybės politikos įtaką Lietuvos visuomenei nepolitinėje ir netautinėje sferose, taip pat ir antisovietiška nusiteikusiai jos daliai.

Seksualumo tema savilaidoje gerai atspindi kunigų ir didelės dalies vyresnės kartos, socializuotos tarpukariu ir Stalino valdymo laikotarpiu, vertybes bei nuostatas. Pažymėtini savilaidinių tekstų ir stalininio seksualinio diskurso panašumai, jie leidžia įžvelgti konservuojančią ir radikalizuojančią pastarojo įtaką katalikiškam požiūriui į seksualumą. Mažiau radikalūs buvo tekstai, skirti kunigams, nes juose ieškota efektyviau-

sių poveikio visuomenei būdų, o ne siekta paveikti skaitytojus. Tačiau gali būti, kad prie itin didelio savilaidos konservatyvumo seksualinėje srityje prisidėjo ir tai, kad tokios savilaidos leidyboje svarbiausią vaidmenį vaidino kunigai ir vienuolijos.

Stalininio seksualinio diskurso įtakos apraiškos 8–9 deš. savilaidos tekstuose liudija vėluojančią seksualinio diskurso įtaką visuomenei, kai 5–6 deš. subrendę žmonės reprodukavo jį dar ir po kelių dešimtmečių. Savilaidoje šis reiškinys matosi ryškiau nei legalioje spaudoje, kurioje tuo pačiu metu koegzistavo skirtingi seksualiniai diskursai.

Savilaida seksualumo srityje iš esmės negalėjo efektyviai apeliuoti į didžiosios jaunimo dalies nuostatas, nes moralizavimu lenkė net sovietinę spaudą. Didaktiškumas, kuris tautinės ir politinės sąmonės skatinimo atveju galėjo pritraukti jaunimą, pateikdamas aiškius alternatyvius idealus ir atskleisdamas slepiamą tiesą apie Lietuvos praeitį, virtęs moralizavimu dorovinėje srityje greičiau atstūmė daugumą jaunuolių, kartodamas vyresniųjų pamokymus ir valstybinės propagandos postulatus. Tačiau skaistybės idealas galėjo daryti įtaką daliai visuomenės, nes atitiko visuomenės konservatyvėjimo tendencijas ir pateikė visuomenei alternatyvų nykiai ir degraduojančiai realybei idealą, apeliuojantį ir į išskirtinumą bei individualizmą.

Savilaidoje galima išskirti nuosaikiai konservatyvų ir ultrakonservatyvų (asketinių) seksualumo diskursus. Pastarąjį nuo pirmojo atskiria rigoristinis ir utopinis požiūris į kūną, malonumą, lytinius santykius ir skaistybę, turintis ir nacionalistinio lietuvių mesianizmo bruožų. Pažymėtinas ir įtemptas asketinio diskurso santykis su modernizuota Bažnyčios hierarchų pozicija.

Analizuotuose straipsniuose ryškiai matomas nusivylimas visuomenėje vykusiais pokyčiais, kurie neatitiko socializacijos

¹⁰¹ „Palaiminti skaisčios širdies“.

metu įgytų konservatyvių vertybių, kartu su modernistinės sovietinės ideologijos rutinizacija galėjo prisidėti prie religingumo sustiprėjimo Lietuvos visuomenėje 8–9 deš. Išėjus iš modernybės keliamų įtampų ir problemų galėjo būti rasta religijoje ir religinėje etikoje.

Santykis su modernizacija analizuotuose tekstuose ryškiai neigiamas: nuolat matomas

dorovinis, moralinis nuosmukis, dabartis lyginama su idealizuota padėtimi tarpukario Lietuvos visuomenėje. Sprendžiant iš savilaidoje pateikiamų seksualumo kaitos aprašymų, Lietuvoje vyko radikalūs seksualinės elgsenos ir seksualumo pokyčiai, primenantys tuos, kurie istoriografijoje įvardijami seksualine revoliucija, JAV ir Vakarų Europos šalyje vykusia 7 deš.

Valdemaras Klumbys

SOVIET SEXUALITY IN THE MIRROR OF SAMIZDAT

Summary

Transformations in sexuality which took place during the Soviet times were discussed only in the underground Catholic press and were viewed exclusively in a negative light. Often these transformations were seen as resulting from deliberate Soviet policies (especially atheization). However, the sexual discourses of underground press differed very little from conservative legal sexual discourses. This shows, on the one hand, that legal conservative texts not only expressed the family and sexuality policies of the framework of the time, but also reflected the opinion of the conservative part of Lithuanian society. On the other hand, this correlation shows the influence of state policies on Lithuanian society in non-political and non-legal realms. The similarities between underground press and the Stalinist sexual discourse are noteworthy, and it is possible to see the conservative and radicalising influence of the latter on the public's attitude towards sexuality (including its Catholic part, then in the opposition). The manifestations of the influence of the Stalinist sexual discourse in the underground press of the '70s and '80s testify to the late influence of the sexual discourse, while the texts of the '40s and '50s show the influence of the Stalinist sexual discourse. The generation which reached adulthood in the '50s was still reproducing it decades later.

In the area of sexuality, most young people in principle could not find appeal in underground press as it was even further advanced in moralising than the Soviet press. Didacticism, which might have appealed to young people

in the case of national and political self-awareness raising, was reduced to moralising in the moral sphere, and instead repelled the majority of youth by repeating the precepts of their elders and the postulates of the state propaganda. However, the ideal of chastity was able to have an impact on a part of society because it reflected society's leaning towards conservatism and presented an alternative ideal to society, which was appealing due to its exceptionalism and individualism.

The underground press could be broken down into a moderately conservative and an ultraconservative (ascetic) discourse on sexuality. The latter is distinguished from the former by a rigoristic and utopian approach to the body, pleasure, sexual relations, and chastity, which also has features of nationalistic Lithuanian messianism. Also noteworthy is the ascetic relationship of the discourse with the modernised position of the Church hierarchy, as decided by the Second Vatican Council.

The relationship with modernisation in the texts analysed is distinctly negative: moral and ethical decline is constantly visible, and the present is compared to the idealised situation in inter-war Lithuanian society. This disappointment with the changes in society could be due to their inconsistency with the conservative values acquired during socialisation. This, together with the routinisation of modernist Soviet ideology, may have contributed to the intensification of religiosity in Lithuanian society in the '70s and '80s.

Gintaras Vaičiūnas

Komunistinis judėjimas Anykščių krašte 1920–1940 m.*

Šiame straipsnyje tiriamas nelegalus komunistinis judėjimas Anykščių krašte tarpukario Lietuvos Respublikos laikotarpiu, nuo 1923 m., kai susikūrė pirmoji komunistinė kuopelė, iki 1940 m., kai Lietuvą pirmą kartą okupavo Sovietų Sąjunga. Remiantis daugiausia „Lietuvos saugumo policijos ir Lietuvos

kariuomenės teismo Utenos–Ukmergės komunistų partijos narių nuteistųjų už priklausymą Lietuvos Komunistų partijai ir veikimo jos naudai“ byla pateikiamas komunistų sąrašas, nušviečiami jų tarpusavio ryšiai ir veikla.

Raktažodžiai: tarpukario Lietuva, komunistinis judėjimas, komunistų partija

ĮVADAS

Apie kolaboravimą Lietuvoje kaip reiškinių, apimanti teisinius, politinius ir moralinius aspektus, rašė Arvydas Anušauskas, Valentinas Brandišauskas, Algis Kasperavičius, Nijolė Maslauskienė, Vytautas Tininis, Liudas Truska ir daugelis kitų Lietuvos istorikų. Tininis straipsnyje „Kolaboravimo“ sąvoka Lietuvos istorijos kontekste“ smulkiai išnagrinėjo kolaboravimo esmę sovietinės ir nacių okupacijos metais, patikslino kolaboravimo terminą. Tininis, kaip ir daugelis kitų autorių, kolaborantą įvardija ne tik kaip

okupantų talkininką, bet ir kaip tėvynės išdaviką¹. Nepriklausomybės metais negaliai veikę komunistai Lietuvos ateities nematė be amžinų ryšių su Rusija ir savo veikla stengėsi įgyventi priešiškos mūsų šaliai valstybės planą – susilpninti Lietuvą ir ją okupuoti. Pagrindinis šio judėjimo tikslas buvo Lietuvos valstybės savarankiškumo panaikinimas ir sovietinės valdžios tokios, kaip Rusijoje, įtvirtinimas. Jų veikla vertintina kaip savo valstybės išdavimas, kitaip – kolaboravimas. Pirmosios sovietinės okupacijos metais, 1940–1941 m. SSRS okupacinė valdžia Lietuvoje steigė marionetinės valdžios struktūras centre ir vietose. Pagrindinės vietinės

* Šis straipsnis yra nedidelė dalis istorinio tyrimo apie sovietų ir nacių kolaborantus bei jų veiklą Anykščių krašte (Anykščių ir Kavarsko valsčiuose) 1920–1941 m. Visa šio tyrimo medžiaga bus paskelbta autoriaus knygoje *1941 m. birželio sukilimas ir kolaboravimas Anykščių krašte*.

¹ Vytautas Tininis, „Kolaboravimo sąvoka Lietuvos istorijos kontekste“, [interaktyvus], in: <http://www.genocid.lt/Leidyba/9/vytautas.html>, (2022-07-05).

valdžios institucijos valsčiuose buvo LKP (b) partijos ir vykdomieji komitetai, kuriuose svarbiausi valdininkai buvo nepriklausomybės metais negaliai veikę komunistai.

Norint susidaryti aiškesnį vaizdą apie kolaboravimą kaip reiškinį bei jo atsiradimo priežastis Lietuvos provincijoje reikia iširti įvairių socialinių sluoksnių ir tautybių gyventojų atstovavimą patriotinei visuomenės daliai ir komunistiniam pagrindžiui bei kolaborantams Lietuvos nepriklausomybės, pirmosios sovietinės okupacijos ir nacių okupacijos metais. Šiame straipsnyje išsamiai nagrinėjama tik komunistinio judėjimo atsiradimo priežastys bei veiklos ypatumai Anykščių krašte iki pirmosios sovietinės okupacijos Lietuvoje pradžios. Anykščių krašte nuo 1920 m. iki 1944 m. galima išskirti tris penktosios kolonos (komunistų bei jų rėmėjų) veiklos etapus: komunistinių organizacijų nelegalaus veikimo nepriklausomoje Lietuvoje (1920–1940) komunistinių organizacijų dalyvavimo okupacinio režimo administracijoje (1940–1941) ir sovietinių diversantų bei jų rėmėjų veiklos nacių okupacijos metais (1941–1944)

Šio straipsnio tikslas – parodyti *komunistinių organizacijų veiklos ypatumus ir penktosios kolonos formavimosi Anykščių krašte priežastis bei eigą 1920–1940 metais*.

Po pirmojo pasaulinio karo, 1917 m. vasario revoliucijos ir bolševikų perversmo žlugus carinei Rusijos imperijai ir ant jos griuvusių susikūrus Sovietinei Rusijai, ne vieną tauta, tarp jų – ir lietuviai, pasinaudoję rusiškojo imperializmo susilpnėjimu, atgavo laisvę ir kare dėl nepriklausomybės apgynė Lietuvos Respubliką. Daugelis Lietuvos gyventojų rėmė savo valstybę, todėl pavyko laimėti karus su nepriklausomybės priešais ir toliau laisvoje šalyje kurti savo gerovę, bet bolševikinei Rusijai savo agentūros pagalba pavyko Lietuvoje sukurti nors ir negausų, bet gerai organizuotą pagrindinį

komunistinį judėjimą, kuriam vadovavo Lietuvos komunistų partija (LKP). Greta partijos buvo sukurtos ir kitos komunistinės organizacijos, komjaunimas, tarptautinė revoliucijos kovotojų rėmimo organizacija, nuo 1936 m. Lietuvoje žinoma kaip raudonosios pagalbos organizacija, sutrumpintai – MOPR, nelegalios komunistinės profsajungos bei įvairios komunistų suburtos „Laisvamanių“, „Kultūros“ ir net sporto draugijos, kurios veikė kaip komunistinių organizacijų nelegalios veiklos priedangos organizacijos². Komunistinių organizacijų nariai buvo prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir už vieningą bei nedalomą Sovietų Sąjungą. Komunistai veikė nelegaliai nedidelėmis grupėmis Lietuvos miestuose, valsčių centruose bei kai kuriuose kaimuose. Negalėdami veikti legaliai, taip pat dėl savo negausumo ir daugumos visuomenės neigiamos nuomonės komunistai nebūtų galėję paimti valdžios Lietuvoje. Jų veiklą sėkmingai stabdė Lietuvos teisėsaugos institucijos, pirmiausiai – Lietuvos saugumo policija. 1940 m. birželio mėn. SSRS okupavus Lietuvą, marionetinė Lietuvos komunistų organizacija tapo okupacinio režimo administracijos centru, vadovaujančia Lietuvos sovietizavimo ir totalitarinio režimo įdiegimo jėga ir uoliai vykdė Sovietų Rusijos ir bolševikų partijos – VKP (b) politiką.

STRAIPSNIO ŠALTINIAI IR JŲ PROBLEMATIKA

Pagrindinis informacijos šaltinis – „Lietuvos saugumo policijos ir Lietuvos kariuomenės teismo Utenos–Ukmergės komunistų parti-

² [Stasys Yla] Juozas Daulius, *Komunizmas Lietuvoje*, Kaunas: Šviesa, 1937 m. p. 98–111, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/j-daulius-komunizmas-lietuvoje/>, (2022-07-05).

jos-narių nuteistųjų už priklausymą Lietuvos Komunistų partijai ir veikimo jos naudai“ byla (pradėta 1936 m. rugpjūčio 31 d., baigta 1940 m. liepos 17 d.). Šioje byloje yra įtariamų ir kaltinamų komunistine veikla asmenų apklausų protokolai, Lietuvos saugumo policijos informatorių pranešimai, Lietuvos kariuomenės teismo prokuroro išvados dėl asmenų, kaltinamų komunistine veikla, Lietuvos kariuomenės teismo kaltinamieji aktai dėl asmenų, teisiamų už komunistinę veiklą, Ukmergės ir Utenos apskričių policijos nuovadų viršininkų sudarytos bylos asmenims, kurie laikomi policijos priežiūroje, įvairūs susirašinėjimai tarp kaltinamųjų advokatų, policijos nuovadų viršininkų ir Lietuvos kariuomenės teismo, įtariamųjų komunistinę veikla kaltinamųjų prašymai ir paaiškinimai³. Šioje byloje pateiktą išsamią informaciją apie asmenis, įtariamus ir kaltinamus komunistine veikla, papildė Utenos apskrities saugumo policijos viršininko dokumentai⁴, 1940 m. liepos mėn. LKP Utenos aps. Anykščių vls. narių anketos,⁵ Anykščių bei Kavarsko valsčiuose veikusių komunistinio judėjimo organizatorių Jono Vildžiūno ir Vlado Vildžiūno memuarai⁶ bei komunistinio judėjimo dalyvių prisiminimai, paskelbti anykštėno rašytojo Rimanto Vanago knygoje *Nenusigrėžk nuo savęs*⁷.

³ Utenos-Ukmergės komunistų partijos-narių nuteistųjų už priklausymą Lietuvos Komunistų partijai ir veikimo jos naudai byla, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 507, ap.1, b. 84.

⁴ Utenos apskrities saugumo policijos viršininko byla, in: LCVA, f. F-715, ap.1., b. 1 ir b. 2.

⁵ 1940 m. liepos 28–31 d. LKP Utenos apskrities Anykščių valsčiaus narių anketos, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 341, ap. 341-17, b. 1.

⁶ Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, Vilnius: Mintis, 1971; Vladas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Pakelti kumščiai*, Vilnius: Mintis, 1964.

⁷ Rimantas Vanagas, *Nenusigrėžk nuo savęs: prisiminimai ir apybraižos*, Vilnius: Vyturys, 1995, p. 88–89, 92–95.

Pagrindiniame šio straipsnio šaltinyje, „Lietuvos saugumo policijos ir Lietuvos kariuomenės teismo Utenos–Ukmergės komunistų partijos-narių, nuteistųjų už priklausymą Lietuvos Komunistų partijai ir veikimo jos naudai“ byloje yra daug informacijos apie komunistų veiklą, bet identifikuoti LKP bei kitoms komunistinėms organizacijoms priklausančius asmenis sudėtinga, ypač MOPR-o (Tarptautinė revoliucijos kovotojų rėmimo organizacija, nuo 1935 m. žinoma kaip Lietuvos raudonosios pagalbos organizacija) narius, nes šios organizacijos nariais galėjo būti ir nepartiniai asmenys. Nelegali LKP (tai pat ir LKJS bei MOPR) neįformindavo naujų narių priėmimo ir neišduodavo partinių bilietai, todėl sudėtinga nustatyti jų narystę šiose organizacijose. Lietuvos teismuose šių priešvalstybinių organizacijų nariai buvo išteisinami dėl priklausymo komunistinėms organizacijoms trūkstant įrodymų, dažniau būdavo baudžiami dėl nelegalios spaudos ir atsišaukimų platinimo, komunistinės agitacijos. Sovietmečiu rašytuose LKP Anykščių krašto organizatorių Jono ir Vlado Vildžiūnų memuaruose LKP ir LKJS priskirti šiose organizacijose neveikę, tačiau turėję ryšį su komunistais žmonės, siekiant įrodyti komunistinio judėjimo masiškumą ir patrauklumą visuomenėje.

KOMUNISTINĖS ORGANIZACIJOS ANYKŠČIŲ KRAŠTE IR JŲ VEIKLA LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS METAIS (1920–1940)

Nelegaliai veikančios pagrindinės komunistų partijos nariai, vadovaujami ir finansuojami iš Sovietų Rusijos, vykdė kryptingą antivalstybinę veiklą, visai stengėsi silpninti lietuvišką valdžią.

Organizacinė komunistinio judėjimo struktūra. LKP buvo griežtai centralizuota organi-

zacija, jos aukščiausias organas buvo LKP CK, žemesnę grandį sudarė LKP rajonų organizacijos, kurioms vadovavo rajonų komitetai ir sekretoriai, dar žemesnę – LKP rajonų parajonių komitetai ir sekretoriai, po jų ėjo LKP parajonių apylinkių komitetai ir sekretoriai, o žemiausią grandį sudarė LKP kuopelės ir jų sekretoriai. Tokia pačia tvarka buvo sudaryta ir LKJS (komjaunimo) valdymo struktūra. Nepriklausomybės metais komunistai ir komjaunuoliai veikė konspiratyviai, pasidalinę į kuopeles po 3–4 asmenis, jiems vadovavo kuopelių sekretoriai. Visus šių kuopelių narius žinojo tik Anykščių parajonio komiteto sekretorius. Anykščių valsčiaus komunistus lietuvius ir žydus instruodavo patyrę komunistai, LKP CK instruktoriai iš Panevėžio LKP rajono; 1928–1929 m. Motiejus Šumauskas, 1930 m. Juozas Garelis, 1931 m. Kazys Macevičius, 1932 m. Bronius Rutkauskas, 1933 m. Povilas Stukas, 1933–1934 m. Vladas Vildžiūnas, sugrįžęs iš mokslų Rusijoje, 1935–1936 m. Jonas Vildžiūnas⁸. Instruktoriai lankydavosi LKP Anykščių parajonyje du arba tris kartus per metus, susitikinėdavo su LKP kuopelių aktyvu ir praleisdavo Anykščiuose bei valsčiuje keletą dienų. Dauguma LKP CK instruktorių buvo lietuviai, bet kartais su anykštėnais komunistais savo patirtimi atvykdavo pasidalinti LKP Panevėžio rajono atstovė Basia Garbaitė, LKP Utenos parajonio komiteto sekretorius Meilachas Šėlas. Kavarsko valsčiaus komunistus, kurie priklausė kartu su anykštėnais komunistais tam pačiam LKP parajoniui, instruodavo LKP Ukmergės parajonio komiteto narė kavarskietė Chaja Šapotkinaitė, LKP Anykščių parajonio vadovas (sekretorius) Zėlikas Laferis ir to paties parajonio komiteto narės Michlė ir Mina Bulovkaitės⁹.

Anykščių LKP parajonio ribos nesutapo su Anykščių valsčiaus ribomis. Parajonio ribos kito pagal situaciją, po didesnių suėmimų ir vadovaujantis LKP Panevėžio rajono komiteto sprendimais. Iki 1934 m. LKP Anykščių parajonio komitetas vadovavo Kavarsko miestelio komunistams, LKP 1935 m. sudarius savarankišką LKP Kavarsko parajonį ir toliau iki 1940 m. Anykščių komunistai vadovavo Kavarsko komunistams, todėl Anykščių krašto komunistų organizacija buvo vadinama ir LKP Anykščių–Kavarsko parajoniui. Po didesnių komunistų ir komjaunuolių sulaikymų LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komitetui vadovauti buvo pavedama kaimiškų LKP apylinkių – Andrioniškio, Dabužių komunistams, kur žydų tautybės asmenys negyveno ir vietines komunistų ir komjaunuolių kuopeles sudarė išimtinai lietuviai. Daugelis asmenų, veikę komunistinėse organizacijose, priklausė visoms trimis komunistinėms organizacijoms – iš pradžių komjaunuoliams, paskui komunistams ir MOPR, kuriam galėjo priklausyti bet kurios komunistinės organizacijos nariai ir nepartiniai. Anykščių krašte daugiausiai gyventojų bei žydų tautybės asmenų buvo Anykščių ir Kavarsko miesteliuose, todėl LKP bei kitų komunistinių organizacijų vadovai juose gyveno arba dirbo.

Anykščių krašto komunistams Lietuvos nepriklausomybės metais nuo 1927 m. iki 1940 m. paeiliui vadovavo tik žydų tautybės asmenys: Abramus Bermanas, Jankėlis Šapira, Cipė Jofaitė, Zėlikas Laferis ir Chana Ševachaitė¹⁰. Suėmus Jankelį Šapirą, laikinai LKP Anykščių parajonio komitetui vadovavo anykštėnas Antanas Jačys, o suėmus Cipę Jofaitę, laikinai LKP Anykščių parajonio komitetui vadovavo komunistas kavarskietis

⁸ Anykštėnų biografijos [interaktyvus], in: <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=221>, (2022-03-12).

⁹ Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, p. 45–49.

¹⁰ Utenos–Ukmergės komunistų partijos-narių, nuteistųjų už priklausymą Lietuvos Komunistų partijai ir veikimo jos naudai, byla, in: *LCVA*, f. 507. ap. 1, b. 84.

iš Dauginčių kaimo Vladas Gutauskas. Bet lietuviai komunistai LKP Anykščių parajonio komitetui vadovaudavo tik laikinai. Dėl suėmimų dažnai keitėsi LKP Anykščių parajonio komiteto vadovai (sekretoriai) ir eiliniai komiteto nariai (komitetą sudarydavo 5–7 komunistai). Pačiame Anykščių mieste gyveno tik 3 lietuviai komunistai; kaimynai Antanas Jačys ir Antanas Petronis iš Malūno gatvės ir Vaclovas Gliaudelis, gyvenęs Kęstučio gatvėje; greta Anykščių miestelio, Ažupiečių kaime gyveno aktyvus komunistas, lietuvis LKP kuopelės sekretorius Adomas Laucius. Visi kiti komunistinių organizacijų nariai anykštėnai buvo žydai, kurie sudarydavo ir LKP Anykščių parajonio vadovybę, pvz., 1930–1933 metais LKP Anykščių parajonio komitetui nariais buvo Antanas Jačys, Michlė Bulovkaitė, Cipė Jofaitė, Ruvinas ir Zėlikas Laferiai¹¹. Šio judėjimo dalyvių anykštėnų atsakymai paaiškina, kodėl mažuose miesteliuose dalis žydų ėmėsi komunistinės veiklos.

Samuelis Taicas:

Kaip ir daugelis kitų žydų neturtėlių, buvau komjaunuolis pagrindininkas, platinau komunistinę literatūrą, kurį laiką dirbau Kauno milicijoje. Mes visai nenorim nuneigti, kad kai kurie buvom palankūs komunistams. Rusų propaganda darbuosi išties puikiai – ilgainiui daugelis nuoširdžiai įtikėjom, kad komunizmas mus padarys lygius. Žydai buvo be galo išsiilgę lygybės, taigi sėkla, kaip sakoma, krito į gerai išpurtą dirvą... Ne mes vieni buvom tokie naivuoliai: milijonai žmonių visame pasaulyje kliedėjo komunistinėm idėjom... Pirmieji naujosios valdžios žingsniai Anykščiuose mums gana patiko: be ponų sukursim vieną artelę, kartu dirbsim, ir tik sau – kaip bus gerai.

Chaimas Druskinas:

Dar berniokas pradėjau dirbti skardininku pas Leibą Gurvičių. Anksti tapau komjaunuoliu,

platinau atsišaukimus. Kodėl? Mes ėjom ne prieš lietuvius, o prieš išnaudojimą. Dirbdami po trylika–keturiolika valandų per parą, vos galėjom prasimaitinti... Domėjomės politika, ypač tuo, kas vyksta rytuose, taip pat Vokietijoje. Komunizmas mums švietė kur kas patrauklesnėm spalvom. 1940 metais kelis mėnesius buvau Anykščių komjaunimo sekretorius, bet niekam nieko bloga nepadariau.¹²

KOMUNISTINIŲ ORGANIZACIJŲ VEIKLOS METODAI ANYKŠČIŲ KRAŠTE

Pagrindinė veiklos komunistinių organizacijų veiklos forma buvo pasitarimai ir susirinkimai, kuriuose vertindavo veiklos rezultatus ir užsibrėždavo ateities uždavinius, mokė komunistinės veiklos metodų, priimdavo naujus narius, vykdė agitaciją prieš Lietuvos valdžią. Visi Anykščių krašto (LKP Anykščių–Kavarsko parajonio) LKP ir komjaunimo nariai buvo pasiskirstę į kuopelės po 3–4 asmenis, kuriems vadovavo kuopelių sekretoriai. Konspiracijos taisyklės reikalavo, kad vienos kuopelės nariai nežinotų kitų kuopelių narių, todėl jie iš anksto susitardavo dėl kuopelės narių pasitarimo vietos ir laiko, susitikdavo dažniausiai konspiraciniuose butuose arba užmiestyje, gamtoje, pasakę iš anksto nustatytus parolius. Komunistai tarpusavyje vieni kitus vadindavo slaptažodžiais, ypač bendraudami prie naujokų. Komunistai savo susirinkimuose laikydavosi tam tikros tvarkos. Jei susirinkime dalyvaudavo nepažįstami asmenys, dažniausiai – kandidatai stoti į partiją, susirinkimo dalyviai vienas į kitą kreipdavosi slapyvardžiais: Mina Bulovkaitė vadinosi Ole, Vaclovas Gliaudelis – Juozu,

¹¹ Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, p. 50–52.

¹² Povilo Misonio parodymai kariuomenės teismo prokuroro 1936 m. rugsėjo 2 d. išvadoje, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 2, l. 60–65.

Antanas Jačys – Alksniu, Cipė Jofaitė – Drauge, Zelikas Laferis – Zigmuntu, Chana Ševachaitė – Stase, J. Vildžiūnas – Baltrumi, Veronika Vildžiūnaitė – Jane, taip pat ir dauguma kitų Anykščių krašto komunistų turėjo savo slapyvardžius. Komunistai stengdavosi, kad jiems gerai nepažįstami asmenys nesužinotų jų gyvenamosios vietos, pvz., Leizeris Karabelnikas Vaclovui Gliaudeliui anykštėnę Ševachaitę pristatė kaip atstovę iš Kauno, Ruvinas Laferis, instruoduodamas dėl komunistinės spaudos platinimo Kazį Šakalį, kartu su juo atėjusias anykštėnes komunistes Michlę ir Miną Bulovkaites pristatė jam kaip kaunietes. Siekiant, kad kandidatas pasiklausytų komunistų agitatorių ir organizatorių „protingų“ kalbų, juos į susirinkimus atsivesdavo „verbuotojas“¹³. Pranešėjai savo kalbas baigdavo šūkais, pvz., Alfonsas Karosas bei A. Vildžiūnas savo kalbas baigdavo šūkais: „Tegyvuoja Raudonoji armija“ ir „Šalin buožių-kulokų valdžią“ arba „Šalin fašistų valdžią“¹⁴.

LKP rajono ir parajonio komitetai žinojo visus narius, kur jie gyvena, tų kuopelių sekretorius. LKP komitetų instruktoriai instruoduodavo kuopelių sekretorius ir duodavo nurodymus dėl kuopelių veiklos. Ryšį su kiekvienu kuopelės sekretoriumi jiems reikėdavo palaikyti atskirai. Taip turėjo būti, deja, praktikoje buvo kitaip, ypač kaimuose, kur vieni kitus labai gerai pažinojo ir nujautė, kurie kaimynai prisideda prie komunistinės veiklos.

Kuopelių narių susirinkimai vykdavo dažnai, kartais vieną kartą per savaitę arba du kartus per mėnesį. Rengiant didesnius kelių kuopelių arba LKP parajonio narių susirinki-

mus konspiracijos tvarkos buvo menkai laikomasi, bet tokie susirinkimai vykdavo daug rečiau – 2 ar 3 kartus per metus, dažniausiai tada, kai į LKP Anykščių–Kavarsko parajonį iš LKP Panevėžio rajono atvykdavo instruktorius, kuris susitikdavo su beveik visais parajonio komunistais, juos instruoduodavo, mokydavo komunistinės veiklos metodų. Tokie svarbesni komunistų susirinkimai buvo vadinami „masovkomis“. LKP Anykščių–Kavarsko parajonyje tokios „masovkos“ vyko: 1929 m. vasario 17 d. A. Vildžiūno sodyboje Mendrinės vnk., kur dalyvavo 10 lietuvių, LKP Dabužių apylinkės komunistų ir LKP instruktorius iš Panevėžio, tikriausiai, Šumauskas (1928–1929 m. jis dirbo LKP Panevėžio rajono instruktoriumi Šiaurės–Rytų Lietuvai), 1933 balandžio 30 d. „masovka“ vyko Juozo Leščinsko namuose Peniankų k., Anykščių vls. Šiame susirinkime dalyvavo 15 LKP Anykščių–Kavarsko parajonio ir LKP Dabužių apylinkės komunistų (visi lietuviai). Į šią „masovką“ pasidalinti savo patirtimi buvo atvykusi LKP Panevėžio rajono komiteto narė Basė Garbaitė. 1933 m. birželio 25 d. LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistų suorganizuota „masovka“ vyko Popo miškelyje greta Anykščių rusų stačiatikių kapinių. Dalyvavo visų keturių LKP Anykščių parajonio kuopelių komunistai, apie 17 žmonių. Komunistai šio susirinkimo metu stengėsi laikytis konspiracijos, nes kiekvieną kuopelę posėdžiavo Popo šilelyje atskirai viena nuo kitos, o jas paeiliui aplankė ir instruktavo LKP Panevėžio rajono atstovas V. Vildžiūnas ir LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komiteto narys Jačys, kuris mokė komunistus konspiracijos.

1934 m. liepos 30 d. „masovka“ vyko Anykščių šilelyje greta Anykščių katalikų kapinių, dalyvavo 14 žydų ir 5 lietuviai, tarp jų – LKP Panevėžio rajono instruktorius, kuris aiškino, kad dėl patyrusių komunistų arešto LKP Anykščių–Kavarsko rajonas pasidarė

¹³ Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, p. 48–52, 89–91.

¹⁴ Vaclovo Gliaudelio, Juozo Leščinsko ir Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 6, 7, 25, 38.

neveiklus, pareiškė užuojautą kalėjime atliekantiems bausmę Jonui ir Vladui Vildžiūnams. 1933 m. vasario 20 d. Feigos Kovalskaitės-Komašienės namuose Vokiečių g. 1, Kovarske, vyko Kavarsko komunistų žydų pasitarimas – „masovka“, kuriame perskaitytas laiškas iš LKP CK. Ten buvo nurodoma užmegzti ryšius su J. Vildžiūnu ir derinti savo veiklą su Paraisčio k. kuopelės komunistais. Buvo nutarta paskirti nuolatiniams ryšiniams su Paraisčio k. komunistų kuopele Šimkę Cukerį ir Feigę Gantvergeraitę. Kavarsko komunistų pasitarimai dažniausiai vykdavo Šachno Abramo Komašo ir jo brolio Šolomo Mendelio Komašo namuose Šovenių g. 7, juose dalyvaudavo ne tik žydai komunistai, bet ir lietuviai, kurie atvykdavo iš Kavarsko valsčiaus kaimų, dažniausiai – Dauginčių k. kuopelės sekretorius V. Gutauskas arba jo pavaduotojas Edvardas Čiukšys, LKP Anykščių–Kavarsko rajono komiteto narys Alfonsas Karosas ir Naujokų k. kuopelės sekretorius Juozas Šleikus arba jo pavaduotojas Donatas Maskaliūnas. Kitos trys vietos, kur vykdavo svarbesni Kavarsko komunistų susirinkimai „masovkos“, buvo Kavarsko žydų sporto draugijos „Vienybė“ patalpos, Šeinės Reznikavičiūtės namai Anykščių g. 3, Kavarske, ir Vilkatėnų miškelis prie Šventosios upės greta Kavarsko¹⁵. Vykstant didesniems komunistų susibūrimams gamtoje: miške, krūmynuose ar prie Šventosios upės organizatoriai pasirinkdavo iš savo tarpo ir skirdavo į sargybą „slapukus“, kurie stebėdavo aplinką, kad neužeitų nepažįstami asmenys ar policija. Kai kurie Dabužių apylinkės komunistai turėjo nelegalius šautuvus ir sargybą eidavo ginkluoti¹⁶.

¹⁵ Rimantas Vanagas, *Nenusigręžk nuo savęs*, p. 88–89, 92–95.

¹⁶ Vaclovo Gliaudelio ir Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 25, 39–40.

KOMUNISTINĖS LITERATŪROS PLATINIMAS

Vienas iš svarbiausių LKP darbų, aptariamų beveik kiekviename LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistų susirinkime ar pasitarime, be organizacinės veiklos klausimų, buvo komunistinės spaudos platinimo klausimas. Į LKP Anykščių–Kavarsko parajonį komunistinė literatūra – laikraščiai, atsišaukimai, instrukcijos – patekdavo dviem keliais. Pagrindinis ėjo iš Panevėžio, vietinius komunistus komunistine literatūra aprūpindavo kuratoriai iš LKP Panevėžio rajono. Spauda keliaudavo siauruoju geležinkeliu iš Panevėžio į Anykščius, paslėpta keleivių (komunistų kurjerių) багаže. Draudžiamą spaudą veždavo ir LKP Anykščių–Kavarsko komiteto vadovai, komiteto sekretorius Jankelis Šapira, LKP Dabužių apyl. sekretorius Jonas Vildžiūnas ir 4-osios kuopelės sekretorius Adomas Laucius, kuris tiesiogiai šiame komitete buvo atsakingas už ryšius su LKP Panevėžio rajono komunistų vadovybe. Iš Panevėžio gautą spaudą paimdavo LKP Anykščių–Kavarsko komiteto narys Jačys, gyvenęs Malūno gatvėje Anykščiuose. Jis spaudą perduodavo LKP Anykščių–Kavarsko komiteto nariui nuo 1933 m. – sekretoriui Zelikui Laferiui arba jo broliui, komiteto nariui Ruviniui Laferiui. Jie spaudą paslėpdavo ir vėliau išdalindavo LKP parajonio nariams, atsakingiems už platinimą. Dalį iš Lauciaus gautos literatūros Jačys perduodavo savo kaimynui komunistui Petroniui, kuris parajonio komunistų vadovybės nurodymu savo namuose buvo įrengęs komunistinės spaudos slėptuvę. Laferis sutartu laiku ant Šventosios upės tilto Anykščiuose susitikdavo su dviračiais iš Naujokų k., Kavarsko vls. atvykusiais komunistais Jonu Maskaliūnu bei Juozu Šleikumi ir jiems slapta perduodavo komunistinę literatūrą. Jie šią literatūrą perduodavo Kavarsko vls. Devenių, Dečionių,

Naujokų, Varnelių kaimuose gyvenusiems komunistams ir komjaunuoliams.

LKP Dabužių apylinkės sekretorius J. Vildžiūnas netoli savo namų Paraisčio miške buvo įsirengęs komunistinės literatūros slėptuvę. Kavarsko komunistai LKP išleistą literatūrą dažniausiai gaudavo iš Ukmergės, bet jeigu dėl kokių nors priežasčių to padaryti nepavykdavo, kavarskiečius komunistus aprūpindavo anykštėnai: LKP Anykščių–Kavarsko parajonio sekretorius Zelikas Laferis arba to paties parajonio MOPR-o kuopelės sekretorius Leizeris Karabelnikas.

Pagrindinis komunistinės spaudos tiekėjas iš Ukmergės buvo komunistas, Kavarsko žydų sporto draugijos „Vienybė“ vadovas Kalmanas Rachmanas. Jis dirbo keleivinio autobuso vairuotoju, todėl gabenti draudžiamą literatūrą jam buvo labai patogu. Literatūros siuntą jam paruošdavo kavarskietis komjaunuolis, Ukmergės gimnazijos moksleivis Zelmanas Cukeris, gavęs literatūrą iš LKP Ukmergės parajonio komunistų. Kartais siuntą iš Ukmergės atveždavo šio LKP parajonio komiteto narė kavarskietė Šapotkinaitė. Už gautos komunistinės literatūros perdavimą Kavarsko vls. Dauginčių k. komunistų kuopelei buvo atsakingas kavarskietis Šimkė Cukeris, kuris palikdavo literatūrą slėptuvėje netoli kryžiaus prie Kavarsko–Pienionių vieškelio arba nugabendavo į Dauginčių kaimą komunistui Petrui Meškauskui. Didesnę dalį komunistinės literatūros sudarydavo atsišaukimai, bet būdavo ir nelegalių laikraščių, brošiūrų, įvairių veiklos instrukcijų.

Anykščių krašto komunistai gaudavo tokius LKP leidinius kaip *Balsas, Ėnės, Kareivių tiesa, Komunistas, Mūsų kova, Partijos darbas, Tiesa, Spalių revoliucija ir jaunimas, Komunistai fašistiniame teisme*. Daugelis šių leidinių buvo spausdinami tuometinėje Vokietijos teritorijoje, Klaipėdoje ir Tilžėje. Vėliau per kontrabandininkus, jiems sumokėjus, pakliūdavo į Lietuvą. Ne kartą Lietuvos policija yra kon-

fiskavusį siunčiamos literatūros į Anykščius siuntas. Taip nutiko ir 1933 m. rugpjūčio 1 d., kai su visa draudžiamos literatūros siunta buvo sulaikytas LKP Anykščių–Kavarsko parajonio sekretorius Jankelis Šapira. Tada Anykščių komunistai įsigijo šapirografą ir pradėjo patys kopijuoti ir dauginti atsišaukimus. Šapirografą jiems nupirko anykštėnas verslininkas Jonas Laskauskas, kuris simpatizavo komunistams ir juos slapta rėmė. Dabužių apylinkės komunistai buvo įsigiję antrą šapirografą. 1933 m. balandžio mėnesį LKP Anykščių–Kavarsko parajonio Naujokų k. kuopelės narys Donatas Maskaliūnas tame pačiame kaime pas Juozą Staniūną šiuo prietaisu daugindavo atsišaukimus, bet jų tekstus rašė savo ranka ir policijos greitai buvo išaiškintas. Policijai pavykus konfiskuoti keletą komunistinės spaudos siuntų, vienas iš LKP Anykščių–Kavarsko parajonio vadų, Karosas, pasiūlė komunistams įsigyti radijo imtuvą ir naujausių žinių pasiklausyti iš Maskvos.

Komunistinė literatūra buvo naudojama komunistų savišvietai ir „liaudžiai“ šviesti, ypač tam tiko atsišaukimai. Jie buvo spausdinami lietuvių, žydų, lenkų bei rusų kalbomis. Jų tekstuose atsispindėdavo LKP tikslai. 1933 m. liepos 23–30 d. Anykščių bei Kavarsko gatvėse komunistai Povilas Misonis, Donatas Maskaliūnas ir J. Vildžiūnas išmetė atsišaukimus, kuriuose buvo skelbiama: „Visam kapitalistų pasauly, kaip ir Lietuvoje, viešpatauja ekonominis krizis. Buržuaziją visą krizio našta krauna ant darbininkų ir valstiečių pečių. Šalin fašistų bado ir skurdo valdžią. Tegyvuoja proletarinė revoliucija visam pasauly. Tegyvuoja mūsų vadas komunistų partija.“ 1934 m. kratos metu Beilės Ševachaitės namuose Anykščiuose rastas LKP CK 1934 m. rugpjūčio 12 d. atsišaukimas žydų kalba, kuriame Lietuvos valdžia kaltinama žydų pogromais, jo teksto ištrauka: „Šalin fašistų pogromščikų valdžią. Kovokim prieš fašistinius pogromščikus. Draugai dar-

bininkai ir vargdieniai, šio mėnesio bėgyje fašistai organizavo visą eilę pogromų prieš žydus Šiauliuose, Kuršėnuose, Kelmėje ir Kauno Slabodkėje. Pogromai yra fašistų valdžios išpuolis prieš darbininkų mases. Mes negalime pasitikėti fašistų valdžia, nes ji pati organizuoja pogromus.“ Kai kuriuose atsišaukimuose buvo kreipiamasi į tam tikras gyventojų socialines bei profesines grupes bei jaunimą, jie kviečiami kovoti prieš Lietuvos valdžią: „Draugai darbininkai ir darbo valstiečiai“, „Draugai darbininkai ir darbininkės, valstiečiai ir valstietės“, „Smulkūs valstiečiai ir kaimo biedniokai“, „Lauko darbininkai ir jų vargai“, „Zimagorai, Ravakasai, jų bėdos ir vargai“, „Draugai jaunuoliai ir jaunuolės“.

Komunistų susirinkimuose būdavo skiriami atsakingi už komunistinės literatūros platinimą vietiniams gyventojams organizacijos nariai. Platinimo būdus pasirinkdavo, įvairius atsišaukimus dažniausiai pritvirtindavo ant medžių ir stulpų greta vieškelių ar geležinkelio, pvz., 1933 m. gegužės mėn. LKP Anykščių parajonio komiteto narys Jačys atsišaukimus platino kartu su kaimynu komunistu Petroniu, eidami geležinkeliu 6 km nuo Anykščių iki Bičionių k. juos klijavo ant kilometrų rodyklių ir Bičionių geležinkelio stotyje ant durų. 1932 m. gegužės 1 d. Beilės Ševachaitės namuose J. Biliūno g. 19, Anykščiuose vykusiame komunistų susirinkime LKP parajonio sekretorius Z. Laferis paskyrė organizacijos narius, atsakingus už komunistinės literatūros platinimą Anykščių mieste, išdalino komunistinę literatūrą, paskelbė jos platinimo savaitę. Nutarta 900 egz. atsišaukimų lietuvių ir žydų kalbomis bei komunistinę spaudą išdalinti, padedant ją prie gyventojų durų, geriau – tamsiu paros metu, kad nepastebėtų, kas atnešė, o atsišaukimus sukaišioti į plyšius durų apačioje. Už spaudos platinimą Skiemonių gatvėje, (dabar – Dariaus ir Girėno g.) paskirti atsakingais Beilė Ševachaitė, Chaja Piketkinaitė,

Ruvinas Laferis ir Leizeris Karabelnikas, Ažupiečių gatvėje, (dabar – Tildo g.) – Jocha Gantvergeraitė, Michlė ir Mina Bulovkaitės. Dažnai komunistinė spauda būdavo sudeinama ant kelio tikintis, kad važiuojantys tuo keliu žmonės ją paims, nes popierius praversdavo ir namų ūkyje. Susipratę piliečiai, radę ant kelio draudžiamos literatūros, apie tai pranešdavo policijai, kiti į komunistų „dovanas“ nekreipdavo dėmesio arba parsiveždavo į namus ne skaityti, bet naudoti ūkio reikalams. Bet atsirasdavo ir tokių, kurie šią komunistinę propagandą perskaitydavo.

Dar vienas platinimo būdas buvo literatūros dalinimas asmenims, kurie, kalbėdami su komunistais, prijausdavo vienokioms ar kitokioms komunistų idėjoms. Tokiam asmeniui pirmiausiai duodavo pasiskaityti nelegalios literatūros, o paskui stengdavosi įtraukti į savo gretas. Todėl vienas iš LKP Kavarsko parajonio vadų, provizorius Alfonsas Karosas 1925 m. įsteigė Kavarsko laisvamanių draugijos skyrių ir prie jo – skaityklą. Su kiekvienu atėjusiu skaitytoju Karosas stengdavosi pakalbėti įvairiais klausimais; jeigu interesantas pritardavo komunistinėms idėjoms, gaudavo iš Karoso pasiskaityti nelegalios komunistinės literatūros. Kartais komunistinė spauda būdavo platinama atvirai. 1934 m. vasario mėn. Zėlikas Laferis su Kalmanu Rachmanu Anykščiuose organizavo darbininkų streiką, kuriame rinko aukas streikuojantiems ir platino atsišaukimus. 1930 m. vasarą Vladas Gutauskas su Jonu Žemaičiu išplatino komunistinius atsišaukimus Kavarsko–Traupio vieškelyje, juos dalindami tuo keliu važiuojantiems ūkininkams. Tokį pat metodą platinti literatūrai pasirinko komunistai Šimkė Cukeris ir Šolomas Mendelis Komašas: dėl dramos apsiginklavę revolveriais, 1931 m. kovo 31 d. jie platino spaudą viešai Anykščių gatvėje, Kavarske ir vieškelyje tarp Kavarsko bei Bebrūnų k., bet tai pastebėjęs Kavarsko šaulių būrio vadas Jonas Raudonikis liepė jiems sustoti ir parodyti, ką jie praeiviams

dalina. Nelegalios spaudos platintojai, išgirde J. Raudonikio reikalavimą, numetė literatūrą ant kelio ir atsišaudydami iš revolverių paspruko link Šventosios upės į Kalnuočių kaimo krūmynus¹⁷.

Aukų rinkimas ir veiklos finansavimas kaip ir spaudos platinimas buvo vieni iš svarbiausių komunistinės veiklos uždavinių. Tam buvo sukurta net atskira komunistinė organizacija MOPR (Tarpautinė revoliucijos kovotojų rėmimo organizacija, nuo 1935 m. labiau žinoma kaip Lietuvos raudonosios pagalbos organizacija), kuri buvo kaip ir savotiška LKP finansų ministerija. Organizacijos centrinė būstinė buvo Sovietų Rusijos sostinėje Maskvoje. LKP 1931-ųjų metų leidinys „Komunistas“ (Nr.1, 44 p.) rašė:

MOPR-as (Raudonoji Pagalba) nepartinė organizacija: jai gali priklausyti kaip mūsų partijos nariai ir komjaunuoliai, taip ir nepartiniai. Mums tik rūpi vadovauti MOPR-o (Raudonosios Pagalbos) komitetams ir kuopelėms. Vadovauti reikia per ten esančias mūsų partijos frakcijas..

LKP leidinys *Raudonoji Pagalba* (1936 m., Nr. 16) apie šią komunistų organizaciją rašė:

Klausimas, ką gi praktiškai nuveikia Lietuvos Raudonoji Pagalba? Visų pirma, ji aprūpina medžiagiškai kalinius komunistus. Politkaliniui į mėnesį duodama 4 litai, kaliniams ligoniams – 6 lt. ir ypatingiems ligoniams – 8 lt. Raud. Pagalba rūpinasi ir kalinių šeimomis. Pagalba rūpinasi išėjusiais iš kalėjimo ir ištremtaisiais, jos pastangomis samdomi advokatai tuo atveju, kai reikia ginti kurį nors komunistą, įkliuvusį už veikimą. Be to, tam tikra surenkamų pinigų dalis skiriama užsieniui (vokiečių komunistams kaliniams, Ispanijos vyriausybinkams). Pagalbai priklauso ir komunistinės spaudos išlaikymas, organizatorių algomis aprūpinimas, jų įvairių kelionių

apmokėjimas. Pagalba yra savos rūšies Lietuvos komunistų finansų ministerija, kuri rūpinasi pinigais, jų organizavimu ir jų disponavimu.”¹⁸

Lėšos šiai organizacijai, o kartu – komunistams bei komjaunuoliams remti buvo surenkamos, aukojant patiems komunistinių organizacijų nariams ir jų rėmėjams bei gaudant finansavimą iš užsienio Raudonosios pagalbos organizacijų, tiksliau – iš Sovietų Rusijos. LKP Anykščių parajonyje viena kuopelė, vadovaujama Leizerio Karabelniko, vadinosi MOPR-u, bet aukas rinko ne tik šios kuopelės komunistai. MOPR-ui rinkdavo aukas nemažas būrys Anykščių bei Kavarsko komunistų ir komjaunuolių, kuriuos tai įpareigodavo daryti parajonio arba kuopelių sekretoriai. Aukų rinkėjai būdavo aprūpinami MOPR-o ženkleliais, kuriuos įteikdavo aukotojui, bet kai kurie iš jų vengdavo ženklelius imti, nes tai galėjo kompromituoti aukotoją. Vieno ženklelio vertė buvo 10 ct, kiekvienas komunistas privalėjo kas mėnesį pirkti MOPR-o ženklelių, neturtingi nariai – ne mažiau kaip už 20 ct, turtingesni – nuo 50 ct iki 1 Lt. Papildomai iš kiekvieno komunisto, išskyrus neturtinguosius, buvo renkamas kas mėnesį 50 ct nario mokestis (metams – 7 Lt). Buvo renkamos ir proginės aukos, vykstant įvairiems susirinkimams „masovkoms“, dažniausiai – svarbioms komunistinėms datoms – gegužės 1 d. ir lapkričio 7 d. – paminėti. Pvz., 1934 m. gegužės 1 d. vykusioje Kavarsko komunistų „masovkoje“ Beilė Deleckaitė MOPR-ui surinko 31 Lt, surinktus pinigus ji perdavė kavarskiečių „masovkoje“ dalyvavusiai LKP Anykščių parajonio komiteto narei Minai Bulovkaitei. LKP Anykščių parajonio komiteto narys Antanas Jačys turėdavo kitiems nariams kas mėnesį atsiskaityti

¹⁷ Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 25–28.

¹⁸ Šmuilo Maušo Kopanso, Šeino Levino ir Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 11, 23, 25, 28, 32, 35.

dėl komiteto reikmėms išleistų pinigų. Pvz., 1933 m. rugpjūčio mėnesį komitetas iš viso išleido 27 Lt ir 15 ct. Iš tos sumos 5 Lt buvo sušelptas bendražygis, atliekantis bausmę Utenos kalėjime, visi kiti pinigai išleisti komunistinėms vėliavoms ir atsišaukimams gaminti. Vienas iš LKP Anykščių–Kavarsko vadovų, Karosas, Kavarsko laisvamanių draugijos skyriaus patalpose organizuodavo šventinius vakarėlius su loterijomis, kurių metu buvo renkamos lėšos MOPR-ui. Kai kurie LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistų organizatoriai: Antanas Jačys, Vladas Gutauskas, Ruvinas ir Zelikas Lafia, Leizeris Karabelnikas, Alfonsas Karosas, Jonas ir Vladas Vildžiūnai oficialiai nedirbo, bet jiems užtekdavo lėšų pragyvenimui ir kelionėms, nelegaliems ginklams įsigyti (tai Š. Cukeris, Š. M. Komašas, J. Maskaliūnas, J. Vildžiūnas), vykti į Sovietų Rusiją ir mokslui bei gyvenimui Maskvoje apmokėti (Jonas ir Vladas Vildžiūnai). Kai Šakalys pasakė Karosui nebedalyvausiąs komunistinėje veikloje, kaip vieną priežasčių nurodęs, jog artimieji, sužinoję apie jo nelegalią veiklą, nebemokės už jo mokslus gimnazijoje, Karosas nuramino Šakalį patikinęs, kad jo mokslus apmokės pats Karosas su sąlyga, jog Šakalys toliau dalyvaus komunistinėje veikloje. Nemažai kainavo komunistinės spaudos leidimas, gabenimas ir platinimas. Dviejuose valsčiuose veikęs LKP Anykščių–Kavarsko rajonas turėjo du šapirografus – nepigius spaudos leidimo ir kopijavimo prietaisus¹⁹. Remiantis šiais faktais galima teigti, kad vietiniams komunistams tokiai plačiai veiklai apmokėti iš savo narių ir rėmėjų surinktų pinigų būtų neužtekę. Matyt, pakankamai komunistinę veiklą finansavo Sovietų Rusija

¹⁹ Vaclovo Gliaudelio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 39; Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, p. 50–54.

per Lietuvos komunistų vadovybę – LKP CK arba tiesiogiai per bolševikų rezidentus LKP Panevėžio rajone ir LKP Anykščių–Kavarsko parajonio vadovybę.

Lietuvos saugumo policijos Ukmergės ir Utenos apygardų pareigūnai Anykščių krašte dirbo gana sėkmingai, nustatydami komunistinių judėjimo dalyvių asmenybes, stabdydami jų veiklą ir neleisdami šioms organizacijoms stiprėti. Bet jiems nepavyko iki galo išsiaiškinti šio krašto komunistų judėjimo pagrindinio finansavimo šaltinio. Tai rodo Lietuvos saugumo policijos 53 LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistų veiklos ikiteisminio tyrimo medžiaga.

Raudonų vėliavų iškabimas buvo svarbus komunistinės veiklos atributas. Dažniausiai tai buvo daroma svarbioms komunistinėms datoms – gegužės 1 d. ir lapkričio 7 d. paminėti. Pirmą kartą raudonas vėliavas Anykščių krašte komunistai iškėlė 1923 m. Tuo metu tris raudonas vėliavas pagamino ir jas iškėlė Kavarsko valsčiaus Janušavos dvare, Kalnuočių kaime ir Kavarske, Dauginčių kaime kuopelės komunistai, kuriems vadovavo šios kuopelės sekretorius Vladas Gutauskas. Ši veikla kaip ir visos kitos komunistinės veiklos Lietuvoje buvo draudžiama ir nelegali, todėl komunistai raudonas vėliavas su jose užrašytais arba išsiuvinėtais priešvalstybiniais šūkais keldavo tamsiu paros metu, išskyrus 1926 m. Tuo laiku Lietuvoje, valdant Lietuvos Respublikos II Seimui ir Lietuvos Respublikos Prezidentui Kaziu Griniui, komunistai jautėsi gana laisvai. Ant vėliavų būdavo išsiuvinėjami šūikai, kviečiantys kovoti su valdžia. 1935 m. liepos mėn. J. Vildžiūnas atnešė raudoną vėliavą P. Misoniui, nurodęs ją iškelti prie Anykščių–Kavarsko kelio. Ant jos buvo užrašyti tokie šūikai: „Šalin imperialistų rengiamam karui prieš SSRS“, „Šalin bado ir skurdo valdžią“, „Tegyvuoja proletariato revoliucija visam pasauly“, „Tegyvuoja komunistų partija ir LKP CK“. Kavarske 1926 m. balandžio 29 d. žydų sporto draugijos „Vienybė“

patalpose vietiniai komunistai ir komjaunuliai buvo surengę tarptautinės darbininkų šventės, gegužės 1-osios minėjimą. Draugijos patalpos buvo papuoštos raudonomis vėliavomis ir plakatais su antivalstybiniais šūkais. Plakatus ir vėliavas kavarskiečiai pasigamino patys, vieną didelį plakatą su užrašu „Lai gyvuoja Sovietų Lietuva“ iš Ukmergės atvežė kavarskietis, komjaunuolis Zelmanas Cukeris, kuris tuo metu mokėsi Ukmergės gimnazijoje. Minėjime kalbėjęs vienas iš vietinių komunistų organizatorių, Kalmanas Rachmanas ragino dirbti komunistinį darbą ir nieko nebijoti, neklausti policijos nurodymų, pasiūlė raudonomis vėliavomis papuošti Kavarsko miestelį ir išdalinti atsišaukimus. Baigdamas pasakė, kad ateis diena, kai gegužės 1-ąją bus galima švęsti laisvai. Susirinkimas pavedė atsišaukimus išdalinti Rachmiliui Kliacko, Kalmanui Rachmanui ir Šeinei Reznikavičiūtei, dvi vėliavas pasiūti – Sarai-Gitel Rachmanaitėi. Kitą dieną Kalmanas Pinianka iškabino raudoną vėliavą Teodoro Narbuto g., o Rachmanas – Anykščių g. netoli tilto.

Dažniausiai Anykščiuose ir šio miestelio apylinkėse vėliavos buvo keliamos 1933–1934 m. Anykščių miestelyje raudonų vėliavų iškėlimą organizuodavo LKP Anykščių parajonio sekretorius Zėlikas Laferis ir jo brolis, parajonio komiteto narys Ruvinas Laferis, LKP Dabužių apylinkės sekretorius J. Vildžiūnas. 1933 m. kovo Z. Laferio nurodymu dvi vėliavas pasiuvo LKP parajonio komiteto narė Beilė Ševachaitė, vėliavas ant Anykščių tilto ir Anykščių priemiestyje greta gyvulių skerdyklos ant telefono laidų pakabino Leizeris Karabelnikas, jam padėjo Jocha Gantvergeraitė. 1933 m. lapkričio pradžioje, susikvietęs į pasitarimą visų keturių LKP Anykščių parajonio kuopelių aktyvą, parajonio sekretorius Z. Laferis nurodė kiekvienai kuopelei pagaminti po vieną raudoną vėliavą ir iškabinti jas Anykščių miestelyje Spalio revoliucijos švenčių proga (1933 m. lapkri-

čio 7 d.). Vėliavas siuvo LKP narės, siuvėjos Michlė Bulovkaitė, Chaja Picketkinaitė ir Beilė Ševachaitė, o iškabinti turėjo LKP parajonio komiteto nariai Gliaudelis ir Karabelnikas. Jie iš anksto planavo vėliavas iškelti Anykščių centre, gerai matomose vietose, vieną vėliavą buvo numatyta pritvirtinti ant teismo antstolio, Anykščių raitųjų šaulių būrio vado Oskaro Liudvigo namų radijo antenos, bet vietoje keturių vėliavų pavyko iškabinti tik vieną, ir ne Anykščių centre, bet pakraštyje, vėl prie tos pačios gyvulių skerdyklos kaip ir 1933 m. kovo mėnesį – šį kartą ne ant telefono laidų, bet medyje. Matyt, policijai iš anksto apie vėliavų iškabavimo vietas pranešė pats Gliaudelis, slapta bendradarbiavęs su policija.

Anykščių miestelio apylinkėse raudonas vėliavas komunistai dažniausiai kabindavo ant telefono-telegrafo stulpų greta vieškelio. 1933 m. gegužės mėn. raudoną vėliavą ant telefono laidų Pagraužių k. pakabino LKP Anykščių parajonio komiteto narys Jačys, jam padėjo jo kaimynas komunistas Petronis. 1933 m. liepos 29 d. LKP Dabužių apylinkės komunistai Leščinskas ir Misonis iškabino raudoną vėliavą ant telefono laidų prie Anykščių–Kavarsko vieškelio ties Jokūbavos k., vėliavą jiems atnešė ir įpareigojo iškelti LKP Dabužių apylinkės sekretorius J. Vildžiūnas. 1935 m. prieš gegužės 1-ąją J. Vildžiūnas, vėl atsinešęs raudoną vėliavą pas Misonį, nurodė ją iškelti prie Anykščių–Troškūnų vieškelio ties Vikonių k., bet Misonis nutarė nutraukti ryšius su komunistais ir vėliavą iškabinti atsisakė. Po kelių valandų atėjęs J. Vildžiūnas vėliava iš Misonio atsiėmė. 1931 m. vasara Dauginčių k. komunistų kuopelės nariai Čiukšys ir V. Gutauskas buvo iškėlę komunistinę vėliavą berže prie Kavarsko–Traupio vieškelio greta Dauginčių kaimo. Bet raudonas vėliavas LKP Anykščių–Kavarsko komunistai keldavo ne kasmet. Jiems, matyt, trukdydavo lėšų trukūmas arba geras policijos darbas, kai

policija per savo agentus tarp komunistų iš anksto sužinodavo, kada ir kur ruošiamasi iškabinti komunistines vėliavas²⁰.

Komunistinė agitacija, naujų narių pritraukimas vyko ne tik per LKP leidžiamą spaudą, kiekvienas komunistas privalėjo būti agitatorius, pritraukti į komunistinę veiklą naujų narių. Sėkmingiausiai šią veiklą vykdė patyrę komunistai bei šios veiklos organizatoriai: Vladas Gutauskas, Leizeris Karabelnikas, Alfonsas Karosas, Zelikas Laferis, Kalmanas Rachmanas, Alfonsas Vildžiūnas, Jonas Vildžiūnas, Vladas Vildžiūnas. Komunistų pasitarimuose ir susirinkimuose buvo mokoma, kaip pritraukti naujų narių. LKP Dabužių apylinkės sekretorius A. Vildžiūnas apylinkės komunistų susirinkime, vykusiam 1934 m. rugpjūčio 5 d. Paraisčio k., komunistų Donato ir Petro Vildžiūnų sodyboje, kalbėjo: „Draugai, dabar sunkų momentą gyvename, mes nebegauname literatūros ir dar kurį laiką jos neturėsime, todėl stenkimės žodžiais pritraukti kuo daugiau narių į savo draugų tarpą. Pirmiausiai stenkitės atkalbėti kaimo draugus nuo bažnyčios lankymo, tik po to truputį pradėkite kalbėti apie idėjas, ir jeigu matysime, kad jis prijaucia, atsiveskite jį į savo susirinkimą.“

1933 m. birželio mėn. prie Anykščių m. krūmuose netoli geležinkelio tilto vykusiam LKP Anykščių parajonio komiteto susirinkime dalyvavęs LKP CK instruktorius iš Panevėžio Povilas Stukas paklausė komiteto narį Jačį, kaip jam sekėsi išplatinti komunistinę literatūrą kaimuose. Jačys papasakojo susirinkusiems, kaip jis platino literatūrą,

o jam baigus kalbėti Stukas paklausė: „Ar tuo Jūsų darbas ir baigėsi?“ – ir nesulaukęs atsakymo pats atsakė, kad dar ne. „Nes dabar Jūsų užduotis sekti tų kaimų gyventojus darbininkus ir mažžemius ir klausyti, ką jie kalbės apie tuos atsišaukimus ir komunistų veiklą. Jai atsiras palankiai atsiliepiančių, reikia stengtis jų nepaleisti ir įtraukti į savųjų tarpą – Lietuvos revoliucionierių eiles.“ Be to, Stukas nurodė komisijos nariams, kad kas mėnesį kiekvienas į komunistinę veiklą įtrauktų ne mažiau kaip vieną asmenį. Praktiškai naujų narių įtraukimas į komunistinę veiklą buvo vykdomas taip: Jačio kaimynas, beturtis darbininkas Petronis 1932 m. rugsėjo mėn. užeidavo pas savo kaimyną pasiskaityti laikraščius. Iš pradžių Jačys jam duodavo skaityti *Lietuvos žinias* ir *Lietuvos ūkininką*, o pamatęs, kad Petroniui skaityti patinka, vieną kartą pasiūlė LKP laikraštį-knygutę *Balsas*, bet prašė niekam nesakyti, iš kur jį gavo. Kai Petronis leidinį perskaitė ir grąžino, Jačys jam paaiškino, kad tai organizacijos, kuri gina darbininkų reikalus ir kovoja už jų gyvenimo pagerinimą, laikraštis. Pamatęs, kad Petronis susidomėjo, davė jam pasiskaityti Nikolajaus Bucharino knygą *Komunizmo ABC* bei LKP leidinių *Kareivių tiesa* ir *Partijos darbas*. Kai Petronis pakankamai prisiskaitė komunistinės propagandos leidinių, Jačys jį pradėjo agituoti stoti į komunistų gretas aiškindamas, kad dabartinė tvarka Lietuvoje supuvusi, darbininkams reikia vienytis ir nuversti valdžią, bet kad tai darbininkai pasiektų, reikia susiburti ir stoti į komunistų partiją. Panašiomis kalbomis Jačiui pavyko kaimyną įkalbėti stoti į LKP gretas. Prieš tai Petronis gavo pirmą užduotį – įbrukti į kišenę laidotuvėse dalyvausiančiam LK kareiviui komunistų laikraštį *Kareivių tiesa*. Įvykdęs šią užduotį, 1932 m. gruodžio mėn. Petronis buvo pakviestas į komunistų susirinkimą Janydžių vienkiemyje ir priimtas į LKP gretas. Jo parengimas tapti komunistų

²⁰ 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 3-5, 42, 48; Juozo Leščinsko, Šmuilo Maušo Kopanso, Šeino Levino, Petro Meškausko, Antano Petronio, A. Raudonio, R. Staniūno ir Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 5, 6, 12, 23, 27, 32, 35, 43.

trūko nepilnus keturius mėnesius. Petronis po savo kaimyno Jačio tapo antruoju lietuviu Anykščių miestelio komunistų gretose.

Komunistai kavarskietis Rachmanas ir anykštėnas Karabelnikas kandidatus į partijos gretas agituodavo akcentuodami, kad įstojus į partiją galima pagerinti savo būvį. Kai agituojama į partijos gretas Cive Geichmanaitė pastebėjo, kad kovojant prieš valdžią galima pakliūti į kalėjimą, Rachmanas jai pasakęs: „Kalėjimas komunistui turi būti tas pats kas namai.“ Visi komunistai, agituodami prieš Lietuvos valdžią pabrėždavo, kad tai darbo žmonių išnaudotojų valdžia, silpna ir supuvusi, reikia visiems išnaudojamiesiems stoti į komunistų partiją ir revoliucijos keliu valdžią nuversti. Tai pat savo kalbose visada girdavo Sovietų Rusiją kaip darbininkų Tėvynę, kur nėra jokio išnaudojimo ir darbininkai puikiai gyvena. 1934 balandžio mėn. Beilės Ševachaitės namuose Jono Biliūno gatvėje Anykščiuose žydų kalba vyksiamie anykštėnų komunistų susirinkime LKP Anykščių parajonio sekretorius Z. Laferis sakė: „Nežiūrėti Lietuvos, bet dirbti ir stengtis, kad Lietuvoje būtų įvesta komunistų valdžia – tokia kaip Rusijoje.“ Šiame susirinkime nedalyvavo vieninteliai du komunistai lietuviai iš Anykščių miestelio – Jačys ir Petronis, todėl vietinių komunistų susirinkimas vyko žydų kalba.

Daugelį priešvalstybinių veiklų LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistai žydai ir lietuviai vykdė kartu, prieštaravimų tarp jų tautiniu pagrindu nebuvo, bet žinomi tik du atvejai šiame LKP parajonyje, kai žydai užverbavo į komunistų partiją lietuvius. Tai pavyko padaryti LKP Anykščių parajonio MOPR kuopelės sekretoriui Karabelnikui, kuris 1933 m. užverbavo į komunistų partiją anykštėną Gliaudelį, po to greitai pakilusį partinės karjeros laiptais – jis buvo paskirtas kuopelės sekretoriumi ir LKP parajonio komiteto nariu. Bet vėliau paaiškėjo, kad jis bendradarbiavo su Lietuvos saugumo

policija ir, matyt, buvo infiltruotas į komunistų gretas. 1936 m. kavarskiečių komunistų organizatorius Rachmanas prikaltėjo stoti į komunistų partiją komunistų brolių Komašų odos dirbtuvių darbininką Praną Imbrasą iš Papragių kaimo, bet kai Rachmanas pareikalavo iš Imbraso sumokėti partijos nario mokesį, jis su komunistais ryšius nutraukė.

Lietuvos saugumo policija sėkmingai kontroliavo komunistinį judėjimą, aktyviausius jo narius sulaikydama. Lietuvos kariuomenės teismas jiems skirdavo bausmes – nuo vietos policijos nuolatinės priežiūros iki sunkių darbų kalėjimo, todėl komunistams prastai sekėsi didinti savo narių gretas net miesteliuose. Komunistų skaičius labiausiai išaugo 1927–1928 m., kai Anykščių miestelyje buvo 20 komunistų, apie 15 komjaunuolių, Kavarsko miestelyje – 16 komunistų ir apie 15 komjaunuolių. Bet iki pat sovietinės okupacijos tas skaičius nedidėjo, dėl to LKP Anykščių–Kavarsko parajonio vadovai dažnai iš savo kuratorių (LKP rajonų ir parajonių instruktorių, parajonių sekretorių) susilaukdavo kritikos. 1933 m. rugpjūčio mėn. krūmynuose netoli geležinkelio tilto vykusiame LKP Anykščių komunistų susirinkime už neveiklumą juos išbarė LKP Panevėžio rajono instruktorius Povilas Stukas, paraginęs sudaryti nelegalius darbininkų profsąjungų būrelius. Dažniausiai kritikos susilaukdavo Kavarsko miestelio komunistai. Feigos Kovalskaitės namuose Kavarske, 1934 m. balandžio 2 d. vykusiame Kavarsko komunistų pasitarime LKP Anykščių–Kavarsko parajonio sekretorius Z. Laferis išbarė kavarskiečius už neveiklumą, kaip gerą pavyzdį nurodė Dragaudžių ir Paraisčių kaimų LKP kuopelių veiklą, pažadėjo atsistoti komunistinės literatūros ir pagrasino nutraukti su kavarskiečiais ryšius, jeigu tie literatūros neišplatins. 1934 m. gegužės 4 d. Kavarsko komunistų susirinkime dalyvavusi LKP Ukmergės parajonio ko-

miteto narė C. Šapotkinaitė jiems pranešė, kad informavo LKP CK apie kavarskiečių komunistų neveiklumą ir pasiūlė paskirti žmogų, kuris nuvažiuotų pas ją į Ukmergę ir atvežtų kavarskiečiams veiklos instrukcijas bei literatūros.

Matyt, dėl dažnos kritikos ir nesėkmių Kavarsko komunistai nutarė imtis teroro taktikos. 1931 kovo 8 d. brolių Šolomo Mendelio Komašo ir Šachno Abraomo Komašo namuose, Šovenių g. 7 vykusiame Kavarsko komunistų susirinkime buvo nutarta nužudyti Kavarsko nuovados policijos viršininką Juozą Vilčinską ir policijos raštvedį, šaulių būrio vadą Joną Raudonikį, kadangi jie persekioja komunistus ir trukdo jiems veikti. Raštu buvo gautas sutikimas iš LKP Ukmergės parajonio, bet policija iš savo infiltruoto agento į komunistų gretas, dalyvavusio šiame susirinkime, sužinojo apie šiuos planus ir pasikėsino žlugti. Netrukus 1931 m. kovo 31 d. vieni iš šio sąmokslu dalyvių – Šimkė Cukeris ir Šolomas Mendelis Komašas, dėl dramos apsiginklavę revolveriais, platino viešai dienos metu komunistinę literatūrą vieškelyje tarp Kavarsko bei Bebrūnų k. Juos pastebėjo Kavarsko šaulių būrio vadas Jonas Raudonikis ir bandė sulaukyti, bet komunistai, palikę literatūrą ant kelio ir atsišaudydami iš revolverių, paspruko link Šventosios upės į Kalnuočių kaimo krūmynus. Koks skaičius LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistų turėjo ginklus – nėra žinoma, bet 1934 m. kratos metu Lietuvos saugumo Ukmergės apygardos ir Kavarsko nuovados policininkams pavyko surasti ginklus pas Kavarsko vls. Naujokų k. kuopelės komunistą J. Maskoliūną: rastas 5 šoviniams užtaisytas vokiškas karabinas-nupjautavamzdis ir 10 pistoleto šovinių, Dabužių apyl. komunistų sekretoriaus Jono Vildžiūno Dabužių miške įrengtoje komunistinės spaudos slėptuvėje rastas pistoletas „Mauzer“ ir vokiškas karabinas. Kai vykdavo Dabužių apyl.

komunistų susirinkimai, jeigu komunistai rinkdavosi kur nors miške ar krūmynuose, J. Vildžiūnas tą vietą saugoti siūsdavo 3–4 ginkluotus slapukus (sargybą). Bet dauguma komunistų, matyt, ginklų neturėjo, nes apie tai iš savo informatorių galėjo žinoti Lietuvos saugumo policija. Komunistai, nors ir buvo gerai organizuoti, bet dėl savo neskaitlingumo kokių nors ginkluotų maištų Anykščių krašte būtų nesugebėję suorganizuoti. Be to, visuomeninę tvarką prižiūrėjo Anykščių ir Kavarsko nuovadų policininkai, miesteliuose bei kai kuriuose kaimuose veikė šaulių būriai, nemaža jų dalis, kaip ir policininkai, buvo ginkluoti.

Dauguma visuomenės komunistų nepalaikė, bet jie turėjo savo rėmėjų²¹. Vienas Anykščių krašto komunistų vadų, J. Vildžiūnas savo prisiminimuose nurodė, kad komunistus Anykščiuose palaikė verslininkas Valerijonas Laskauskas ir trys jo sūnūs, kurie neva irgi buvo komunistai, mokytojai Edvardas Makštys, Jeronimas Šulga ir Julija Zabelaitė, veterinarijos gydytojas Juozas Gutauskas, vėliau persikėlęs gyventi į Dauginčių kaimą. Nors Lietuvos saugumo policija neblogai žinojo visus Anykščių komunistus, bet J. Vildžiūno įvardintų asmenų nelaiškė komunistais. Išimtis buvo E. Makštys, komunistinio judėjimo pradininkas Anykščiuose, bet jis jau 1923 m. buvo išvykęs iš Anykščių gyventi į Kėdainių apskritį. Parama komunistams lietuviškoje visuomenėje Anykščių miestelyje buvo itin menka, iš visų išsiskyrė verslininkas Valerijonas Laskauskas ir jo sūnus Jonas Laskauskas, kuris, tėvui mirus 1935 m., paveldėjo iš jo knygyną, geležies parduotuvę bei lėptjūvę; verslas buvo sėkmingas, pas Laskauskus dirbdavo iki 12 samdytų darbuotojų. Laskauskai niekada

²¹ Juozas Daulius, *Komunizmas Lietuvoje*, p. 98–111, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/j-daulius-komunizmas-lietuvoje>, (2022-07-05).

viešai nepalaikė komunistų, bet Valerijono Laskausko knygyne galima buvo nusipirkti ne tik grožinės literatūros knygų, maldaknygių, bet ir iš po prekystalio – Karlo Markso, Lenino veikalų bei kitos komunistinės literatūros. Jonas Laskauskas visada aukodavo MOPR, savo pinigais nupirko komunistams šapirografą, savo namuose Tilto gatvėje kai kada paslėpdavo policijos paieškomus asmenis. Nors Laskauskas 1938 m. įstojo į Anykščių šaulių būrį, bet toliau rėmė komunistus²².

Trečia pagal skaičių tautybė po lietuvių ir žydų, gyvenusi Anykščių ir Kavarsko valsčiuose, buvo rusai, bet nei Naujonių k. (Anykščių vls.) ir Girelės k. (Kavarsko vls.) sentikių, nei Anykščių mieste gyvenusių rusų stačiatikių komunistinė veikla netraukė. Apie rusus, Lietuvos nepriklausomybės metais priklausiusius komunistinėms organizacijoms, beveik nieko neminima, išskyrus apie vieną anykštėną komunistą Safroną Šaripovą, kurį savo prisiminimų knygoje mini vienas iš komunistinio judėjimo lyderių šiame krašte – J. Vildžiūnas. Jokios informacijos apie rusus komunistinių organizacijų narius nėra Lietuvos saugumo policijos dokumentuose ir Lietuvos kariuomenės teismo dokumentuose 1936 m. (53-jų Anykščių ir Kavarsko komunistų byloje)²³.

Dauguma Anykščių krašto komunistinių organizacijų dalyvių žydų turėjo darbinikiškas siuvėjų, batsiuvių, mezgėjų, veltinių

gamintojų profesijas, tarp jų buvo ir tarnaičių (Chaja Rachmanaitė) bei namų šeiminkų (Feiga Kovalskaitė-Komašienė, Chaja Piniankaitė), daugelis iš jų gyveno nepasiturinčiai. Buvo neišsilavinę, baigę tik pradinės mokyklas, pasitaikė ir mažaraščių. Bet tarp jų buvo ir pasiturinčių žmonių, turinčių geras profesijas bei gerą išsilavinimą: kavarskiečiai broliai Šachnas Abraomas ir Šolomas Mendelis Komašai, Izraelio Komašo sūnūs valdė odos dirbtuves ir parduotuvę Šovenių g. 7 Kavarske, kur buvo konspiracinis komunistų butas ir susirinkimų vieta. Šachnas Abraomas, nors ir buvo beraštis, mokėjo tik pasirašyti, bet Kaune turėjo nuosavą kavinę, Šolomas Mendelis papildomai vertėsi obuolių prekyba. Jų valdomose dirbtuvėse dirbdavo 3–5 darbininkai. Darbdaviai suagitavo kartu su Kalmanu Rachmanu savo darbininką Petrą Imbrasą iš Papragių k. stoti į komunistų partiją, bet jis atsisakė šios veiklos, kai Komašai pareikalavo, kad jis Rachmanas – komunistų partijos nario mokestį. Anykštėnės seserys Jocha ir Feigė Gantvergeraitės buvo fotografės, dirbdavo Anykščiuose, Kaune, Kavarske ir šiuose miestuose vykdavo komunistinę veiklą, platino komunistinę spaudą, rinko lėšas MOPR ir agitavo stoti į komunistines organizacijas. Jocha 1936 m. buvo nuteista 1 m. sunkiųjų darbų kalėjimo už komunistinę veiklą, Feigė tai pat buvo 1936 m. teisiama, bet dėl įrodymų stokos išteisinta. Ruvinas Kaganas, anykštėno stambaus prekybininko Berelio Kagano, turėjęsio manufaktūros parduotuvę Anykščiuose, sūnus buvo baigęs Anykščių progimnazijos dvi klases, nuo 1934 m. – komjaunuolis ir MOPR organizacijos narys, nuo 1939 m. – LKP Anykščių parajonio komiteto narys. Komunistas kavarskietis Mejeris Reznikavičius buvo baigęs Ukmergės gimnaziją ir dirbo pardavėju-buhalteriu žydų prekybos įmonėse Kaune, vėliau Panevėžyje, palaikė ryšius su vietiniais komunistais. Pirmą kartą

²² 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 38; V. Gliudelio, Š. Levino, P. Misonio ir K. Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 6, 25, 28, 32, 38, 40.

²³ 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 11, V. Gliudelio, P. Kaušpėdo, Š. m. Kopanso, Š. Levino ir P. Misonio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 3, 23, 35, 41.

baustas 1925 m. Kauno karo komendanto, ištremtas iš Kauno į savo tėviškę Kavarską, bet netrukus išvyko dirbti į Panevėžį. Dažnai atvykdavo į Kavarską ir skaitydavo paskaitas vietiniams komunistams ir komjaunuoliams, pvz., tokia tema: „Kokią turi reikšmę pasaulio darbininkams SSRS įstojimas į Tautų Sąjungą“, aprūpindavo vietinius komunistus įvairiomis LKP vadovybės išleistomis komunistinės veiklos instrukcijomis ir kita literatūra. Komunistine veikla buvo įtariamą, bet 1936 m. dėl įrodymų stokos LK teismo išteisintas kavarskietis Kalmanas Cukeris, Maušos sūnus. Jo brolis Šimkė buvo aktyvus komunistas ir 1936 m. LK teismo sprendimu nuteistas 6 metams sunkių darbų kalėjimo. K. Cukeris siekė baigti religinius mokslus, gyvendamas Kavarske mokėsi Talmudo pas Kavarsko rezniką Izraelį-Boruchą Ziskindą, persikėlęs į Ukmergę toliau mokėsi Talmudo pas vietinį rezniką Jankelį-Kelmoną Goldbergą. Savo 1936 m. spalio 22 d. prašyme Lietuvos kariuomenės teismui dėl jo nurodytų liudininkų kvietimo į teismo posėdį K. Cukeris teisinosi: „Ukmergės miesto reznikas Jankelis-Kelmonas Goldbergas mane pažįsta kaip dorą, sąžiningą ir tikintį žmogų, kad aš kaipo tikintis izraelitas kasdien meldžiausi Ponui Dievui, kad liuosu laiku visada tik mokiausi žydų įstatus – Talmudą, kad aš nuolat eidavau sinagogon, kad visai mažai sueidavau su kitais žmonėmis.“

Absoliuti dauguma žydų komjaunuolių ir komunistų laikėsi izraelitų tikėjimo ir lankėsi maldos namuose, daugelis iš jų teisme pabrėždavo, kad yra izraelitų tikybos, laikosi savo tautos tradicijų ir savo nusistatymu yra ištikimi Lietuvos piliečiai. Per apklausą LK teisme 1936 m. teisiant 53 Anykščių ir Kavarsko komunistus, 3 žydai anykštėnai Ruvinas ir Zėlikas Laferiai bei Chava Piniankaitė pasakė, kad jie yra laisvamaniai (anketoje – be tikybos), iš teisiamų lietuvių komunistų net 10 pareiškė, kad

jie yra laisvamaniai. Anykščių ir Kavarsko komunistinis judėjimas tarp žydų išsiskyrė ir labai aktyviu moterų dalyvavimu: iš 72 komunistinių organizacijų dalyvių bei įtariamų dalyvavimų komunistinėje veikloje asmenų 28-ios, t. y. 39 proc., buvo moterys iš jų 4 buvo ištekėjusios: Jocha Gantvergeraitė-Traubienė, Civė Geichmanaitė-Kaplanienė, Feiga Kovalskaitė-Komašienė ir Estera Levinaitė-Stakliškienė. Iš 71 komunistinių organizacijų dalyvių bei įtariamų dalyvavimų komunistinėje lietuvių moterų sudarė 3,4 proc. Iš jų tik Veronika Vildžiūnaitė iš Paraisčio k. buvo teista už komunistinę veiklą, Kamilija Kavaliauskienė iš Naujokų k. ir Anelė Leščinskaitė iš Penionių k. buvo išteisintos, o seserys Anelė ir Julija Griciūnaitės iš Paraisčio kaimo ištekėjusios nebedalyvavo šioje veikloje. Labai skyrėsi tautine sudėtimi komunistinis judėjimas kaime – čia dalyvavo tik lietuviai, o miesteliuose, Anykščiuose ir Kavarske veikė beveik vien tik žydai²⁴.

Lietuvių ir žydų komunistų bendradarbiavimas. Komunistai visada stengėsi padaryti savo judėjimą internacionaliniu, todėl komunistinėje veikloje dalyvavę lietuviai ir žydai aktyviai bendradarbiavo. Vieni iš komunistinio judėjimo lyderių Anykščių krašte, lietuviai Karosas ir Gutauskas, gyvendami kaime dažnai lankėsi Kavarsko miestelio žydų komjaunuolių ir komunistų susirinkimuose, kaip labiau patyrę mokė vietos žydų jaunimą komunistinės veiklos, dalinosi komunistine literatūra, organizuodavo vakarėlius su loterija, kartu rinkdavo lėšas MOPR-ui. Jie išsinuomavo miestelyje patalpas ir jose įkūrė Laisvamanių etinės kultūros draugijos Kavarsko skyrių

²⁴ Civė Geichmanaitė, Vaclovo Gliudelio, Petro Imbraso, Šmūilos Maušo Kopanso, Juozo Leščinsko, Šeino Levino, Povilo Misonio, Antano Petronio ir Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 3, 4, 9, 11, 23, 27–28, 37–38, 39, 42–43.

bei skaityklą, kur buvo vykdoma komunistinė agitacija ir platinama komunistinė literatūra. Karosas, norėdamas įtraukti į komunistinę veiklą daugiau žydų jaunimo, pasiūlė bendraminčiui Rachmanui Kalmanui organizuoti žydišką komunistinės pakraipos organizaciją, matyt, dėl to, kad Karosui sunkiai sekėsi pritraukti į savo laisvamanių draugiją daugiau žydų, nes visi jie buvo tikintys. Todėl sumanyta nauja „žydiška“ komunistų veiklą pridengianti organizacija. 1925 m. Kavarske buvo įkurta žydų sporto draugija „Vienybė“, kur vykdavo komunistų pasitarimai ir komunistinių švenčių minėjimai.

Anykščiuose komunistai stengėsi daugiau veikti per nelegalias profsąjungas, nes čia buvo ne viena įmonė, kuriose dirbo nuo 20 iki 100 darbininkų. Stambesnės miesto įmonės buvo: Iciko Gelvano batų ir aulų siuvimo dirbtuvės, Leibos Montviliškio avalynės dirbtuvės, Anykščių pieninė, Leibos Kozlovskio mezgykla, Nochimo Gafonovičiaus veltinių dirbtuvės, „Jono Karvelio ir Co“ elektrinė bei malūnas, Balio Karazijos vyno darykla.

Kuriant profsąjungas, organizuojant streikus lietuviai ir žydai komunistai tai pat veikė kartu. 1933 m. gegužės–spalio mėnesiais Adomo Lauciaus namuose Ažupiečių k. vykusiuose komunistų susirinkimuose dalyvaudavo broliai Ruvinas ir Zelikas Laferiai, Petronis, Laucius, Jačys, LKP instruktorius Stukas, kuris į pasitarimus atvykdavo iš Panevėžio. Šiuose pasitarimuose buvo svarstomi klausimai dėl komunistinės literatūros platinimo, konspiracijos, nelegalių darbininkų profsąjungų ratelių kūrimo ir Anykščių batsiuvių streiko organizavimo nedarbant 1933 m. lapkričio 7 d. revoliucijos metinių dieną. 1934 m. vasario mėn. komunistai – anykštėnas Z. Laferis kartu su kavarskiečių Rachmanu Anykščiuose organizavo darbininkų streiką, kuriame rinko aukas streikuojantiems ir platino atsisaukimus.

Anykščių miestelio žydai komunistai

stengėsi į savo organizaciją pritraukti daugiau lietuvių, nors beveik visi šie bandymai baigėsi nesėkmėmis. 1933 m. balandžio mėn. MOPR kuopelės sekretorius Karabelnikas įtraukė į komunistinę veiklą anykštėną Gliaudelį: iš pradžių prikalbino stoti į komjaunimą, po pusmečio jį priėmė į komunistų partiją, o 1934 m. birželio mėn. vykusiame MOPR kuopelės pasitarime LKP Anykščių parajonio komiteto narė Mina Bulovkaitė Gliaudelį paskyrė kuopelės sekretoriumi vietoje Karabelniko, kuris pats buvo subūręs MOPR-o kuopelę ir įtraukęs į komunistinę veiklą Gliaudelį. Karabelnikas buvo vienas aktyviausių anykštėnų komunistų, turėjo 10 metų komunistinės veiklos stažą, sėkmingai verbavo naujus narius, organizuodavo raudonų vėliavų iškelimą Anykščiuose bolševikinių švenčių proga, sėkmingai platinė komunistinę spaudą, nepagalėjo net savo tėvo arklio ir žiemą 1934 m. sausio 30 d. nujojo iki Kavarsko (16 km), kad skubiai galėtų pristatyti korespondenciją ir literatūrą vietiniams komunistams. Nežiūrint Karabelniko nuopelnų partijai, vadovauti kuopei buvo pasirinktas Gliaudelis, nors jis komunistų partijos gretose dirbo nepilnus metus. Keičiant kuopelės vadovą Bulovkaitė paaikšino, kad L. Karabelnikas mažaraštis, o Gliaudelis baigęs progimnaziją, bet faktiškai tas keitimas buvo daromas dėl didelio lietuvių trūkumo Anykščių komunistų organizacijoje. Netrukus Gliaudelis buvo paaukštintas, jis tapo LKP Anykščių parajonio komiteto nariu.

Bet Anykščių komunistų organizacijoje dirbant Gliaudeliui vietiniai komunistai patyrė vieną nesėkmę po kitos: buvo sulaukyta didelė komunistinės literatūros siunta iš Panevėžio, suimtas LKP Anykščių parajonio sekretorius Jankelis Šapira ir 3 parajonio komiteto nariai. Konspiraciniame bute suimtas buvo šeimininkas, LKP Anykščių parajonio komiteto narys Jačys ir atvykęs instruktuoti

anykštėnų komunistų LKP Panevėžio rajono instruktorius Juozas Stukas su fiktyviais Juozo Klimavičiaus dokumentais, kartu su jais sulaikytas ir Gliaudelis, bet jam paskirta policijos priežiūra ir jis greitai iš kalėjimo paleistas. Matyt, Gliaudelis savo veiklą tarp komunistų buvo iš anksto suderinęs su Lietuvos saugumo policija²⁵.

Kitas lietuvis, artimai bendravęs su Anykščių komunistais, buvo Matas Purvėnas. Jis buvo išvykęs į JAV užsidirbti, iš ten grįžęs Anykščiuose įsteigė restoraną. Virš jo antrajame aukšte buvo komunistų konspiracinis butas, nors į komunistų partiją Purvėnas nestojo, bet visada aukojo MOPR. Purvėno namuose 1932 m. gruodžio ir 1933 m. vasario mėn. vyko Anykščių komunistų susirinkimai. 1934 m. birželio mėnesį Popo miškelyje prie Anykščių Bulovkaitė aiškino, kad žydams sunkiau prieiti prie lietuvių darbininkų ir kad reikia saugotis išdavikų; kaip vieną iš tokių paminėjo Purvėną ir vieną merginą žydę, pasakė, kad už išdaviko užverbavimą į LKP narius turi atsakyti ne tik išdavikas, bet ir jį užverbavęs partijos narys.

Vienas iš komunistinio judėjimo Anykščių krašte lyderių Karosas į komunistinę veiklą 1929 m. įtraukė Dečionių k., Kavarsko vls. gyventoją Šakalį, Anykščių progimnazijos moksleivį. Jis iš pradžių buvo LKJS Kavarsko parajonio Naujokų k. kuopelės narys (komjaunuolis). Komunistai jį prikalbino tapti ryšininku tarp Kavarsko ir Anykščių komunistų. K. Šakalys gyveno Kavarsko valsčiuje, o mokėsi Anykščiuose, todėl jo važinėjimas į mokslus niekam neturėjo sukelti įtarimo. Mokydamasis Anykščiuose Šakalys palaikė ryšius su Anykščių žydais komunistais Ruvinu Laferiu, Michle ir Mina Bulovkaitėmis ir kartu su jais dirbo pagrindinį komunistinį darbą, bet 1932 m. baigęs Anykščių progimnaziją jis

atsisakė toliau dirbti komunistams, nes praktikavosi Kavarsko policijos nuovados raštinėje ir rengėsi ten įsidarbinti. Savo atsisakymą Karosui jis paaiškino tuo, kad jam nusibodo dirbti su žydais, tada Karosas Šakaliui pasiūlė dirbti su lietuviais, Paraisčio k. LKP kuopelės komunistais, bet Šakalys vis tiek atsisakė, paaiškinęs A. Karosui, kad jis besimokydamas Anykščių progimnazijoje įstojo į skautus ir ruošiasi dirbti policijoje. Komunistai stengėsi grasinimais ir pažadais Šakalį perkalbėti, praktikos Kavarsko policijos nuovadoje metu jį aplankė beveik visi Anykščių krašto komunistų vadai: Jonas ir Vladas Vildžiūnai, Juozas Šleikus, Alfonsas Karosas, kvietė grįžti, aiškino, kad dirbant policijoje jam teks suiminėti savo draugus „komunistus“, bet Šakalys jiems dirbti nebesutiko²⁶.

KOMUNISTINIO JUDĖJIMO NESĖKMIŲ PRIEŽASTYS

Lietuvos saugumo policija sėkmingai kontroliavo komunistinį judėjimą Anykščių krašte per savo agentūrą ir sulaikytus šio judėjimo dalyvius, kurie dėl nepatyrimo ar baimės pakliūti į kalėjimą išduodavo savo bendražygius ir papasakodavo apie jų veiklą. Lietuvos Kariuomenės Teismo 1936 m. Anykščių ir Kavarsko komunistų

²⁵ Jono Laskausko tremties byla, in: *LVA*, f. V-5, ap. 1, b. 38049/3.

²⁶ Turto laiduotojų sąrašas, kariuomenės teismo prokuroro 1936 rugsėjo 2 d. išvados dėl Michlės Bulovkaitės Genoch, Minos Bulovkaitės Genoch ir kitų asmenų byloje, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, 60–65; 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 63a, 63b, 63c; Kariuomenės teismo raštai, 1936 m. lapkričio–gruodžio mėn. raštai; Anykščių valsčiaus viršaičiui ir Anykščių valsčiaus policijos nuovados viršininkui, Kavarsko valsčiaus viršaičiui ir Kavarsko valsčiaus policijos nuovados viršininkui, Kauno m. 2-osios policijos nuovados viršininkui „Dėl turto arešto atšaukimo“, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 85b, t. 2, l. 6–12, 34–35, 37.

byloje bei J. Vildžiūno prisiminimų knygoje *Kova be atvangos* paminėti šie pranešę policijai apie savo buvusius bendražygius ir jų veiklą asmenys iš Anykščių miestelio ir valsčiaus: Zelikas Bermanas ir Vaclovas Gliaudelis iš Anykščių, Povilas Kaušpėdas iš Ažuožerių k., Šmuila Maušas Kopansas iš Anykščių, Juozas Leščinskis iš Pieniankų k., Povilas Misonis iš Ažuožerių k., Boruchas Montviliškis ir žydė mergina, kurios pavardė nežinoma, iš Anykščių. Minimi ir iš Kavarsko valsčiaus: Pranas Imbrasas iš Pumpučių k., Petras Jucys iš Aleksandravos kaimo, Vladas Nedveckas iš Piktagalio k., Bronius Ražanskas iš Varnelių kaimo, Tadas Staniūnas iš Naujokų kaimo, Kazys Šakalys iš Dečionių k., Jonas Žemaitis iš Dauginčių k., Beinas ir Šeinas Levinai iš Kavarsko mst. Daugiausiai „išdavikų“ ir policijos agentų buvo tarp lietuvių – 11 asmenų, matyt, dėl to, kad Lietuvos saugumo policijai su jais buvo paprasčiau dirbti, žydai paminėti penki, trys – Anykščiuose ir du – Kavarske. Bet daugiausiai vertingos informacijos policijai pateikė Gliaudelis ir Kopansas iš Anykščių bei Levinas iš Kavarsko. Dabužių apylinkės komunistų 1934 m. balandžio 24 d. susirinkime, kuris vyko brolių komunistų Donato ir Petro Vildžiūnų namuose, Paraisčio kaime, buvo kalbama apie nepalankų metų veikti, nes sutriko komunistinės literatūros tiekimas ir daug komunistų buvo suimta. Šiame susirinkime kalbėdamas LKP Kavarsko parajonio Paraisčio k. kuopelės sekretorius A. Vildžiūnas pasakė: „Kiekvienam brangi laisvė, o šunys kriminalistai nei pakrutėti neduoda.“ 1933 m. lapkričio 6–7 d. komunistai Anykščių mieste buvo suplanavę iškelti 4 raudonas vėliavas, kiekviena komunistų kuopelė tą progą pasiuvo po vieną vėliavą, bet šių planų įgyvendinti dėl policijos patruliojimo gatvėmis nepavyko. Šie faktai ir nuolatiniai komunistų sulaukymai patvirtina, kad jų veikla buvo nesėkminga

ir jie nesugebėjo išvengti Lietuvos policijos dėmesio²⁷.

IŠVADOS

Anykščių krašte komunistai savo veiklą pradėjo dar vykstant Lietuvos nepriklausomybės kovoms. 1920 m. pirmąjį komunistų būrelį Anykščiuose įkūrė buvęs Rusijos bolševikų partijos narys ir 1919 m. Švenčionių aps. revoliucinio komiteto komisaras, mokytojas Edvardas Makštys²⁸. Nėra žinomi kiti šio būrelio nariai, bet pamažu komunistinio pagrindžio narių skaičius Anykščiuose augo, 1923–1924 m. susikūrė pirmosios LKP (komunistų) ir LKJS (komjaunuolių) kuopelės, 1926 m. LKP ir LKJS Anykščių–Kavarsko parajoniai, bet komunistų ir komjaunuolių skaičius Anykščių krašte (Anykščių ir Kavarsko valsčiuose) visada buvo negausus. Daugiausia narių Anykščių miestelio komunistinė organizacija turėjo 1927–1928 m., kai ją sudarė apie 20 komunistų ir apie 15 komjaunuolių, bet komunistų ir komjaunuolių bendras skaičius Anykščių miestelyje nuo 1920 m. iki 1940 m. pirmosios sovietinės okupacijos neviršijo 40 žmonių ir visi jie, išskyrus 3 lietuvius: Antaną Jačį, Vaclovą Gliaudelį ir Antaną Petronį bei rusą Safroną Šaripovą, buvo žydai²⁹. Nepriklausomybės metais Anykščių mieste komunistai ir komjaunuoliai, išskyrus 3 lietuvius ir 1 rusą, buvo vien tik žydų tautybės. 1936 m. Anykščiuose gyveno 37 komunistinių organizacijų nariai,

²⁷ 1940 m. liepos 31 d. LKP Utenos apskrities Anykščių valsčiaus nario Bermanno Abramo anketa, *LYA*, f. 341, ap. 341-17, b. 1, p. 6–7.

²⁸ 1940 m. liepos 31 d. LKP Utenos apskrities Anykščių valsčiaus narės Jofaitės Cipės anketa, in: *LYA*, f. 341, ap. 341-17, b. 1, p. 15–16.

²⁹ Anykštėnų biografijos, [interaktyvus], in: <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=221>, (2022-03-12).

iš jų – 33 žydai, tai sudarė 2,34 proc. Anykščių mieste gyvenusių žydų (1939 m. rugsėjo mėn. duomenimis, Anykščių mieste gyveno 1405 žydai)³⁰. Taip pat komunistinėje veikloje dalyvavo 12 lietuvių, gyvenusių Anykščių valsčiaus kaimuose. Komunistinių organizacijų rėmėjų skaičius valsčiuje siekė apie 30–40 žmonių, daugiausiai tai buvo asmenys, laidavę savo turtu už sulaukytus komunistinio judėjimo organizatorius ir aktyvistus, arba jų artimieji. Kavarsko miestelyje komunistinio judėjimas prasidėjo 1923–1924 m., komunistinės veiklos pradininkas, farmacininkas Alfonsas Karosas, kaip Anykščiuose Edvardas Makštys, iš pradžių priklausė Rusijos bolševikų partijai, dalyvavo Rusijos pilietiniame kare, buvo Raudonosios armijos pulko komisaras, garsėjo kaip komunistinis agitatorius ir komunistinės veiklos organizatorius. Karosas Kavarsko valsčiuje vien tik Dabužių apylinkėje į komunistinę veiklą įtraukė 28 lietuvius bei nemažai žydų jaunimo iš Kavarsko miestelio. Visame Kavarsko valsčiuje komunistinėje veikloje dalyvavo 34 Kavarsko miestelio gyventojai, visi žydai, ir 48 lietuviai, gyvenę Kavarsko valsčiaus kaimuose. Ypač komunistine veikla išsiskyrė Dabužių apylinkė tarp Anykščių ir Kavarsko valsčių, šios apylinkės Kirku, Liepdegėnų,

Naujokų, Paraiščio ir Vaišviliškių kaimų net 28 asmenys priklausė komunistinėms organizacijoms. Anykščių ir Kavarsko apylinkėse (kaimuose) komunistinėms organizacijoms priklausė vien lietuviai, nes žydai kaimuose beveik negyveno. Bet lyginant su gyventojų skaičiumi (1923 m. Anykščių valsčiuje buvo 11 196 gyventojai, Kavarsko valsčiuje – 6 819) bendras komunistinių organizacijų narių ir rėmėjų skaičius buvo labai menkas: apie 80 asmenų visame Anykščių valsčiuje ir 66 asmenys Kavarsko valsčiuje. Visą komunistinį aktyvą, narius ir rėmėjus Anykščių krašte (Anykščių ir Kavarsko valsčiuose) sudarė ne daugiau kaip 125 asmenys, iš jų – 70 (56 proc.) žydų, 50 (44 proc.) lietuvių ir 1 rusas (Safronas Šaripovas).

³⁰ 1940 m. liepos 28–31 d. LKP Utenos apskrities Anykščių valsčiaus narių anketos, in: *LVA*, f. 341, ap. 341-17, b. 1; 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1; 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, 1-63c; Vyriausiojo tribunolo 1937 m. vasario 13 d. sprendimas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 85a, t. 2, 279–284; 1937 m. balandžio 9–10 d. kariuomenės teismo protokolas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 85b, t. 1, 201–206; kariuomenės teismo prokuroro 1936 rugsėjo 2 d. išvada byloje dėl Michlės Bulovkaitės Genoch, Minos Bulovkaitės Genoch ir kitų asmenų, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, 60–65; Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, p. 35–38, 45–50, 72–95.

Gintaras Vaičiūnas

THE FIFTH COLUMN OF THE SOVIET UNION IN ANYKŠČIAI REGION IN INTERWAR LITHUANIA

Summary

The communist underground movement which emerged in the provinces of Lithuania during the years of independence used to be involved in anti-state subversive activities in favour of the foreign state, the USSR, already before the occupation, thus laying down the foundations of a collaborative system. The Lithuanian Communist Party was a strictly centralised organisation consisting of LCP groups, districts, regions, and units which were governed by the Central Committee of the LCP through instructors appointed by this institution of the LCP. In Anykščiai and in the adjacent Kavarskas parish the first communist groups were created by members of the Communist Party of the whole of Russia (VKP (b)); Edvardas Makštys, former secretary of the revolutionary committee of the Švenčionys district, a teacher, and Alfonsas Karosas, former commissar of the RA division and a pharmacist. The communist underground movement founded by the Lithuanian bolsheviks was expanding, and new underground communist groups started to appear both in the parish centres of Anykščiai and Kavarskas and in the villages of these parishes. Communists from Anykščiai and Kavarskas were active in cooperation, and for some time they belonged to the same LCP Anykščiai volost. The communist movement in the LCP Anykščiai-Kavarskas volost (from 1934 onwards) was small and very scarce archival data suggest that during the years of independence in Anykščiai there were only three Lithuanian and one Russian communist, all the others were Jews. In Kavarskas, only Jews were members of communist organisations. The situation in Anykščiai and Kavarskas was quite the opposite: members of Communist and Komsomol groups operating in the villages of Anykščiai and Kavarskas volosts were exclusively Lithuanians, as there were almost

no Jews living in rural areas. In terms of the total number of members and supporters of communist organisations in Anykščiai (in the towns and villages) during the years of independence, the number of communists, members of the Komsomol and the international organisation for the support of the revolutionary struggle (in Russian – MOPR) was fewer than 80 persons, which was less than 1 per cent (0.58) of the population in the volost (in September 1939, a total population of the volost was 13,741 person). All in all, in 1940 there were 18 communists and about 30 members of the Komsomol and the MOPR in Anykščiai volost, and the same number (about 30) of their supporters (mostly acting as sureties for the detained communists). In 1936, 37 members of communist organisations lived in Anykščiai (some of them were serving prison sentences at the time), 33 of whom were Jews, which constituted 2.34 per cent of the Jewish community in Anykščiai (according to the data from September 1939, there were 1,405 Jews living in Anykščiai). The Lithuanian security police successfully controlled the activities of the communists, and the latter did not constitute a major source of concern for the state. Due to the low number of communists and the hostility of the majority of the population towards them, they had no means and no way of changing the government, either by election (the LCP was banned in Lithuania) or by force. The situation changed radically after the occupation of Lithuania by the Soviet Russia, when the former fifth column – members of communist organisations and their supporters, together with the representatives of the occupiers, took over almost all the most important government posts and workplaces, and set about destroying everything connected with the independent state of Lithuania and its autonomy.

Gintautas Ereminas

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos organizacinė veikla Vilniaus krašto valsčiuose*

Publikacija pristato sudėtingomis sąlygomis Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos vykdytą lietuvių švietimą Lenkijos valdomame krašte.

Šioje publikacijoje rekonstruojama Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Dieveniškų valsčiuje įkurtų Grybiškio, Stalgonių skyrių veikla.

GRYBIŠKIS

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyriaus organizacinė veikla Grybiškiuose prasidėjo 1929 m. spalio 29 d., kai šio kaimo gyventojų prašymą gavo draugijos Centro valdyba:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Centro Valdybai.

Įeinamas

1929 m. X. m. 29 d.

№ 481

Prašymas

Mes, žemiaus pasirašę gyventojai Grybiškių sodžiaus, norime būti Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos nariais ir prašome mūsų sodžiuje įsteigti Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos skyrių.

Pirmasis susirinkimas gali būti ūkininko Stanislovo Gaidžio namuose. Tvarkos prižiūrės per pirmąjį susirinkimą ūkininkas Stanislovas Gaidys.

* Tęsinys. Pradžia: Gintautas Ereminas, „Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos organizacinė veikla Vilniaus krašto valsčiuose“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2022, Nr. 1 (51), p. 107–180.

Parašai: Stanisław Gajdys

+++Jonas Gaidys

Antanas Gajdzis

Macie Gajdzis

Jan Kuklis

+++ Juozas Kuklis

Jonas Gajdys

+++ Butrimas Tomas

Butrym Antoni

Władysław Butrym

Викент Гаидцу

Adomas Gajdis

Куклис Тома (Tomas)

Петр Куклис

Maritël Kuklite

Станислав Куклись

+++Emile Butrimienė

Adresas to, kurio vardu bus raštai siunčiami:

Gaidys Stanisław wieś Grzybiski, gm. Dziewieniska, pow. Oszmiana.¹

Matyt, Grybiškių skyriaus organizavimo procesas užtruks, nes steigiamasis skyrius susirinkimas buvo sušauktas tik 1930 m. sausio 23 d. Apie šio susirinkimo eigą Grybiškių kaime informacijos turime iš dvikalbio steigiamojo skyriaus susirinkimo protokolo¹:

Steigiamojo susirinkimo Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti

PROTOKOLAS

Sodžius Grybiškės, gmina Dzeveniškių, apskritis Ašmenos, 1930 metais sausio mėnesio 23 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulyg čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ:

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėl draugijos tikslo ir uždavinio.
2. Skaitomi draugijos įstatai, ir jie paaiškinami.
3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.
4. Laisvi sumanymai.

¹ Susirinkimą atidaro p. Stasys Gaidys, sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas, kaip daug turės reikšmės vietos visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

² Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų, p. Adomas Butrimas.

³ Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

1. Pirmininku p. Jonas Gaidys
2. Išdininku p. Kazys Butrimas
3. Sekretorium p. Motiejus Gaidys
4. Valdybos nariu p. Petras Kuklys
5. „ „ p. Stasys Gaidys

¹ LMAVB RS, f. 175. b. 143, l. 16.

Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:

1. p. Antanas Gaidys
2. p. Antanas Butrimas
3. p. Emilija Butrymiene
- 4° Laisvi sumanymai.

Susirinkimo Pirmininkas Stasijs Gejdis
Sekretorius Antanas Gaidys²

Apie šio susirinkimo eigą tą pačią dieną Centro valdybai parengtame pranešime plačiau rašė Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos instruktorius Adomas Butrimas:

Grybiškės 1930-I-23 d.

Užvažiavaus pas Stasį Gaidį. Jo name ir turėjo būti susirinkimas. Čia žmonių prisirinko iš apylinkės ir laukė manęs. Atvažiavau 6 valandą ir greitai pradėjau darbą.

Turėjau paskaitą apie gyvenimą Šv. Kazimiero, Draugijos tikslą ir perskaičiau palaiminimus.

Po tam rinkome valdybą. Valdyba išrinkta iš 8 asmenų. Pirmininku senas žmogus Jonas Gaidys. Valdybą išrinkus rodžiau kiną judamąjį „Kristaus gyvenimą“ ir „Max Linder“. Žmonės kinu patenkinti, per susirinkimą irgi ramiau užsilaikė. Po kino jaunimas padainavo, aš naujų pamokinau, ėjome žaislų ir fantų.

Parodžiau savo gyvačiukę, kačiukę ir Patadronus (?).

Daug juoko visi turėjo. Viskas linksmai ėjo ir sulaukę 1 valandos užtraukėme dainą: eisime, broleliai, namo, ir išėjo namo. Čia policininko nebuvo.

Nakvynę turėjau pas Stasį Gaidį, kurs gerai priimdinėjo. Žmonės neturtingai gyvena, bet malonūs ir priešų nėra. Vaikus leidžia Dzidziuliuosna Lietuvos mokyklon. Laikraščių tai negauna, bet knygas ima skaityti iš skyriaus Dzidziulių.

A. Butrimas³

Gavęs Grybiškių kaimo gyventojų Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos skyriaus Steigiamojo susirinkimo protokolą ir instruktoriaus Adomo Butrimo pasirašytą pranešimą, draugijos pirmininkas kunigas Antanas Viskantas 1930 m. vasario 19 d. Ašmenos apskrities seniūnijai išsiuntė tokio turinio raštą¹¹:

² *Ibid.*, l. 15v.

³ *Ibid.*, l. 3.

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
 jaunimui auklėti ir globoti
 Vilnius, Lubelska g. 3., b. 3
 1930 metų vasario 19 d.
№ 126

Ašmenos apskrities seniūnijai

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba prideda prie šio [rašto] 1930 metų sausio 23 dienos savo draugijos skyriaus, [esančio] Grybiškyje, Dieveniškių valsčiuje steigiamojo susirinkimo protokolą ir prašo seniūniją užregistruoti aukščiau paminėtą skyrių.

Pirmininkas kun. A. Viskantas
 Už Sekretorių I. Budzeika⁴

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai 1931 m. liepos 17 d. parengtame pranešime apie savo veiklą informuoja draugijos instruktorius Adomas Butrimas:

100 Įeinamas
 1931 m. IX. m. 9 d.
 № 695

Liet. Šv. Kazimiero Draugijos skyriaus Grybiškių
 Dzeveniškių valšč. vizitacijos

Protokolas.

1931.VII-17 d. 8 val. vakare name pirmininko Jono Gaidžio įvyko Valdybos posėdis. Skyriaus stovį suradau sekančioj tvarkoj: narių 28, knygų 87, skaitytojų 25, antspaudos ir vedamųjų kanceliarijos knygų neturėjo.

Turėjau sudaryti iš juodraščių 6 knygas ir nurodyti valdybai, kaip turi vesti. Skyriaus valdyba netgi pakartojo mano nurodymą tvarkos ir prižadėjo gerai tvarkos pildytis. Valdyba maloni ir moka lietuviškai skaityti ir rašyti. Prie to užsiprenumeravo 1 egzemp. „Vilniaus Rytojaus“, nes prieš tai neturėjo.

Padaręs tvarką skyrių ėmiaus darbo su jaunimu ir seneliais, kurie irgi atėjo aplankyti svečių.

Turėjau jiems parodyti kiną judamą su šiomis filmomis: 1) gaudymas beždžionių ir lokių, 2) plėšrieji paukščiai, 3) laisvamanis antinas, 4) katinas Felinsis ir 5) Adomas klijuoja skelbimus. Po kino jaunimas pamokinau naują dainelių ir žaislų, o seneliams papasakojau pasakų. Visi išsiskirstė į namus smagūs ir malonūs, prašydami, kad dažniau atvažiuočiau. Kaip jaunimas, taip ir seniai noriai dainuoja lietuviškas daineles ir tarp savę santaikoj sugyvena.

A. Butrimas⁵

⁴ *Ibid.*, l. 14.

⁵ *Ibid.*, l. 13.

1932 metų gruodžio 14 d. Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos pirmininką pavaduojantis kunigas Nikodemas Raštutis ir už sekretorių pasirašęs R. Bagdonavičius Grybiškių skyriaus pirmininkui išsiuntė anketą⁶, kurioje prašė pateikti informaciją apie 1932 m. skyriaus veiklą. Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba atsakymą gavo 1933 m. vasario 18 d. Anketoje buvo pateikti šie duomenys:

Grybiškių kaimo, priklausančio Dieveniškių valsčiui, Ašmenos apskrīčiai, skyriaus valdybą sudaro pirmininkas Jonas Gaidys, iždininkas Kazys Butrimas, sekretorius Motiejus Gaidys. Vicepirmininko ir nario be ypatingų pareigų nebuvo išrinkta. Valdybos nariai pavaduotojai Petras Kuklys, Stasys Gaidys, revizijos komisijos nariai Antanas Gaidys, Antanas Butrimas ir Emilija Butrimienė. 1932 metais naujai išstojusių ir įstojusių į Draugiją, esamų pilnamečių ir nepilnamečių narių skaičius nepateiktas, pažymėta, kad esamų narių yra 17.⁶

Toliau anketoje Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Centro valdyba informuojama, kad :

1932 metais nebuvo skyriaus valdybos posėdžių, visuotinių skyriaus narių susirinkimų, paskaitų, nemokamų arba mokamų vakarėlių su vaidinimais. Taip pat negauta jokių pajamų iš nario mokesčio, vakarėlių, aukų. Nebūta išlaidų. Skyriaus įkūrimo data nurodoma 1930 m. sausio 23 diena.

Grybiškių skyrius iš Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Centro valdybos 1930 m. sausio 23 dieną buvo gavęs 78 ar 80 knygų. Knygos nebuvo įrištos kietais viršeliais. Pažymėta, kad visos knygos perskaitytos, skyriui nepriklausantys asmenys perskaitė 38 knygas.

Pažymėta, kad papildomai knygų Grybiškių skyrius iš Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Centro valdybos nebuvo gavęs. Buvo prenumeruojamas 1 laikraščio „Vilniaus Rytos“ egzempliorius.

Grybiškių skyrius neturėjo radijo, tačiau turėjo salę savo susirinkimams ir skaityklai, jo valdyba turėjo protokolų, kasos, narių, knygyno, skolinamųjų, gaunamųjų ir išsiunčiamųjų raštų knygų. Į anketos klausimus, ar skyrius turi antspaudą, Šv. Kazimiero bažnytinės vėliavą, gal apylinkės [...] Skyriai mano susidėję įsigyti orkestrą, ar pats Grybiškių skyrius nedarė pastangų įgyti Šv. Kazimiero Draugijai nekilnojamąjį turtą (žemės sklypus, namus) atsakyta neigiamai.⁷

Anketos pabaigoje pažymima, kad:

Grybiškių skyrius turėjo palankumo ir pagalbos iš draugijos ir klebono, o plėtotis nekas netrukdė. Grybiškių skyrius globojo 6 jaunuolius – penkis vaikus ir vieną merginą. Dar sužinome, kad visi Grybiškių skyriaus nariai neužsimokėjo nario mokesčio, visi moka lietuviškai kalbėti, visi moka lietuviškai, bet ne visi lenkiškai skaityti. Rašyti lietuviškai, lenkiškai ir rusiškai moka 13 narių.

⁶ *Ibid.*, l. 1v.

⁷ *Ibid.*, l. 1v.

Grybiškių skyriaus valdyba Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Centro valdybai išreiškė pageidavimą, kad dažniau būtų atvažiuojama su kinu ir paskaitomis.

Pati anketa už pirmininką pasirašyta Antano Gaidžio.⁸

Lentelė 1. Tuometinių Skyriaus narių amžiaus grupės⁹

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Kiek šio amžiaus žmonių
1	Tomas Gaidys	17	3
2	Adomas Butrymas	17	
3	Zosė Gaidyte	17	
4	Agotė Kukljtė	20	2
5	Marė Kuklytė	20	
6	Anelė Kuklytė	21	1
7	Vladas Butrimas	22	2
8	Ona Lukaseviciute	22	
9	Mikolas Kuklis	23	5
10	Ona Gaidytė	23	
11	Liudvise Gaidyte	23	
12	Liudvikas Lukaševičius	23	
13	Agotė Kuklytė d. Jono	23	
14	Jonas Gaidys s. Jono	24	2
15	Kuklis Jonas s. Jono	24	
16	Stasis Kuklis	25	1
17	Viktorija Kuklene	27	1
18	Antanas Butrimas	28	2
19	Zosė Kuklytė	28	
20	Juozas Kuklys	29	1
21	Antanas Gaidys	30	3
22	Marijtė Gaidzene	30	
23	Emilė Lelkienė	30	
24	Stasys Gaidys	31	1
25	Bronius Kuklis	32	1
26	Jonas Lelka	36	2
27	Tamošius Kuklys	36	
28	Motiejus Gaidys	38	2
29	Stasys Kuklys	38	

⁸ *Ibid.*, l.2.

⁹ Lentelė parengta pagal anketos, saugomos LMAVB RS, f. 175, b. 143, l. 2, 2 v., duomenis.

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Kiek šio amžiaus žmonių
30	Petras Kuklys	40	1
31	Adomas Gaidys	42	2
32	Ona Kukliene	42	
33	Emilė Butrimienė	43	1
34	Viktorija Gaidene	47	1
35	Tamošius Butrimas	48	1
36	Viktorija Kukliene	50	2
37	Marė Kuklene	50	
38	Karolina Lukaševičienė	52	1
39	Adomas Butrymas	55	1
40	Jonas Gaidys	62	2
41	Jonas Kuklys	62	
42	Vincas Gaidys	66	1

Apie 1933 m. Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Grybiškių skyriaus veiklą sužinome iš draugijos instruktoriaus Adomo Butrimo Centro valdybai išsiųsto skyriaus lankymo protokolo. Jame rašoma:

Lietuvių Šv. Kazimiero D-jos skyriaus Grybiškių
Dzeveniškių valšč. susirinkimo ir vizitacijos

Protokolas¹⁰

Įeinamas

1933 m. II m. 13 d.

№ 270

1933 m. vasario mėn. 7 dieną aplankiau šį skyrių remdamasis tuo, kad Centro valdyba apie tai pranešė Ašmenos Starostijai. Susirinkimas įvyko 7 val. vakare name p. pirmininko dalyvaujant nariams. Kadangi ne nariai negalėjo būti susirinkime, tai prisirašė 25 nariai. Laikiau paskaitą apie Kiniją, apie susirinkimus, kaip juos vesti, ir prie to papasakojau pasakėlių ir padeklamavau „Tamošių Bekepurį“.

Jaunimas sudainavo, ir aš dar pamokinau: „Ką močiutė padarei, bėdavojo motinėlė, ir oj, broliukai, ką darysim.“ Skyriaus stovis: Valdyba steigiamojo susirinkimo išrinkta, nors nieko neveikia, bet ir nesibijo tvarkos dabotojų visokių grąšinimų.

Knygyną turi iš 80 knygų, jos visos perskaitytos. Kanceliarijos knygos yra juodraščiuose, patys tvarkos knygos neveda, išskyrus užrašyti, kas ima knygas skaityti. Visa kanceliarija ir knygos guli pas pirm. ir gerai prižiūrėtos. Atspaudos neturi. Pirmininko šeimyna labai maloni. Priedo dar išpildžiau pranešimą. Laikraščių gauna 1 egz. „Vil[niaus] Rytojaus“.

A. Butrimas¹¹

¹⁰ Kunigo Nikodemo Raštučio priedas dokumento kairiajame kampe: „Aušros“ nėra, antspaudu. G. E.

¹¹ *Ibid.*, l. 11.

1934 m. sausio 27 d. Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos Centro valdybos pirmininką pavaduojantis kunigas Nikodemus Raštutis ir už sekretorių pasirašęs R. Bagdonavičius Grybiškio skyriaus pirmininkui išsiuntė anketą¹², kurioje prašė pateikti informaciją apie 1933 m. skyriaus veiklą. Atsakymas buvo gautas 1934 m. kovo 27 d.

Anketoje buvo pateikti šie duomenys:

Grybiškių kaimo, priklausančio Dieveniškų valsčiui, Ašmenos apskrīčiai, skyriaus valdybą sudaro pirmininkas Jonas Gaidys, vicepirmininkas Vincas Gaidys, iždininkas Kazys Butrimas, sekretorius Motiejus Gaidys. Nario be ypatingų pareigų nebuvo išrinkta. Valdybos nariai pavaduotojai Petras Kuklys, Stasys Gaidys, revizijos komisijos nariai Antanas Gaidys, Antanas Butrimas ir Emilija Butrimienė. Skyriaus įkūrimo data nurodoma 1930 m. sausio 23 diena.

1933 metais nebuvo skyriaus valdybos posėdžių, skyrius neturi antspaudo. Pažymėta, kad jo valdyba turėjo protokolų, kasos, narių, knygyno, skolinamųjų knygų. Į klausimus, ar turi gaunamųjų ir išsiunčiamųjų raštų knygą, ar sušaukė ir kiek kartų visuotinį skyriaus narių susirinkimą ir kokius skyriaus valdyba turi pageidavimus, neatsakyta.¹²

Toliau anketoje Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos Centro valdyba informuojama:

1933 metais nebuvo gauta jokių pajamų iš nario mokesčio, vakarėlių, aukų. Nebūta ir išlaidų.

1934 metais esamų Draugijos skyriaus pilnamečių narių buvo 42, naujai įstojo 2, mirė 2. Pašalintų ir išstojusių iš skyriaus 1934 metais nebuvo. Į klausimą, ar Grybiškių skyrius globoja jaunuolius – neatsakyta.

Grybiškių skyriaus nariai visi moka lietuviškai kalbėti, 35 moka lietuviškai ir lenkiškai skaityti. Rašyti lietuviškai ir lenkiškai moka 19 narių. Į klausimą, kiek ir kurie Grybiškių skyriaus nariai išmokė nemokančius lietuviškai kalbėti, skaityti ir rašyti – neatsakyta. Grybiškių skyrius iš Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos Centro valdybos 1930 m. sausio 23 dieną buvo gavęs 85 knygas. Knygos Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos buvo įrištos kietais viršeliais. Pažymėta, kad 50 skyriaus narių perskaitė 75 knygas, skyriui nepriklausantys 30 asmenų perskaitė 40 knygų. Vienas skyriaus narys prenumeruoja laikraštį „Vilniaus Rytojus“.

Skyrius savo susirinkimams ir skaityklai patalpą turi, nebuvo paskaitų, nemokamų arba mokamų vakarėlių su vaidinimais. Skyriaus nariai nelankė jokių kursų. Į klausimą, ar skyrius turi vaikų darželį, židinį, mokyklą, radiją, orkestrą – atsakyta neigiamai.¹³

¹² *Ibid.*, l. 4, 4v.

¹³ *Ibid.*, l. 4v.

Anketos pabaigoje pažymima:

Grybiškių skyrius įsteigtas 1930 m. sausio 23 d., įregistruotas seniūnijoje, bus pastatytas kryžius, skyriaus narių tarpe esama amatininkų: keli šiaučiai¹⁴ ir vienas siuvėjas. Pažymima, kad per iškilmes skyriaus nariai nešioja tautinius ženklus. Grybiškių skyrius turėjo palankumo ir pagalbos iš draugijos, o plėtotis niekas netrukde. Į klausimus: ar skyrius turi bažnytinę Šv. Kazimiero vėliavą, kokią nors uniformą, taupymo kaselę, savo sodelį, aptvertą ir papuoštą gėlių darželiais, susidėjęs su kitais skyriais aptvėrė, papuošė ir pagerbė artimiausius senkapius, darė pastangų įsigyti Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijai nekilnojamąjį turtą (žemės sklypą, namus), suorganizavo švietimo, sporto, blaivininkų, dainininkų, muzikantų, jaunųjų ūkininkų, kooperacijos, vaikų angeliečių kuopeles, atsakyta neigiamai. Anketa už nemokantį rašyti pirmininką pasirašyta Stefanijos Gaidytės ir sekretoriaus Motiejaus Gaidžio.¹⁵

Lentelė 2. Tuometinių Skyriaus narių amžiaus grupės¹⁶

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Kiek šio amžiaus žmonių
1	Stefanija Gaidytė	15	2
2	Kazys Butrimas	15	
3	Zose Gaidytė	20	3
4	Adomas Butrimas	20	
5	Tomas Gaidys	20	
6	Anelė Kuklytė ištekėjo	23	3
7	Agotė Kuklytė	23	
8	Marė Kuklytė	23	
9	Vladas Butrimas	25	2
10	Ona Lukašavičiūtė	25	
11	Mikolas Kuklys	26	5
12	Ona Gaidytė	26	
13	Liudvisė Gaidytė	26	
14	Agotė Kuklytė d. Jono	26	
15	Liudvikas Lukašavičius	26	
16	Jonas Gaidys s. Jono	27	2
17	Juozas Kuklys s. Juozo	27	
18	Stasys Kuklys s. Juozo	28	1
19	Viktorija Kuklienė	30	1
20	Zosė Kuklienė	31	2
21.	Antanas Butrimas	31	
22.	Juozas Kuklys	32	1

¹⁴ Batsiuviai.¹⁵ *Ibid.*, l. 5.¹⁶ Lentelė parengta pagal anketos, saugomos LMAVB RS, f. 175, b. 143, l. 5, 5v., duomenis.

23.	Marytė Gaidienė	33	3
24.	Emilė Lelkienė	33	
25.	Antanas Gaidys	33	
26.	Stanislovas Gaidys	34	1
27.	Bronius Kuklys	35	1
28.	Tamošius Gaidys	39	2
29	Jonas Lelka	39	
30.	Motiejus Gaidys	41	2
31.	Stasys Kuklys	41	
32.	Petras Kuklys	43	1
33.	Adomas Gaidys	45	2
34.	Ona Kuklienė	45	
35.	Emilė Butrimienė	46	1
36.	Viktorija Gaidienė	50	1
37.	Tamošius Butrimas	51	1
38.	Viktorija Kuklienė ž. Juozo	53	2
39.	Marė Kuklienė mirė	53	
40.	Jonas Kuklys mirė	?	
41.	Karolina Lukašavičienė	55	1
42.	Adomas Butrimas	58	1
43.	Jonas Gaidys	65	1
44.	Vincas Gaidys	69	1

1934 m. rugpjūčio 16 d. Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti Centro Valdybos pirmininką pavaduojantis kunigas Nikodemas Raštutis ir vietoje sekretoriaus pasirašęs R. Bagdonavičius Grybiškio skyriaus pirmininkui išsiuntė anketą^v, kurioje prašė pateikti informaciją apie 1934 m. skyriaus veiklą. Atsakymas buvo gautas 1934 m. gruodžio 5 d.

Anketoje buvo pateikti šie duomenys:

Grybiškių kaimo, priklausančio Dieveniškų valsčiui, Ašmenos apskrīčiai, skyriaus valdybą sudaro pirmininkas Jonas Gaidys, iždininkas Kazys Butrimas, sekretorius Motiejus Gaidys. Vicepirmininko ir nario be ypatingų pareigų nebuvo išrinkta. Valdybos narių pavaduotojų nebuvo išrinkta. Revizijos komisijos nariai: Antanas Gaidys, Antanas Butrimas ir Emilija Butrimienė. Skyriaus valdybos išrinkimo data nurodoma 1930 m. sausio 23 diena. Buvo vienas skyriaus valdybos posėdis, skyrius neturi antspaudo. Pažymėta, kad skyriaus valdyba turėjo protokolų, kasos, narių, knygyno, gaunamųjų ir išleidžiamųjų raštų knygas, skolinamųjų knygų sąrašą. Į klausimus, ar sušaukė ir kiek kartų visuotinį skyriaus narių susirinkimą ir kokius skyriaus valdyba turi pageidavimus, neatsakyta.¹⁷

¹⁷ *Ibid.*, l. 7, 7v.

Toliau anketoje Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos Centro valdyba informuojama:

1933 metais nebuvo gauta jokių pajamų iš nario mokesčio, vakarėlių, aukų. Nebūta išlaidų.

1933 metais esamų Draugijos skyriaus pilnamečių narių buvo 43, naujų 1934 metais įstojo 1.

Ar 1934 metais būta mirusių, pašalintų ir išstojusių iš skyriaus narių – nenurodyta. Grybiškių skyrius globojo jaunuolius – 8 vaikus ir 9 merginas.

Grybiškių skyriaus nariai visi moka lietuviškai kalbėti, 2/3 moka lietuviškai ir lenkiškai skaityti. Rašyti lietuviškai ir lenkiškai moka apie pusę narių. Į klausimą, kiek ir kurie Grybiškių skyriaus nariai išmokė nemokančius lietuviškai kalbėti, skaityti ir rašyti – neatsakyta.

Grybiškių skyrius turėjo knygynėlį, iš Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos Centro valdybos 1930 m. sausio 23 dieną buvo gavęs 87 knygas. Knygos Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos nebuvo įrištos kietais viršeliais. Pažymėta, kad skyriaus nariai perskaitė 10 knygų, ar skyriui nepriklausantys asmenų skaitė knygas, nenurodoma. Skyrius gauna laikraščius „Vilniaus Rytos“ ir „Vilniaus Aušra“. Į klausimus: ar skyrius savo susirinkimams ir skaityklai turi patalpą, vaikų darželį, židinių, mokyklą, radiją, orkestrą, ar buvo paskaitų, nemokamų arba mokamų vakarėlių su vaidinimais, ar skyriaus nariai lankė kursus ir kokius – neatsakyta.¹⁸

Anketos pabaigoje pažymima:

Grybiškių skyrius įsteigtas 1930 m. sausio 23 d., įregistruotas seniūnijoje 1930 m. IV. 4 d., Nr. 346, turi pastatytą kryžių, skyriaus narių tarpe esama amatininkų: keli šiaučiai¹⁹ ir vienas siuvejas. Į klausimus: ar skyrius turi bažnytinę Šv. Kazimiero vėliavą, kokią nors uniformą, taupymo kaselę, savo sodelį, aptvertą ir papuoštą gėlių darželiais, [ar] susidėjęs su kitais skyriais aptvėrė, papuošė ir pagerbė artimiausius senkapius, sutvarkė ir papuošė apylinkės piliakalnį, darė pastangų įsigyti Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijai nekilnojamąjį turtą (žemės sklypą, namus), ar skyriaus nariai nešioja išskilmėse tautinius ženklus, suorganizavo švietimo, sporto, blaivininkų, dainininkų, muzikantų, jaunųjų ūkininkų, kooperacijos, vaikų angeliečių kuopeles, iš ko skyrius turėjo palankumo ar pagalbos, ar kas skyriui trukdė plėtotis – neatsakyta. Pati anketa pasirašyta pirmininko J.Gaidžio.²⁰

Lentelė 3. Tuometinių Skyriaus narių amžiaus grupės²¹

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Kiek šio amžiaus žmonių
1	Stefanija Gaidytė	15	1
2	Zosė Gaidytė	18	3
3	Adomas Butrimas	18	

¹⁸ *Ibid.*, l. 7v.

¹⁹ Batsiuviai.

²⁰ *Ibid.*, l. 8.

²¹ Lentelė parengta pagal anketos, saugomos LMAVB RS, f. 175, b. 143, l. 8, 8v., duomenis.

4	Tamošius Gaidys	18	
5	Marytė Kuklytė	22	2
6	Agota Kuklytė	22	
7	Anelė Kuklytė	23	2
8	Ona Lukaševičiūtė	23	
9	Vladas Butrimas	24	4
10	Liudvisia Gaidytė	24	
11	Agota Kuklytė d. Jono	24	
12	Liudvikas Lukaševičius	24	
13	Mykolas Kuklys	25	3
14	Ona Gaidytė	25	
15	Jonas Kuklys s. Jono	25	
16	Jonas Gaidys s. Jono	26	1
17	Stasys Kuklys s. Juozo	27	1
18	Viktorija Kuklienė	29	1
19	Antanas Butrimas	30	2
20	Zosė Kuklienė	30	
21.	Juozas Kuklys	31	3
22.	Marijona Gaidienė	31	
23.	Emilė Lelkienė	31	
24.	Antanas Gaidys	32	1
25.	Stasys Gaidys	33	1
26.	Bronius Kuklys	34	1
27.	Jonas Lelka	37	1
28.	Tamošius Kuklys	38	1
29	Motiejus Gaidys	40	2
30.	Stasys Kuklys	40	
31.	Petras Kuklys	42	1
32.	Adomas Gaidys	44	2
33.	Ona Kuklienė	44	
34.	Emilė Butrimienė	45	1
35.	Viktorija Gaidienė	49	1
36.	Tamošius Butrimas	50	1
37.	Viktorija Kuklienė	51	1
38.	Marijona Kuklienė	52	1
39.	Karolina Lukaševičienė	53	1
40.	Adomas Butrimas	56	1
41.	Jonas Gaidys	64	2

42.	Jonas Kuklys	64	
43.	Vincas Gaidys	68	1

1934 m. rudenį Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Grybiškių skyrių lankė draugijos instruktorius A. Stanelis. Centro valdybai išsiųsto skyriaus lankymo pranešime rašoma:

Liet. Šv. Kazimiero D-jos Centro Valdybai Vilniuje
Pranešimas

1934 m. lapkričio mėn. 27 d. aplankiau Grybiškės skyr., kur pasikalbėjęs su Valdyba ir susipažinęs su kanceliarinių knygų tvarka ir stoviu suradau štai ką:

1. Organizacinis skyr. stovis. Skyriaus pirmininku yra Jonas Gaidys, žmogus vyresniojo amžiaus, bet tautiškai gerokai susipratęs, šeimyna visa grynai lietuviška. Skyrius narių turi 43. Kanceliarinės knygos vedama juodraščiuose, visos šešios. Protokolų knygą palikau formalią ir į ją perrašiau 4 iš senos knygos protokolus.
2. Švietimo stovis. Dėl stokos vietoj inteligentų ir bendrai trūkstant geriau prasilavinusių žmonių, švietimo darbas greitesniu šuoliu neina. Nuo skyr. įsisteigimo ligi šiam laikui skyr. valdybos rūpesniu sušaukta 3 s[usirinki]mai ir 1 vald[ybės] posėdis. Prie skyriaus yra knygynėlis susidedęs iš 87 knygų, kurios narių, o ypačingai jaunesniųjų norai skaitomos. Iš laikraščių gauna tik „Vil[niaus] Aušrą“.
3. Religinis stovis. Bendrai imant žmonės yra religingi. Šiais metais skyr[iaus] narių rūpesniu Šv. Metų pagerbimui buvo pastatytas kryžius.
4. Ūkio kultūra. Vietos ūkininkai žemę dirba dar, galima sakyti, primityvišku būdu; jokių naujesnių ūkio prietaisų nevartoja.
5. Bendros pastabos. Apsilankymo proga išpildžiau 1934 m. veikimo anketą. Skyrius neturi antspaudos. Skyr. valdyba prašo papildyti knygynėlį.

A. Stanelis²²

Kitais, 1935 m. Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos instruktoriai lankėsi Grybiškiuose du kartus: kovo 27 d. ir gegužės 19 d. Iš jų pranešimų sužinome apie 1935 m. Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Grybiškių skyriaus veiklą:

Lietuvių šv. Kazimiero Draugijos Moterų skyriui Vilniuje Įeinamas 1935 m. IV. m. 12 d. № 1184	Šv. Kazimiero Draugijos skyriaus narių susirinkimo, įvykusio 1935 m. kovo mėn. 27 d. <u>Grybiškių</u> kaime, Deveniškių valš. Ašmenos apskr.
--	--

Protokolas

Dalyvaujant 15-ai narių, beveik vien jaunimui, buvo paskaityta šie referatai: „Lietuvių kalba ir sodžiaus jaunimas“ ir „Sodžiaus menas ir jo reikšmė“. Abi paskaitos buvo atidžiai išklaustos, o po jų gyvai pakalbėta paskaitose paliestais klausimais. Mergaitės labai domėjosi audinių raštų pavyzdžiais ir prašė prelegentų juos perpaišyti ir atsiųsti į Grybiškes. Susirin-

²² *Ibid.*, 1.12.

kimas tęsėsi nuo 20 [val.] iki 22. 30 min.

Raštinė. Visos knygos vedamos gan tvarkingai. Nario mokesnio beveik niekas nemoka.

Knygynėlis. Prie vietinio skyriaus yra knygynėlis, kuriuo naudojasi labiau susipratę nariai.

Švietimas. Kaimas nedidelis, todėl jame nei lenkų mokyklos, nei „Ryto“ skaityklos nėra. Vaikai vaikšto mokyklon į Dzidziulius ir ten pat užaina pas skaityklos vedėją lietuviškų poterių pasimokyt. Laikraščių žmonės beveik neskaito, bet šiaip jaunimas atrodo gan energiškas ir svetimų įtakų nepaliestas.

Organizacinis darbas. Skyrius didesnės veiklos nerodo, susirinkimus šaukia retai (paskutinis buvo 1934 m. gruodžio mėn.) nes nėra sodžiuje šviesesnio žmogaus, kuris galėtų susirinkimui paskaitėlę ar ką nors kita paruošt. Jaunimas galėtų ir norėtų būt veiklus, bet nėra kam jo išjudint.

Menas. Kaip visoj Deveniškio parapijoj, taip ir čia, moka lietuvaits gražių audinių austi.

Pamokymai. Susirinkusiems buvo patarta: 1) domėtis lietuviškąja spauda, nes tamsius, neskaitančius žmones daug lengviau gali svetimi gaivalai išnaudot, 2) susirašyti į Lietuvų Ūkio Draugijos skyrių, 3) ruoštis Sekminėms į Kalvarijas, 4) dėvėti savo austus rūbus.

Visiems pasiūlymams susirinkimas pritarė.

Žmonės čia ne tiek vargingi, kiek Dzidziuliuose. Daugiau juose ir gerųjų lietuvių būdo savybių: vaišingumo, nuoširdumo ir atvirumo.

Liobytė Aldona²³

Grybiškė

Dieveniškio valšč.

Įeinamas
1935 m. VI m. 4 d.
№ 1591

Liet. Šv. Kazimiero Draugijos skyriaus
Grybiškėje aplankymo

Protokolas

Šį skyrių aplankiau 1935 m. gegužės mėn. 19 dieną. Įvyko skyriaus narių susirinkimas, kuriame skaičiau paskaitą apie sveikatą, švarą, limpamašias ligas bei kovą su jomis. Po paskaitos buvo paklausimų iš sveikatos srities.

Raštinė

Skyriaus raštinėje yra 5 knygos. Vedamos jos gan tvarkingai. Tik kasos knyga nevedama.²⁴
1935 m. – 2 susirinkimai. 1934 m. buvo tik 1 susirinkimas.

Knygynėlis

Skyriaus knygynėlyje yra 87 knygos. Jų skaičius turbūt nei didėja, nei mažėja.
1934 m. perskaitytos 9 knygos. 1935 m. perskaityta 1 knyga.

Švietimas.

Susirinkimai šiame skyriuje būna tik tuomet, kai atvažiuoja intruktoriaus.

1935 m. skaityta tokios paskaitos: A. Liobytė „Liaudies menas“ ir „Lietuvių kalba ir jaunimas“, R. Pleskačiauskas „Apie ūkį“.

²³ *Ibid.*, l. 6, 6v.

²⁴ Priešas raudonu pieštuku: „Kas padaryta su kasos knyga?“.

Šis skyrius nerengia nei akademijų, nei vakarėlių.

Skyrius laikraščių neprenumeruoja. Nariai prenumeruoja 1 egz. „Viln. [iaus] Ryt[ojus]“. Bendrai švietimo darbas yra bent kiek priekin pastūmėtas.

Organizacinis darbas

Narių skaičius skyriuje didėja.²⁵ Nariai tarp savęs sugyvena vienybėje. Skyrius palaiko šiokius tokius santykius su artimu Didžiulių skyriumi.

Menas

Jaunimas moka liet[uviškų] dainų. Teko matyti mergaičių audinius. Lietuviškų audinių tarpan kai kur jau įsispraudžia ir gudiškas raštas.

Ūkininkų auklėjimas.

Yra jaunųjų ūkininkų sekcija, kuri šiemet dalyvauja runkelių ir morkų konkurse.

P. Kunavičius²⁶

Matyt, neilgai po paskutinio Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos instruktorių lankymo skyrius arba natūraliai nunyko, arba Lenkijos administracinės valdžios pareigūnų rūpesčiu buvo uždarytas.

STALGONYS

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyriaus organizacinė veikla Stalgonyse prasidėjo 1929 m. rugsėjo 7 d., kai šio kaimo gyventojų prašymą^{VI} gavo draugijos Centro valdyba:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijai Vilniuje.

Įeinamas

1929 m. IX m. 7 d.

N° 428

Stalgonių kaimas

Dieveniškų valsčius

Ašmenos apskritis

Prašymas

Mes, žemiau pasirašę šio kaimo gyventojai prašome mus priimti į aukščiau paminėtą draugiją ir įkurti mūsų kaime skyrių su skaitykla.

Steigiamasis susirinkimas įvyks Adomo Vasiliausko name. Už tvarką šiame susirinkime atsakomybę prisiima Adomas Vasiliauskas.

Parašai.

Wasilewski Adam

Czesiul Józef

Bronisław Czesiul

Juzef Wołotkiewicz

Stanisław Wasilewski

Aniela Barysonowa

Kazimierz Barysionek +++

+++ Misiura (?) Józef

Jene Czesiul +++

Kazimierz Zadarocki+++

²⁵ Priešrašas raudonu pieštuku: „Kiek narių?“

²⁶ *Ibid.*, l. 9, 9v.

Anna Wasilewszczanka
Malwina Wasilewszczanka²⁷

Gavusi Stalgonių skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolą, Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba nedelsė – draugijos pirmininką pavaduojantis kunigas Nikodemas Raštutis ir sekretorius Ignas Budzeika 1929 m. rugsėjo 7 d. Ašmenos apskrities seniūnijai išsiuntė informacinį laišką^{VII}:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Liublino g. 3 b. 1
1929 m. rugsėjo 7 d.
№ 693

Ašmenos apskrities Seniūnui
Ašmena

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba remdamasi savo statuto §16, patvirtinto, remiantis 1919 metų rugsėjo 25 dienos Rytų Žemių Genaralinio Komisarą apie draugijas ir sąjungas 12 paragrafu, 1927 metų vasario 10 dienos Vidaus reikalų ministerijos sprendimu Nr. IV-AA-635/27, ir Vilniaus Vaivados įtraukto į draugijų ir sąjungų registrą, suteikiant draugijai Nr.616 ir pavadinimą – Lietuvos Šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti, turi garbės pranešti ponui Seniūnui, kad Stalgonių kaime, Dieveniškių valsčiuje įsteigia savo draugijos skyrių. 1929 metų rugsėjo 23 dieną įvyks draugijos narių steigiamasis susirinkimas. Jame bus svarstomi šie klausimai:

1. Susirinkimo atidarymas, prezidiumo rinkimas, išdėstymas draugijos skyriaus tikslų ir uždavinių.
2. Draugijos statuto skaitymas ir aiškinimas.
3. Draugijos skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.
4. Laisvi pasiūlymai.

Susirinkimas įvyks pono Adomo Vasiliausko namuose, esančiuose Stalgonių kaime, Dieveniškių valsčiuje.

Atsakingas už tvarką ir laikymąsi galiojančių teisinių nuostatų bus Adomas Vasiliauskas, gyvenantis Stalgonių kaime, Dieveniškių valsčiuje.

Centrinė valdyba turi garbės prašyti poną Seniūną apie maloningą leidimo suteikimą, atsižvelgiant į išleistą potvarkį vietinei policijai.

Už pirmininką kun. N. Raštutis
Už sekretorių I. Budzeika²⁸

²⁷ LMAVB RS, f. 175, b. 403, l. 10.

²⁸ *Ibid.*, l. 9.

1929 m. rugsėjo 25 d. Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos centro valdyba iš organizuojamo Stalgonių skyriaus valdybos gavo dvikalbio^{VIII} steigiamojo susirinkimo protokolo egzempliorių:

Įeinamas

1929 m. IX m. 25 d.

N° 441

Steigiamojo susirinkimo Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti

PROTOKOLAS

Sodžius Stalgonys, gmina Dziveniškės, apskritis Ašmena 1929 metais rugsėjo mėnesio 23 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulig čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėliai draugijos tikslo ir uždavinio.
2. Skaitomi draugijos įstatai ir jie paaiškinami.
3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.
4. Laisvi sumanymai.

1° Susirinkimą atidaro p. Motiejus Kraužlys, sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas, kaip daug turės reikšmės vietas visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2° Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų p. Motiejus Kraužlys.

3° Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

1. Pirmininku p. Adomas Vasiliauskas
2. Išdininku p. Juozas Česiulis
3. Sekretorium p. Kazys Barsiunka
4. Valdybos nariu p. Juozas Valatkevičius
5. „ „ p. Kazys Zadurackas

Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:

1. p.
2. p.
3. p.

4° Laisvi sumanymai.

Susirinkimo Pirmininkas Vincas Czasiulis
Sekretorius B. Wasilauskas²⁹

²⁹ *Ibid.*, l. 8.

1929 m. rugsėjo 27 d. Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos centro valdybos pirmininkas kunigas Antanas Viskantas Ašmenos apskrities seniūnijai išsiuntė informacinį laišką^{IX}:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Lubelska g. 3., b. 3
1929 metų rugsėjo 27 d.
№ 725

Ašmenos apskrities seniūnijai

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba prideda prie šio [rašto] 1929 metų rugsėjo 23 dienos savo draugijos skyriaus, [esančio] Stalgonyse, Dieveniškių valsčiuje steigiamojo susirinkimo protokolą ir prašo seniūniją užregistuoti aukščiau paminėtą skyrių.

Pirmininkas kun. A. Viskantas
Už sekretorių I. Budzeika³⁰

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos centro valdyba gavo Stalgonių kaime 1929 m. spalio 18 d. savo instruktoriaus A. Baliulio rašytą ataskaitą:

Stalgonys, 1929 m. spalio mėn. 18 d.

Lietuvių Švento Kazimiero Stalgonių skyriaus,
Dzeveniškių valsč. Ašmenos apskričio susi-
rinkimo ir vizitacijos

Protokolas Nr. 3

Remiantis išduotu Ašmenos Starostijos leidimu dienyno sk. V.295/w 1929 m. spalio mėnesio 14 dieną lankiau Stalgonių skyrių. Laikiau paskaitą: Tabakos kenksmingumas, toliau sekė nejudomo kino paveikslėlių serijos iš Šventosios istorijos, girtuoklystės vaisiai ir žvėrys. Be to, nušviečiau knygų ir laikraščių skaitymo reikalingumą pavyzdžiais.

Be to, jaunimas padainavo senoviškų liaudies dainelių ir išmokinau naujų dainelių, kurios jiems be galo patiko. Susirinkimas įvyko ūkininko Kazimiero Zadarackio namuose.

Žmonių buvo apie 150. Skyriaus pirmininkas ūkininkas Adomas Vasiliauskas. Knygų skyrius gavo 124. Narių skyrius turi 23. Laikraščių jokių skyrius negauna. Trūksta spintos knygoms ir laikraščiams laikyti, taipogi nebeturi skyrius kanceliarijos knygų ir antspaudo.

Jie norėtų gauti, ypač jaunimas, eilėmis rašytų knygų, pav. „Pavasario Balsai“ Maironies arba Strazdelio dainų gauti savo skyrių knygynams. Taipogi reikalinga ir būtinai net siuntinėti tankiau instruktorius, nes šiame skyriuje jie bijodami kažko laikosi ir nesutartinai o <.....>³¹ instruktoriai visokiais būdais pataria ir padeda, prieduoda drąsos ir noro prie darbo savo pavyzdžiais ir patarimais.

A. Baliulis³²

³⁰ *Ibid.*, l. 7.

³¹ Neįskaitoma.

³² *Ibid.*, l. 6.

1930 m. sausio 20 d. Stalgonių skyrių lankė Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos instruktorius Adomas Butrimas. Savo ataskaitoje jis rašė:

Stalgonys 1930 – I – 20 d.

Apsistojau pas pirmininką. Iš jo tuojaus nuvykome kitan didesniai naman, ten jau daug laukė, kaip kurie abejojo, ar aš būsiu, antrą pasklido gandai, kad mane suareštavo. Greitu laiku pradėjau darbą. Laikiau paskaitą *Gyvenimą Šv. Kazimiero* ir tikslą Draugijos. Po paskaitos rinkome valdybą, išrinktą 8 asmens, pirmininku Adomas Vasiliauskas.

Valdybą išrinkę rodžiau kiną judamąjį Kristaus gyvenimą ir komediją *Max Linder*. Visi šituo kinu patenkinti, o ypač seniai, kurie dar nieko nematė.

Baigus kiną rodyti jaunimas dainavo, o du nuvažiavo muzikontų, bet veltui, jų nesurado. Nors be muzikos, aš tuojaus pradėjau darželius ir fantus ir taip gyvai viskas ėjo, kad net iki 2 val. užsitiesė. Nakvynę turėjau pas tą ūkininką, kur susirinkimas buvo. Ryt paskėlęs pažiūrėjau knygyno. Ką gi, jisai guli ir tiek. Mažai kas moka lenkiškai skaityti, o visos knygos Lietuvos kalboje, prašė ir lenkų kalbos prisiųsti. Peržiūrėjęs knygas turėjau aparatą pataisyti, kurs sugedo vakar rodant. Apie 5 val. kankinausi kol šiaip taip sudariau, kad jis filmas trauktų. Po keliskart merginos buvo atėjusios šaukti, kad nueičiau pas jas, kur visos susirinkusios verpia, ir pamokinčiau dainų. Ir aš nuėjau, pataišęs aparatą.

Prasidėjau iki temstant ir mokinau dainų. Kaimas yra nedidelis ir ūkininkai neturtingi, bet žmoneliai malonūs. Apsišvietimas tai mažas, jokie laikraščio neskaito, bet visi linksmi. Vaikai vaikščiojo Lenkų mokyklon, kuri yra Rymašiuose. Prašė, kad dažniau juos aplanky-tume. Sutemus paimė mano daiktus ir nunešė Pupiškėn, kurie stovi už 1 kilometro.

A. Butrimas³³

1930 m. vasario 19 d. Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba išsiuntė informacinį laišką^x Ašmenos apskrities seniūnijai:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Lubelska g. 3., b. 3
1930 metų vasario 19 d.
№ 123

Ašmenos apskrities seniūnijai

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba prideda prie šio [rašto] 1930 metų sausio 20 dienos savo draugijos skyriaus, [esančio] Stalgonyse, Dieveniškųjų valsčiuje steigiamojo susirinkimo protokolą ir prašo seniūniją užregistuoti aukščiau paminėtą skyrių.

Pirmininkas kun. A. Viskantas
Už sekretorių I. Budzeika³⁴

³³ *Ibid.*, l. 2, 2v.

³⁴ *Ibid* l. 4.

Įdomu pastebėti, kad prie šio informacinio laiško buvo pridėtas naujas, 1930 m. sausio 20 d. Staļgonių skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolas^{XI}:

Steigiamojo susirinkimo Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti

PROTOKOLAS

Sodžius Staļgonies, gmina Dzeweniszkiu, apskritis Aszmianaz, 1930 metais sausio mėnesio 20 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulig čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ:

1. 1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėliai draugijos tikslo ir uždavinio.
2. 2. Skaitomi draugijos įstatai ir jie paaiškinami.
3. 3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.
4. 4. Laisvi sumanymai.

1° Susirinkimą atidaro p. Adomas Wasilawskas, sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas, kaip daug turės reikšmės vietos visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2° Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų p. Adomas Butrymas.

3° Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

1. 1. Pirmininku p. Adomas Wasilewskas
2. 2. Išdininku p. Jozas Czasiulis
3. 3. Sekretorium p. Jozas Pukialis
4. 4. Valdybos nariu p. Jozas Woładkiawiczis
5. 5. „ „ p. Kazis Zadarockas

Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:

1. p. Balesłowas Wasilewskas
2. p. Jozas Wasilewskas
3. p. Kazys Barsionka
- 4° Laisvi sumanymai.

Susirinkimo Pirmininkas Adomas Wasilawskas
Sekretorius Jozas Pukialis³⁵

³⁵ *Ibid.*, 5v.

Galbūt šį informacinį laišką kartu su nauju steigiamojo susirinkimo protokolu Lenkijos administracinės valdžios pareigūnui – Ašmenos apskrities seniūnui Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos pirmininkas kunigas Antanas Viskantas pakartotinai siuntė todėl, kad Lenkijos administracinės valdžios įstaiga dėlse užregistruoti Stalgonių skyrių. Tuo atveju, jeigu buvo norima Ašmenos apskrities seniūną informuoti apie 1930 m. išrinktą naują Stalgonių skyriaus valdybą, Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba Ašmenos apskrities seniūnui būtų išsiuntusi paprastą informacinį laišką, neprašydama registracijos.

Apie Stalgonių skyriaus veiklą 1931–1932 m. duomenų bent jau kol kas neturime, išskyrus 1932 m. balandžio 24 d. Stalgonių skyriaus pirmininko Adomo Vasiliausko laišką^{XII} Lietuvių Šv. Kazimiero draugijai. Jį draugijos Centro valdyba gavo 1932 m. balandžio 28 d.:

Įeinamas

1932 m. IV m. 28 d.

№ 925

Laiškas rašytas 1932 metų balandžio 24 d.

Laiškas nuo Adomo Vasiliausko Lietuvių Šv. Kazimiero draugijai. Pirmais savo laiško žodžiais aš Jums pareiškiu: kodėl gerbiama draugija apie mus pamiršot?

Turėjot pas mus būti praeitais metais, bet nebuvo. Tai dabar aš Jus prašau, kaip pirmiausiai tai sužinojęs. Pas mus Stalgonių kaime perrenkamas pirmininkas. Balandžio 15 d. buvo revizija valdybos reikalu ir pas mane surado tas visas knygas ir dokumentus. Revizijos metu manęs paties nebuvo namie. Tuo reikalu buvo pakviestas sekretorius. Jis pareiškė, kad nieko nežino, kitiems pasigyrė, o aš likau kaip įtariamasis.

Tai aš prašau, kaip pirmiausiai tai sužinojau, nes aš turiu atsisakyti nuo pirmininkavimo. Kai atvažiuosite, tai galite ką kitą išrinkti pirmininku, taip pat ir narius pakeisti, nes aš daugiau būti negaliu ir prašau kaip pirmininkas: atvažiuokite ir paimkite iš manęs knygas, bet ne vėliau, kaip iki gegužės 10 dienos. Jei nepaimsite iki gegužės 10 dienos, tai aš būsiu priverstas atiduoti į nuovadą. Dar kartą prašau ilgai nedelsti, o kaip galima greičiau atvažiuoti, o po to – sudie. Daugiau neturiu ką rašyti, mano gerbiamieji. Esu iš Pono Dievo malonės gyvas ir sveikas, taip ir Jums nuo Pono Dievo linkiu geros sveikatos. Iki pasimatymo.

Adresas toks:

Vilniaus kraštas, Ašmenos apskritis,

Dieveniškų valsčius, Stalgonių kaimas,

Adomas Vasiliauskas³⁶

³⁶ *Ibid.*, l. 3, 3v.

1933 m. galima laikyti Stalgonių skyriaus egzistavimo pabaiga. Kodėl? 1933 m. vasario 13 d. Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba gavo draugijos instruktoriaus Adomo Butrimo pranešimą. Jame rašoma:

Lietuvių Šv. Kazimiero D-jos skyriaus Stolgonių
Dzeveniškių valš. vizitacijos

Protokolas

1933 m. vasario 9 dieną aplankiau šį skyrių kur suzinėjau apie jo stovį. Šis skyrius visą laiką silpnai stovėjo, bet šiaip taip laikėsi, kol dar pirmininkas Adomas Vasiliauskas gyvas buvo. Dar jam a. a. jau apie keturios savaitės³⁷. Jam mirus atėjo policija ir privertė žmones atsisakyti nuo skyriaus. Tam reikalui parašė protokolą ir jie pasirašė. Dabar kiti prisidėti bijosi, nes už nieką tuojau rašo pabaudas. Knygyno ir kitų dokumentų neėmiau, nes nežinojau, ką turiau daryti.

A. Butrimas.

Įeinamas
1933 m. II m. 13 d.
№265
Nemini apie susirinkimą.
Vidi NR.³⁸

¹ Įeinamas
1930 m. II. 19 d.
№ 81

PROTOKÓŁ

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we wsi Grybiszki gminy Dziewieniszki powiatu Oszmiańskiego z dnia 23 stycznia 1930 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.
2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.
3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.
4. Wolne wnioski.

1° Zebranie otworzył Stanisław Gajdis witając zebranych i podnosząc znaczenie Od-

³⁷ Vadinas, Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Stalgonių skyriaus pirmininkas Adomas Vasiliauskas mirė apie 1933 m. sausio mėnesį.

³⁸ *Ibid.*, l. 1.

działu dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.

2° Statut odczytał p. Adam Butrym i udzielił odpowiednich wyjaśnień.

3° W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:

1. Na Prezesa p. Jan Gajdis
2. „ Skarbnika p. Kazimierz Butrym
3. „ Sekretarza p. Maciej Gajdis
4. „ Członka Zarządu p. Piotr Kuklia
5. „ „ „ p. Stanisław Gajdis

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p. Antoni Gajdzis
2. p. Antoni Butrym
3. p. Amilija Butrym

4° Wolne wnioski.

Przewodniczący zebrania (podpis) Stanisław Gajdis

Sekretarz (podpis) Antoni Gajdzis

(LMAVB RS F.175 b.143 L.15)

¹¹Litewskie Towarzystwo

Św. Kazimierza

Wychowania młodzieży i opieki nad nią

Wilno, ul. Lubelska 3. m.3

dnia 19 lutego 1930 r.

N° 126

Do Starostwa pow. Oszmiańskiego

Centralny Zarząd Litewskiego T-wa Św. Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, załączając przy niniejszym protokół zebrania organizacyjnego Oddziału swego Towarzystwa we wsi Grzybiszki gminy Dziewieniskiej z dnia 23 stycznia 1930 r. prosi Starostwo o zarejestrowanie wyżej wymienionego Oddziału.

Prezes Ks. A. Wiskont

W/z Sekretarz I. Budzeika

(LMAVB RS, f. 175, b. 143, l. 14)

III LIETUVIŲ ŠV. KAZIMIERO
DRAUGIJA
Jaunimui auklėti ir globoti

Ponui Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos
jaunimui auklėti ir globoti
Skyriaus Pirmininkui Grybiškėj

Vilnius, Didžioji gt. (ul. Wielka) Nr.12
1932 m. XII mėn. 14 d.
№ 4922.

Įeinamas
1933 m. II m. 18 d.
№ 301

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir
globoti Centro Valdyba turi garbės šiuomi prašyti
Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Skyriaus
Pirmininką pranešti iki Naujų Metų C. Valdybai apie
Skyriaus veikimą ir stovį 19.... metais, išpildant šį lapą.
Už Pirmininką
Kun. N. Raštutis
Sekretorius
R. Bagdon...

PRANEŠIMAS

apie Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti Skyriaus Grybiškų veikimą ir stovį 1932 metais.

- I. Antrašas: kaimas Grybiškės
valščius Dzeveniškių
apskritis Ašmenos
paštas Dzeveniškių
- II. Valdyba: a) 1) pirmininkas Jonas Gaidys
2) vice-pirmininkas -
3) išdininkas Kazys Butrimas
4) sekretorius Motiejus Gaidys
5) narys be ypatingų pareigų -
b) nariai pavaduotojai: Petras Kuklys, Stasys Gaidys
- III. Revizijos Komisijos nariai: Antanas Gaidys, Antanas Butrimas ir Emilija Butrimienė.
- IV. 1) Kiek narių įstojo Draugijon per 1932 metus? -----
2) Kiek narių išstojo iš Draugijos per 1932 metus? -----
3) Kiek narių turi Skyrius dabar? (paduoti narių sąrašą 3-me pusl.) 17
4) Kiek Skyrius turi narių pilnamečių? -----
5) Kiek Skyrius turi savo globoje nepilnamečių? – **L.1**
- V. 1) Kiek buvo Skyriaus Valdybos posėdžių per metus? -----
2) Kiek buvo visuotinių Skyriaus narių susirinkimų? -----
3) Kada Skyrius įkurtas? (įvyko steigiamasis Skyriaus susirinkimas) 1930-I-23 d.
4) Ar buvo laikomos paskaitos? Kada? Kiek? -----
5) Apie ką buvo kalbama paskaitose? -----
6) Ar buvo vakarėliai su vaidinimais ir kiek? -----
7) Ar buvo daromi veltui, ar apmokamai? –

- 8) Kiek gauta pelno, ar nuostolių? –
- VI. Kasa: a) įplaukos: 1) iš narių mokesnio –
 2) iš vakarėlių –
 3) iš aukų –
 b) Išlaidos 1932. metais auksinų skatikų
 c) Liko kitiems metams auksinų skatikų
- VII. Knygynas: 1) Kada gautos knygos, kiek ir iš kur? 1930-I-23 d. iš Centro D-jos 78 (80).
 2) Ar buvo knygynėlis papildytas ir kiek kartų? Ne.
 3) Su apdarais ar be apdarų knygos? Be.
 4) Kiek iš viso knygyne knygų? 80.
 5) Kiek narių skaitė ir kiek knygų visi nariai perskaitė? Visos perskaitytos.
 6) Kiek ne narių skaitė knygas ir kiek iš viso knygų perskaitė? 38.
 7) Ar Skyrius turi radio? --
 8) Ar radio naudojasi nariai, ar ir ne nariai? –
 9) Radio naudojasi veltui ar apmokamai? –
 10) Kokių ir kiek laikraščių Skyrius gauna? 1 egzemp. „Vil. Rytojų“.
 11) Ar Skyrius turi savo susirinkimams ir skaityklai salę? turi.
- VIII. 1) Ar Skyriaus Valdybos yra vedama protokolų knyga? Yra.
 2)kasos knyga? Yra.
 3)narių knyga? Yra .
 4).....knygyno knyga? Yra.
 (Šitoj knygoje turi būti surašytos visos Skyriaus knygyno knygos)
 5) Ar yra vedamas skolinamųjų knygų sąrašas? Yra.
 6) Ar Skyriaus Valdybos yra vedama gaunamųjų ir išleidžiamųjų raštų knyga? yra.
 7) Ar Skyrius turi savo antspaudą? Nėra.
 8) Ar Skyrius turi Šv. Kazimiero bažnytinę vėliavą? -.
 9) Gal keli Skyriai susidėję yra įsigiję Šv. Kazimiero bažnytinę vėliavą? –
 10) Gal apylinkės Skyriai mano susidėję įsigyti orkestrą? –
 11) Ar Skyrius nedarė pastangų įgyti Šv.Kazimiero Draugijai nejudamąjį turtą (žemės sklypų, namų)? -
- L. 1 v.,
 12) Iš ko Skyrius turėjo palankumo ir pagalbos? Iš D-jos ir klebono.
 13) Kas Skyriui trukdė plėtotis? –.
 14) Kiek Skyrius turi jaunimo savo globoje? 6
 a) Bernaičių 5
 b) Mergaičių 1
 15) Ar Skyriaus nariai visi užsimokėjo nario mokesnį? Ne.
 16) Ar visi Skyriaus nariai moka lietuviškai kalbėti? Visi moka.
 17) Kiek Skyriaus narių moka skaityti ir kokioj kalboj? Visi lietuviškai, lenkiškai nevisi.
 18) Kiek Skyriaus narių moka rašyti ir kokioj kalboj? 13 narių Liet, lenkų, rūsų
 19) Skyriaus Valdybos pageidavimai. Dažniau atvažuoti su kinu ir paskaitomis.

Dabartinių Skyriaus narių sąrašas.

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Gyvenamoji vieta
1	Jonas Gaidys	62	
2	Stasys Gaidys	31	„
3	Vincas Gaidys	66	„
4	Antanas Gaidys	30	„
5	Adomas Gaidys	42	„
6	Motiejus Gaidys	38	„
7	Tamošius Kuklys	36	„
8	Jonas Kuklys	62	„
9	Petras Kuklys	40	„
10	Juozas Kuklys	29	„
11	Jonas Gaidys s.Jono	24	„
12	Stasys Kuklys	38	„
13	Marė Kuklytė	20	„
14	Tamošius Butrimas	48	„
15	Antanas Butrimas	28	„ L.2
16	Emilė Butrimienė	43	„
17	Vladas Butrimas	22	„
18	Nauji nariai kurie įstojo		1933-I-7 d.
19	Agotė Kuklytė	20	Grybiškių
20	Zosė Kuklytė	28	„
21	Anelė Kuklytė	21	„
22	Viktorija Kuklene	27	„
23	Marė Kuklene	50	„
24	Ona Kukliene	42	„
25	Mikolas Kuklis	23	„
26	Stasis Kuklis	25	„
27	Bronius Kuklis	32	„
28	Ona Gaidytė	23	„
29	Viktorija Gaidene	47	„
30	Tomas Gaidys	17	„
31	Viktorija Kukliene	50	„
32	Adomas Butrymas	17	„
33	Ona Lukaseviciute	22	„
34	Zosė Gaidyte	17	„
35	Liudvise Gaidyte	23	„

36	Adomas Butrymas	55	„
37	Karolina Lukaševičienė	52	„
38	Liudvikas Lukaševičius	23	„
39	Marijtė Gaidzene	30	„
40	Kuklis Jonas s. Jono	24	„
41	Agotė Kuklytė d. Jono	23	„
42	Jonas Lelka	36	Iš Šcedrausčiznos
43	Emilė Lelkienė	30	„

Pastaba. Jeigu Skyriuje yra daugiau narių, surašyti juos kitam lape ir pridėti prie šio.
l. 2 v.,
(LMAVB RS, f. 175, b. 143, l. 1, l. 1v., l. 2, l. 2 v.,)

^{IV}LIETUVIŲ ŠV. KAZIMIERO
DRAUGIJA
Jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Didžioji gt. Nr.12 b.1
1934 m. sausio mėn. 27 d.
№ 205.

Ponui Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijo jaunimui
auklėti ir globoti Skyriaus Pirmininkui Grybiškėse

Įeinamas
1934 m. III m. 27 d.
№ 724

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir
globoti Centro Valdyba turi garbės šiuomi prašyti
Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Skyriaus Pirmininką
pranešti iki Naujų Metų C. Valdybai apie Skyriaus
veikimą ir stovį 19.... metais, išpildant šį lapą.

Kun. N. Raštutis

Už L. Šv. Kazimiero D-jos C. Valdybos Pirmininką
Sekretorius
R. Bagdon...

PRANEŠIMAS

apie Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir
globoti Skyriaus Grybiškėse veikimą ir stovį 1933 metais.

- I. Antrašas: kaimas Grybiškis
valščius Dieveniškių
apskritis Ašmenos
paštas Dieveniškių
- II. Valdyba: a) 1) pirmininkas Jonas Gaidys
2) vicepirmininkas Vincas Gaidys
3) išdininkas Kazys Butrimas
4) sekretorius Motiejus Gaidys
5) narys be ypatingų pareigų
b) nariai pavaduotojai: Petras Kuklys, Stasys Gaidys

III. Revizijos Komisijos nariai: Antanas Gaidys, Antanas Butrimas, Emilija Butrimienė.

IV. Skyriaus Valdybos Veikimas 1933 m.

- 1) Kada išrinkta dabartinė skyriaus Valdyba? 1930 m. sausio 23 d.
- 2) Kiek buvo valdybos posėdžių? ---
- 3) Ar skyrius turi antspaudą? ---
- 4) Ar Valdybos yurvedama protokolų knyga? vedama
- 5)kasos knyga? vedama
- 6)narių knyga? Vedama
- 7)knygyno knyga? Vedama
(Šitoje knygoje turi būti surašytos visos knygyno knygos)
- 8).....Skolinamųjų knygų sąrašas? Vedamas. L.4
- 9).....Gaunamųjų ir išleidžiamųjų raštų knyga? -----
- 10) Ar sušaukė ir kiek kartų visuotinį skyriaus narių susirinkimą? -----
- 11) Skyriaus Valdybos pageidavimai -----

V. Skyriaus kasos stovis

- 1) Pajamos: a) iš narių mokesnio -----,
b) iš vakarėlių -----,
c) iš aukų – -----.
- 2) Išlaidos 19... metais auks.sk.
- 3) Liko kitiems metams auks.sk.

VI. Skyriaus nariai ir globiamieji.

- 1) Kiek skyrius turi narių dabar? 42
- 2) Kiek narių įstojo Skyriun 1934 metais? 2
- 3) Kiek narių mirė 1934 metais? 2
- 4) Kiek narių pašalinta 19.... metais? -----.
- 5) Kiek narių išstojo iš Skyriaus 19.... metais? -----.
- 6) Ar visi Skyriaus nariai užsimokėjo nario mokesnį? Nevienas.
- 7) Kiek Skyrius turi jaunimo savo globoje? -----,
a) Bernaičių ----
b) Mergaičių -----

VII. Švietimo Darbas

- 1) Ar visi skyriaus nariai moka ir kalba lietuviškai? Visi
- 2) Kiek ir kuria kalba skyriaus nariai moka skaityti? 35 n.[ariai] moka liet.[uviškai], lenk.[išškai].
- 3) Kiek ir kuria kalba skyriaus nariai moka rašyti? 19 n.[ariai] moka liet.[uviškai] lenk.[išškai].
- 4) Kiek ir kurie skyriaus nariai išmokė nemokančius lietuviškai kalbėti, skaityti ir rašyti? -----.
- 5) Ar turi skyrius knygynėlį arba skaityklą? Knygynėlį turi.
- 6) Kiek viso knygynėlyje knygų? 85 knygos.
- 7) Kada, iš kur ir kiek gauta knygų? 1930 m. sausio 23 d, iš Liet.[uvių] Šv. Kaz. [imiero] Draug.[ijos].
- 8) Su apdarais ar be apdarų knygos? Su apdarais.

- 9) Kas apdarė knygas? Liet.[uvių] Šv. Kaz.[imiero] Draug.[ija].
 - 10) Kiek narių skaitė knygas ir kiek jų perskaitė? Skaitė narių 50 perskaitė 75 knygas.
 - 11) Kiek ne narių skaitė knygas ir kiek jų perskaitė? Skaitė ne narių 30, knygas perskaitė 40.
 - 12) Kokių ir kiek laikraščių gauna skyrius arba jo nariai? 1 n.[arys] gauna „Vil. [niaus] Ryt.[ojų]“.
 - 13) Ar skyrius turi savo susirinkimams ir skaityklai patalpą? Turi.
 - 14) Ar turi vaikų darželį, židinį, mokyklą, radijo, orkestrą? ----
 - 15) Ar buvo laikomos paskaitos? Kada ir kiek? -----
 - 16) Apie ką buvo paskaitose kalbama? -----
 - 17) Ar skyriaus nariai lankė kursus ir kokius? -----
 - 18) Ar buvo rengiami vakarėliai su vaidinimais, arba be jų, ir kiek? -----
 - 19) Ar jie buvo apmokami, ar dovanai? -----
 - 20) Ar vakarėlis davė pelno, ar nuostolio? ----- l.4 v.,
- VIII. Viso Skyriaus Veikimas
- 1) Kada skyrius įsteigtas? 1930 m. sausio 23 d.
 - 2) Ar skyrius įregistruotas Storastijoje? taip.
 - 3) Ar skyrius turi pasistatęs kryžių arba paminklą? Turės kryžių
 - 4) Ar skyrius turi bažnytinę Šv. Kazimiero vėliavą? ----
 - 5) Ar skyrius darė pastangų įsigyti L.[ietuvių] Šv. Kazimiero Draugijai nejudamąjį turtą (žemės sklypą, namus)? -----
 - 6) Ar skyrius turi savo sodnelį, aptvertą ir papuoštą gėlių darželiais?-----
 - 7) Ar skyrius sutvarkė ir papuošė apylinkės piliakalnį? -----
 - 8) Ar skyrius susidėjęs su kitais skyriais aptvėrė, papuošė ir pagerbė artimiausius senkapius? -----
 - 9) Ar skyriaus nariai turi kokią nors uniformą? -----
 - 10) Ar skyriaus nariai nešioja išskilmėse tautinius ženklus? Nešioja.
 - 11) Kiek ir kokių yra amatininkų skyriaus narių tarpe? Keletas šaučių ir 1 siuvėjas.
 - 12) Ar skyrius turi suorganizuotų kuopelių: 1) švietimo, 2) sporto, 3) blaivininkų, 4) dainininkų, 5) muzikantų, 6) artistų, 7) jaunųjų ūkininkų, 8) koperacijos, 9) vaikų angeliečių, 10) taupymo kaselė? ---
 - 13) Kiek narių turi kiekviena kuopelė? -----
 - 14) Ką ir kiek nuveikė kiekviena kuopelė? -----
 - 15) Kas yra kiekvienos kuopelės vedėju? -----
 - 16) Iš ko skyrius turėjo palankumo ir pagalbos? Iš Liet.[uvių] Šv. Kaz.[imiero] Draug. [ijos]. C.
 - 17) Kas skyriui trukdė plėtotis? Niekas.

Pastaba. Šis pranešimas turi būti išpildytas su skyriaus valdybos nariais pasitarus.

Skyriaus Pirmininkas už pirm. nemokantį rašyti pasirašė
Sekretorius

Stefanija Gaidytė
Maciejus Gajdys.

Dabartinių skyriaus narių sąrašas.

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Gyvenamoji vieta
1	Jonas Gaidys	65	sodž. Grybiškės
2	Stanislovas Gaidys	34	„
3	Vincas Gaidys	69	„
4	Antanas Gaidys	33	„
5	Adomas Gaidys	45	„
6	Motiejus Gaidys	41	„
7	Tamošius Gaidys	39	„
8	Jonas Kuklys mirė		„
9	Petras Kuklys	43	„
10	Juozas Kuklys	32	„
11	Jonas Gaidys s. Jono	27	„
12	Stasys Kuklys	41	„
13	Marė Kuklytė	23	„ 1. 5
14	Tamošius Butrimas	51	sodž. Grybiškės
15	Antanas Butrimas	31	„
16	Emilė Butrimienė	46	„
17	Vladas Butrimas	25	„
18	Agotė Kuklytė	23	„
19	Zosė Kuklienė	31	„
20	Anelė Kuklytė ištekejo	23	Sodž. Didžulių
21	Viktorija Kuklienė	30	sodž. Grybiškės
22	Marė Kuklienė mirė	53	„
23	Ona Kuklienė	45	„
24	Mikolas Kuklys	26	„
25	Stasys Kuklys s. Juozo	28	„
26	Bronius Kuklys	35	„
27	Ona Gaidytė	26	„
28	Viktorija Gaidienė	50	„
29	Tomas Gaidys	20	„
30	Viktorija Kuklienė ž. Juozo	53	„
31	Adomas Butrimas	20	„
32	Ona Lukašavičiūtė	25	„
33	Zosė Gaidytė	20	„
34	Liudvisė Gaidytė	26	„
35	Agotė Kuklytė d. Jono	26	„

36	Adomas Butrimas	58	„
37	Karolina Lukašavičienė	55	„
38	Liudvikas Lukašavičius	26	„
39	Marytė Gaidienė	33	„
40	Juozas Kuklys s. Juozo	27	„
41	Jonas Lelka	39	sodž. Ščedrausčiznos
42	Emilė Lelkienė	33	„
43	Stefanija Gaidytė	15	Sodž. Grybiškės
44	Kazys Butrimas	15	„
45			
46			
47			
48			

Pastaba. Jeigu Skyriuje yra daugiau narių, surašyti juos kitam lape ir pridėti prie šio.

L. 5v.,

(LMAVB RS f. 175, b. 143, l. 4, 5, 5v.)

✓ LIETUVIŲ ŠV. KAZIMIERO
DRAUGIJA

Jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Didžioji gt. Nr.12 b.1
1934 m. VIII mėn. 16 d.
№ 205.

Ponui Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijo jaunimui
auklėti ir globoti Skyriaus Pirmininkui Grybiškėj

Įeinamas
1934 m. XII m. 5 d.
№ 2291

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir
globoti Centro Valdyba turi garbės šiuomi prašyti
Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Skyriaus Pirmininką
pranešti iki Naujų Metų C. Valdybai apie
Skyriaus veikimą ir stovį 1934 metais, išpildant šį lapą.
Kun. N. Raštutis
Už L. Šv. Kazimiero D-jos C. Valdybos Pirmininką
Sekretorius
R. Bagdon...

PRANEŠIMAS

apie Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jau-
nimui auklėti ir globoti Skyriaus ~~Stalgonių~~
Grybiškės veikimą ir stovį 1934 metais.

I. Antrašas: kaimas Grybiškė
valščius Dieveniškių
apskritis Ašmenos

paštas Dieveniškų

II. Valdyba: a) 1) pirmininkas Jonas Gaidys

2) vice-pirmininkas

3) išdininkas Kazys Butrimas

4) sekretorius Motiejus Gaidys

5) narys be ypatingų pareigų

b) nariai pavaduotojai:

III. Revizijos Komisijos nariai: Antanas Gaidys, Antanas Butrimas, Emilija Butrimienė.

IV. Skyriaus Valdybos Veikimas 1934 m.

1) Kada išrinkta dabartinė skyriaus Valdyba? 1930 I. 23

2) Kiek buvo valdybos posėdžių? -1

3) Ar skyrius turi antspaudą? Neturi.

4) Ar Valdybos yra vedama protokolų knyga? Yra

5)kasos knyga? yra

6)narių knyga? yra

7)knygyno knyga? yra

(Šitoje knygoje turi būti surašytos visos knygyno knygos)

8).....Skolinamųjų knygų sąrašas? Yra. I.7

9).....Gaunamųjų ir išleidžiamųjų raštų knyga? yra

10) Ar sušaukė ir kiek kartų visuotinį skyriaus narių susirinkimą? -----

11) Skyriaus Valdybos pageidavimai -----

V. Skyriaus kasos stovis

1) Pajamos: a) iš narių mokesnio -----.

b) iš vakarėlių -----.

c) iš aukų - -----.

2) Išlaidos 19... metais auks.sk.

3) Liko kitiems metams auks.sk.

VI. Skyriaus nariai ir globiamieji.

1) Kiek skyrius turi narių dabar? 43

2) Kiek narių įstojo Skyriun 1934 metais? 1

3) Kiek narių mirė 1934 metais? -----

4) Kiek narių pašalinta 1934 metais? -----.

5) Kiek narių išstojo iš Skyriaus 1934 metais? -----.

6) Ar visi Skyriaus nariai užsimokėjo nario mokesnį? Nevisi.

7) Kiek Skyrius turi jaunimo savo globoje? Turi.

Bernaičių 8

Mergaičių 9

VII. Švietimo Darbas

1) Ar visi skyriaus nariai moka ir kalba lietuviškai? Visi.

2) Kiek ir kuria kalba skyriaus nariai moka skaityti? 2/3 moka liet. ir lenk.

3) Kiek ir kuria kalba skyriaus nariai moka rašyti? Apie pusė moka liet. ir lenk.

4) Kiek ir kurie skyriaus nariai išmokė nemokančius lietuviškai kalbėti, skaityti ir rašyti? -----.

5) Ar turi skyrius knygynėlį arba skaityklą? Turi.

- 6) Kiek viso knygynėlyje knygų? 87 knygos.
- 7) Kada, iš kur ir kiek gauta knygų? Iš C. Vald. gauta 1930. I. 23 d.
- 8) Su apdarais ar be apdarų knygos? Be apdarų.
- 9) Kas apdarė knygas? -----.
- 10) Kiek narių skaitė knygas ir kiek jų perskaitė? 10.
- 11) Kiek ne narių skaitė knygas ir kiek jų perskaitė? -----
- 12) Kokių ir kiek laikraščių gauna skyrius arba jo nariai? „Vil[niaus] R[ytojų].“ ir „Vil [niaus] Aušrą“.
- 13) Ar skyrius turi savo susirinkimams ir skaityklai patalpą? -----.
- 14) Ar turi vaikų darželį, židinį, mokyklą, radijo, orkestrą? ----
- 15) Ar buvo laikomos paskaitos? Kada ir kiek? -----
- 16) Apie ką buvo paskaitose kalbama? -----
- 17) Ar skyriaus nariai lankė kursus ir kokius? -----
- 18) Ar buvo rengiami vakarėliai su vaidinimais arba be jų ir kiek? -----
- 19) Ar jie buvo apmokami, ar dovanai? -----
- 20) Ar vakarėlis davė pelno ar nuostolio? -----

L.7v.,

VIII. Viso Skyriaus Veikimas

- 1) Kada skyrius įsteigtas? 1930. I. 23 d.
- 2) Ar skyrius įregistruotas Storstijoje? 1930. IV. 4 d. Nr. 346.
- 3) Ar skyrius turi pasistatęs kryžių arba paminklą? Turi kryžių.
- 4) Ar skyrius turi bažnytinę Šv. Kazimiero vėliavą? ----
- 5) Ar skyrius darė pastangų įsigyti L. Šv. Kazimiero Draugijai nejudamąjį turtą (žemės sklypą, namus)? -----
- 6) Ar skyrius turi savo sodnelį, aptvertą ir papuoštą gėlių darželiais?-----
- 7) Ar skyrius sutvarkė ir papuošė apylinkės piliakalnį? -----
- 8) Ar skyrius susidėjęs su kitais skyriais aptvėrė, papuošė ir pagerbė artimiausius senkapius? -----
- 9) Ar skyriaus nariai turi kokią nors uniformą? -----
- 10) Ar skyriaus nariai nešioja išskilmėse tautinius ženklus? -----
- 11) Kiek ir kokių yra amatininkų skyriaus narių tarpe? Keletas šaučių ir 1 siuvėjas.
- 12) Ar skyrius turi suorganizuotų kuopelių: 1) švietimo, 2) sporto, 3) blaivininkų, 4) dainininkų, 5) muzikantų, 6) artistų, 7) jaunųjų ūkininkų, 8) koperacijos, 9) vaikų angeliečių, 10) taupymo kaselė? -----
- 13) Kiek narių turi kiekviena kuopelė? -----
- 14) Ką ir kiek nuveikė kiekviena kuopelė? -----
- 15) Kas yra kiekvienos kuopelės vedėju? -----
- 16) Iš ko skyrius turėjo palankumo ir pagalbos? -----
- 17) Kas skyriui trukdė plėtotis? -----

Pastaba. Šis pranešimas turi būti išpildytas su skyriaus valdybos nariais pasitarus.

Skyriaus Pirmininkas

J. Gajdys
Sekretorius

Dabartinių skyriaus narių sąrašas.

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Gyvenamoji vieta
1	Jonas Gaidys	64	sodž. Grybiškės
2	Stasys Gaidys	33	„
3	Vincas Gaidys	68	„
4	Antanas Gaidys	32	„
5	Adomas Gaidys	44	„
6	Motiejus Gaidys	40	„
7	Tamošius Kuklys	38	„
8	Jonas Kuklys	64	„
9	Petras Kuklys	42	„
10	Juozas Kuklys	31	„
11	Jonas Gaidys s. Jono	26	„
12	Stasys Kuklys	40	„
13	Marytė Kuklytė	22	„ L.8
14	Tamošius Butrimas	50	sodž. Grybiškės
15	Antanas Butrimas	30	„
16	Emilė Butrimienė	45	„
17	Vladas Butrimas	24	„
18	Agota Kuklytė	22	„
19	Zosė Kuklienė	30	„
20	Anelė Kuklytė	23	„
21	Viktorija Kuklienė	29	„
22	Marijona Kuklienė	52	„
23	Ona Kuklienė	44	„
24	Mykolas Kuklys	25	„
25	Stasys Kuklys s. Juozo	27	„
26	Bronius Kuklys	34	„
27	Ona Gaidytė	25	„
28	Viktorija Gaidienė	49	„
29	Tamošius Gaidys	18	„
30	Viktorija Kuklienė	51	„
31	Adomas Butrimas	18	„
32	Ona Lukaševičiūtė	23	„
33	Zosė Gaidytė	18	„
34	Liudvisia Gaidytė	24	„
35	Agota Kuklytė d. Jono	24	„

36	Adomas Butrimas	56	„
37	Karolina Lukaševičienė	53	„
38	Liudvikas Lukaševičius	24	„
39	Marijona Gaidienė	31	„
40	Jonas Kuklys s. Jono	25	„
41	Jonas Lelka	37	sodž. Ščedrausčiznos
42	Emilė Lelkienė	31	„
43	Stefanija Gaidytė	15	Sodž. Grybiškės

Pastaba. Jeigu Skyriuje yra daugiau narių, surašyti juos kitam lape ir pridėti prie šio.

L. 8v.,

(LMAVB RS, f. 175, b. 143, l. 7, 7v, 8, 8v.)

^{VI}Do Lit. Towarzystwa Świętego Kazimierza w Wilnie.

Įeinamas

1929 m. IX m. 7 d.

№ 428

wieś Stołgany

gm. Dziewianiskiej

pow. Oszmianskiego

Podanie.

My niżej podpisani mieszkance tejże wsi prosimy, b ynas przyjąć do wyżej wymienionego Towarzystwa człakówi, i otworzyć oddział z czytelnia w naszej wsi.

Organizacyjne zebranie odbędzie się w domu Adama Wasilewskiego. Za porządek tego zebrania bierze odpowiedzialność Adam Wasilewski.

Podpisy.

Wasilewski Adam

Czesiul Józef

Bronisław Czesiul

Juzef Wołotkiewicz

Stanisław Wasilewski

Aniela Barysionowa

Anna Wasilewszczanka

Malwina Wasilewszczanka

(LMAVB RS, f. 175, b. 403, l. 10)

Kazimierz Barysionek +++

+++ Misiura (?) Józef

Jene Czesiul +++

Kazimierz Zadarocki+++

VII Litewskie Towarzystwo
 Św. Kazimierza
 Wychowania młodzieży i opieki nad nią
 Wilno, ul. Lubelska 3. m.3
 dnia 7 września 1929 r.

N° 693

Do Pana Starosty pow. Oszmiańskiego
 w Oszmianie

Centralny Zarząd Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, powołując się na §16 Statutu swego T-wa, zalegalizowanego na podstawie art. 12 rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o stowarzyszeniach i związkach z dnia 25 września 1919 roku, decyzją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 10 lutego 1927 roku Nr. IV-AA-635/27, i wciągniętego do rejestru stowarzyszeń i związków przez Pana Wojewodę w Wilnie dnia 23 lutego 1927 roku pod. Nr. 616, Stowarzyszenia pod nazwą Litewskie Towarzystwo Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, ma zaszczyt powiadomić Pana Starostę, że otwiera Oddział swego Towarzystwa we wsi Stołgany gminy Dziewieniskiej i że dnia 23. IX.1929 roku odbędzie się organizacyjne zebranie członków T-wa z porządkiem dziennym następującym:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału T-wa.
2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.
3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.
4. Wolne wnioski.

Zebranie odbędzie się w lokalu p. Adama Wasilewskiego we wsi Stołgany gminy Dziewieniskiej. Odpowiedzialnym za porządek i zachowanie obowiązujących przepisów prawnych będzie p. Adam Wasilewski zamieszkały we wsi Stołgany gminy Dziewieniskiej.

Centralny Zarząd ma zaszczyt prosić Pana Starostę o łaskawe wydanie odnośnego zarządzenia w tym względzie dla miejscowej policji.

w/z Prezesa ks. N. Rasztutis

w/z Sekretarz I. Budzeika

(LMAVB RS, f. 175, b. 403, l. 9).

VIII

PROTOKÓŁ

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we wsi Stołgany gminy Dziewieniskiej powiatu Oszmiańskiego z dnia 23 września 1929 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.
2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.
3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.
4. Wolne wnioski.

1° Zebranie otworzył Maciej Kraužlis witając zebranych i podnosząc znaczenie Oddziału dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.

2⁰ Statut odczytał p. maciej Kraužlis i udzielił odpowiednich wyjaśnień.

3⁰ W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:

1. Na Prezesa p. Adam Wasilewski
2. „ Skarbnika p. Józef Czesiul
3. „ Sekretarza p. Kazimierz Borysionek
4. „ Członka Zarządu p. Józef Wołodkiewicz
5. „ „ „ p. Kazimierz Zadorocki

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p.
2. p.
3. p.

4⁰ Wolne wnioski.

Przewodniczący zebrania (podpis) Wincenty Cz.

Sekretarz (podpis) B. Wasilewski

(LMAVB RS, f. 175, b. 403, l. 8v.)

^{IX}Litewskie Towarzystwo Św. Kazimierza

Wychowania młodzieży i opieki nad nią

Wilno, ul. Lubelska 3. m.3

dnia 27 września 1929 r.

№ 725

Do Starostwa pow. Oszmiańskiego

Centralny Zarząd Litewskiego T-wa Św. Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, załączając przy niniejszym protokoł zebrania organizacyjnego Oddziału swego Towarzystwa we wsi Stołgany, gminy Dziewieniskiej z dnia 23 września 1929 r. prosi Starostwo o zarejestrowanie wyżej wymienionego Oddziału.

Prezes Ks. A. Wiskont

w/z Sekretarz I. Budzeika

(LMAVB RS, f. 175, b. 403, l. 7).

^XLitewskie Towarzystwo Św. Kazimierza

Wychowania młodzieży i opieki nad nią

Wilno, ul. Lubelska 3. m.3

dnia 19 lutego 1930 r.

№ 123

Do Starostwa pow. Oszmiańskiego

Centralny Zarząd Litewskiego T-wa Św. Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, załączając przy niniejszym protokoł zebrania organizacyjnego Oddziału swego Towarzystwa we wsi Stołgany, gminy Dziewieniskiej z dnia 20 stycznia 1930 r. prosi Starostwo o zarejestrowanie wyżej wymienionego Oddziału.

Prezes Ks. A. Wiskont

w/z Sekretarz I. Budzeika

(LMAVB RS, f. 175, b. 403, l. 4)

XI Įeinamas

1930 m. II m. 19 d.

№ 78

PROTOKŪL

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we wsi Stałgany gminy Dziewieniszkiej powiatu Oszmiańskiego

z dnia 20 stycznia 1930 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.
2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.
3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.
4. Wolne wnioski.

1° Zebranie otworzył Adam Wasilewski witając zebranych i podnosząc znaczenie Oddziału dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.

2° Statut odczytał p. Adam Butrym i udzielił odpowiednich wyjaśnień.

3° W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:

1. Na Prezesa p. Adam Wasiliewski
2. „ Skarbnika p. Jozief Czesiul
3. „ Sekretarza p. Jozief Pukiel
4. „ Członka Zarządu p. Józef Wołodkiewicz
5. „ „ „ p. Kazimierz Zadorocki

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p. Bolesław Wasilewski
2. p. Jozief Wasilewski
3. p. Kazimierz Borysioniek

4° Wolne wnioski.

Przewodniczący zebrania (podpis) Adam Wasilewski

Sekretarz (podpis) Jozef Pukiel
(LMAVB RS, f. 175, b. 403, l. 5).

XII Įeinamas

1932 m. IV m. 28 d.

№ 925

List pisany dnia 24 Kwietnia 1932 roka

List od Adama Wasiliejkiego do towarzystwa Litewskiego Św. Kazimierza w pierwszych słowach moiego listu donosza ia wam o tem że dlia czego szanowne toważystwo o nas zapomnieli że mieli być przeszłego roku u nas ale nie byli to teraz ia was prosza iak naiprenzej dowidziećsien donas do wsi Stałgan na przemienienia prezesa bō 15 k. była rewizyia w sprawie żądawej i u mnie znaliczli te wszystkie ksionczki i dokumenty a wczasie rewizyji ia niebył wdomu pozwany był sekretarz na ta sprawa to on wyżeksie że ia nic niewiem a inęc pochwalisie a ia zostaię iako podeżonym to ia prosza iak naiprendzej dowidziećsien do mnie

bo ia musza zdać musza prezasa od siebie iak przyiedziecie to może kogo innego obiezece prezesem także i członkuje przemienicie bo ia wincei trwać nie moga i prosza iak predzei przyiechać i odebrać odemnie ksionszki nie daliei iak do 10 Maia iak nieodbieriecie do 10 Maja to ia podziesionty Musza zdać na postarunek ieszcze ras prosza nie omieszkać dłuzei a iak predzei przyiżdząć i zatem dowidzenia wiencei niemam co do pisania moie szanawne zastaiemy złaski Pana Boga żywe i zdrowe tak że i dlia was życzymy od Pana Boga dobrego zdrowia dowidzenia do pierszego zobaczenia. Adres taki

ziemia Wilenska Powit Oszmiaski
Gmina Dziewieniszki Wies Stołgany
Adam Wasiliewski
(LMAVB RS, f. 175, b. 403, l. 3, 3v.)

Varšuvoje pasirašyta bendradarbiavimo sutartis

2022 m. liepos 11 d. Varšuvoje Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras (toliau – LGGRTC) pasirašė bendradarbiavimo sutartį su Lenkijos Tautos atminties institutu (IPN). Parašus padėjo LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys ir Lenkijos Tautos atminties instituto prezidentas dr. Karolis Nawrockis.

Sutartis suteiks daugiau galimybių bendradarbiauti įvairiose srityse: tai totalitarizmo aukų nežinomų laidojimo vietų paieška, artimųjų, gyvenančių abiejų šalių valstybių teritorijoje, paieška, genetinis aukų identifikavimas, archyviniai ir istoriniai tyrimai, pasikeitimas metodologine informacija, ekshumacija ir identifikavimas, ir kt.

„Mūsų institucijų bendradarbiavimas bėgant metams plėtojosi. Kartu buvo rengiamos konferencijos, parodos. Norėčiau paminėti parodą „Lietuvoje internuoti lenkai 1939–1940 m.“. Pradėjome leisti dokumentų rinkinį *Lenkija ir Lietuva XX amžiuje*, – kalbėjo LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys. – Pradedame naują bendradarbiavimo etapą, pagrindinį dėmesį skirsime totalitarinių, nacistinės ir komunistinės sistemų aukų paieškai, jų palaikų ekshumavimui ir atminimo įamžinimui.“

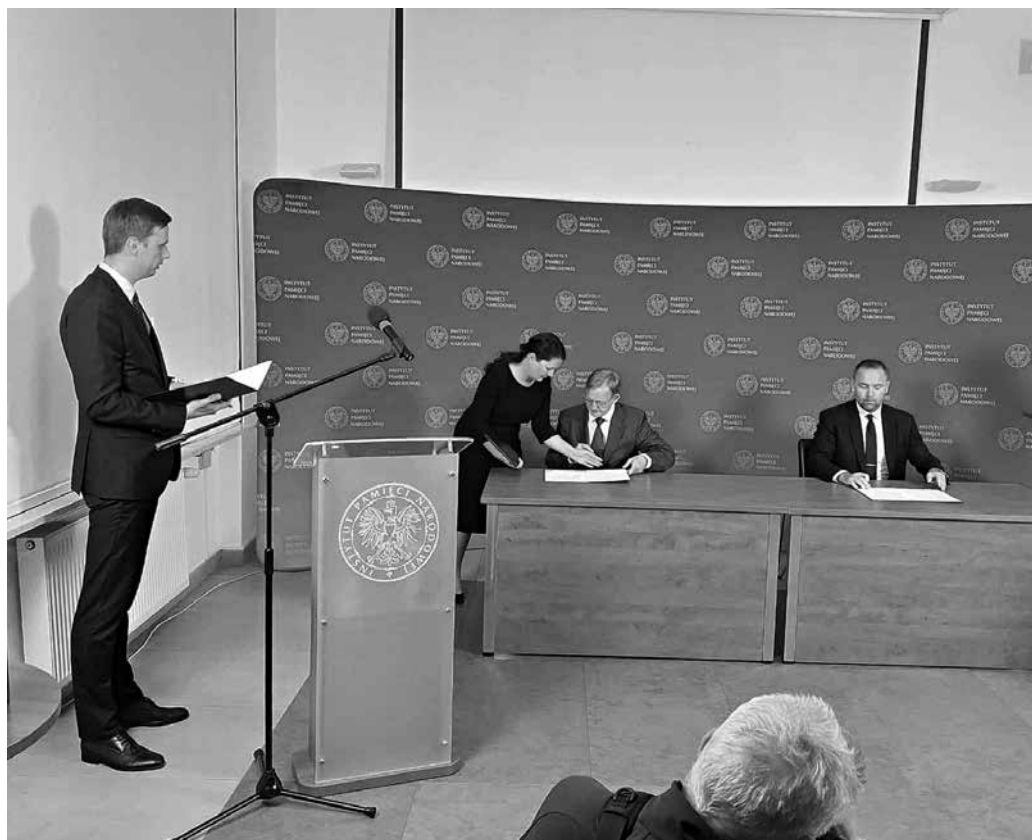
Lenkijos Tautos atminties instituto prezidentas dr. Karolis Nawrockis pažymėjo, jog abi institucijos jau bendradarbiauja,

Lenkijoje prieš pasirašant sutartį: kalba Lenkijoje LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys.

kad nebūtų pamiršta nė viena komunistinės sistemos auka.

„Mūsų susitikimą laikau labai aktuali. Siaubą kelia tai, kad 80 metų senumo sovietinio teroro žemėlapis šiandien yra grėsmės šiuolaikinei Europai ir šiuolaikiniam pasauliui žemėlapis,“ – sakė dr. Nawrockis.

*iš kairės: LGGRTC generalinis direktorius Arūnas Bubnys ir Lenkijos Tautos atminties instituto prezidentas Karolis Nawrockis.
LGGRTC darbuotojų nuotr.*

Konferencija, skirta monsinjorui Kazimierui Vasiliauskui atminti

2022 m. sukanka 100 metų, kai gimė monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas, politinis kalnys ir tremtinys, visuomenės veikėjas, pirmasis atkurto Vilniaus arkikatedros bazilikos klebonas, Vilniaus miesto garbės pilietis. LR Seimas 2022 m. paskelbė monsinjoro Kazimiero Vasiliausko metais.

2022 m. rugsėjo 7 d. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Tuskulėnų dvaro Konferencijų salėje vyko konferencija *Monsinjoro Kazimiero Vasiliausko gyvenimo kelias – nuo Gulago kalinio iki Vilniaus arkikatedros klebono*. Konferencijos dalyvius pasveikino LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys.

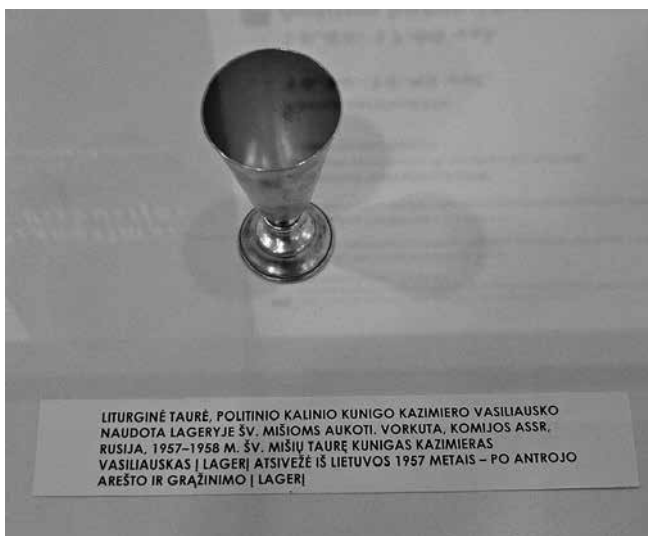
LGGRTC Okupacinių režimų veiklos tyrimų ir viešinimo skyriaus vedėjas Artūras Grickevičius skaitė pranešimą „Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir jos kunigas K. Vasiliauskas raudonoju laikotarpiu (1944–1988 m.)“, Vilniaus universiteto prof. dr. Arūnas Streikus – „Lietuvos katalikų dvasininkų elgsenos modeliai vėlyvuju sovietmečiu“, LGGRTC Okupacinių režimų veiklos tyrimų ir viešinimo skyriaus vyriausiasis istorikas Arvydas Gelžinis – „Kun. Kazimiero Vasiliausko gyvenimo kelio atspindžiai KGB dokumentuose“. Knygos *Gyvenimas, koks jis buvo. Monsinjoro Kazimiero Vasiliausko biografija* autorė Ramunė Sakalauskaitė

Pranešimą apie monsinjorą Kazimierą Vasiliauską skaito LGGRTC istorikas Arvydas Gelžinis

POLITINIO KALINIO KUNIGO KAZIMIERO VASILIAUSKO STUĖLA, DĖVĖTA
LAGERYJE ŠV. MIŠIŲ METU, VORKUTA, KOMIJOS ASSR, RUSIJA, 1957–1958
M. STUĖLA KUNIGAS KAZIMIERAS VASILIAUSKAS | LAGERJ ATSIVĖŽĖ IŠ
LIETUVOS 1957 METAIS – PO ANTROJO AREŠTO IR GRAŽINIMO | LAGERJ

LITURGINĖ TAURĖ, POLITINIO KALINIO KUNIGO KAZIMIERO VASILIAUSKO
NAUDOTA LAGERYJE ŠV. MIŠIOMS AUKOTI. VORKUTA, KOMIJOS ASSR,
RUSIJA, 1957–1958 M. ŠV. MIŠIŲ TAURĖ KUNIGAS KAZIMIERAS
VASILIAUSKAS | LAGERJ ATSIVĖŽĖ IŠ LIETUVOS 1957 METAIS – PO ANTROJO
AREŠTO IR GRAŽINIMO | LAGERJ

pristatė savo refleksijas pranešime „Artimo meilės šauklis“. Lietuvai pagražinti draugijos garbės pirmininkas Juozas Dingelis renginio dalyviams pristatė dailininkės Sofijos Veiverytės paveikslą „Lietuvos ąžuolas, nepalūžęs Sibiro lageriuose“.

Renginyje dalyvavo pirmasis atkurtos Lietuvos valstybės vadovas, Aukščiausiosios Tarybos Atkuriamojo Seimo pirmininkas prof. Vytautas Landsbergis, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos bei bendrijos, Lietuvai pagražinti draugijos atstovai, monsinjoro Vasiliausko kraštiečiai,

Žirmūnų bendruomenės atstovai, LGGRTC darbuotojai, svečiai.

Renginio dalyviai turėjo progą susipažinti su mons. K. Vasiliausko asmeniniais daiktais, saugomais LGGRTC, e-paroda *Kazimieras Vasiliauskas. Mylinčių širdžių monsinjoras*, kurią pateikė Lietuvos valstybės naujasis archyvas, LGGRTC Leidybos skyriaus knygynėlyje įsigyti knygų, suvenyrų.

Renginio pabaigoje vyko Audriaus Juzėno dokumentinio filmo *Tėve mūsų* peržiūra, diskusijos.

Tarptautinė konferencija

Didysis 1944 m. pabėgimas ir mes

Tokiu pavadinimu šiemet rugsėjo 19 d. Taline įvyko tarptautinė konferencija, kuri pratęsė tradiciją, siekiančią įamžinti 1944 m. rudens įvykius Estijoje: pasipriešinimą Raudonajai armijai, viltis atkurti nepriklausomą valstybę ir didįjį estų pasitraukimą į Vakarų. Tradicijos ištakų pradžia – 2018 metai, kai buvo surengtas seminaras *Nenoriu eiti, bet negaliu pasilikti*. Prieš keturis metus užsimezgęs ir estų Tėvynėje bei išėivijoje pastangomis puoselėjamas renginys šiemet vyko Estijos parlamento (*Riigikogu* – Valsybės susirinkimo) konferencijų salėje. Jame dalyvavo istorijos mokslininkai, profesoriai, politikai, rašytojai ir visuomenės veikėjai. Jų geografija apėmė Latviją, Lietuvą, JAV, Jungtinę Karalystę, Kanadą ir Estiją.

Konferenciją atidarė Estijos Respublikos parlamento narys, Estų išėivijos paramos grupės pirmininkas Tarmo Kruusimäe, o vedė (moderavo) šio renginio sumanytoja, Pasaulio estų tarybos (*Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu, Estonian World Council* – EWC) viceprezidentė dr. Iivi Zajedova.

LGGRTC giminingo Estijos atminties instituto valdybos pirmininkas, istorikas dr. Meelis Maripuu, pradėdamas konferencijos pranešimų programą, kvietė diskusijon atskleidžiamas temą: „Pabėgėliai – kas jie buvo?“. Kaip žinia, 1944 metų vasaros pabaigoje ir rudenį nuo grįžtančios Raudonosios armijos ir grėšiančio sovietinio teroro pasitraukė iš Estijos mažiausiai 80 tūkst. žmonių. Tačiau panašiai kaip ir Lietuvos atveju, šis skaičius estų istorikų ir toliau tikslinamas.

Atstovė iš Rygos, Latvijos okupacijos muziejaus mokslo darbuotoja, istorikė Lelde Neimane supažindino su jos atstovaujamos institucijos ekspozicijoje bei fonduose atskleidžiama latvių, pasitraukusių artėjant

Raudonajai armijai, istorija. Jų skaičius gali būti iki 150 000, o pranešimo tema „1944 m. pabėgėlių vaizdo liudijimai Latvijos okupacijos muziejuje“ ir padėjo susidaryti šių latvių likimo vaizdą.

Šių eilučių autorius savo pranešimu „Prieš paskelbiant Lietuvių Chartą: Lietuvių tremtinių bendruomenės organizacija Vokietijoje 1944-1949 m.“ nubrėžė mūsų tautiečių karo pabėgėlių gyvenimo gaires vadinamosiose DP (Išvietintųjų asmenų) stovyklose Vokietijoje. VLIK'o duomenimis, kuriuos 1946 m. deklaravo memorandumė JT, lietuvių pasitraukusių nuo raudonojo teroro skaičius siekė 78 275.

Estijos istorijos muziejaus kuratorius dr. Mati's Mandeli's, gilindamasis į to laikmečio personalijas, pristatė pranešimą „Admirolo Johano Pitkos rezistencijos grupės narių likimas“. 1944 m. J. Pitka (1872–1944), Raudonajai armijai artinantis link Talino, sukūrė kovinę politinę grupę, kuri, siekdama nepriklausomos Estijos valstybės atkūrimo, organizavo pasipriešinimą.

Juntama autentiškumo žyme paženklintas estų išėivijos rašytojos Elin Toona pranešimas „Paskutinis pabėgėlis“. 1944 m. ji su mama ir močiute pabėgo į Vokietiją, kur Vakaruose ir prasidėjo jos nelengvas gyvenimo kelias, nūdieną nuvedęs iki Floridos. Kaip išgyveno 1944 m. Estijos „didįjį pabėgimą“, rašytoja užfiksavo savo ruošiamoje spaudoje knygoje *Į tremtį*. Tokiu pat pavadinimu dienos pabaigoje buvo rodomas spektaklis, sukurtas E. Toonos knygų motyvais.

Profesorius iš JAV (Pietų Konektikuto valstijos universiteto) Jaakas Rakfeldtas, kalbėdamas tema „Masinis pabėgimas: trauma, įveikimas ir atsparumas“, mintis apie 1944 m. įvykius pakreipė socialine-psichologine

Tarptautinės konferencijos Didysis 1944 m. pabėgimas ir mes organizatoriai ir pranešėjai Estijos parlamente, 2022 m. rugsėjo 19 d.
Evelin Sennett nuotr.

linkme ir atskleidė visai estų tautai iki šiolei juntamus padarinius.

Jaunosios kartos istorikas Madis Somelaras, Talino realinės mokyklos (*Tallinna Reaalkool*) istorijos ir socialinių mokslų mokytojas, savo pranešimu „Didysis 1944 metų pabėgimas ir užsienio estų tema mokykliniuose vadovėliuose“ akcentavo šio tragiško tautai istorinio tarpsnio pažinimo svarbą ugdant tvirtų patriotinių nuostatų ateities Estijos piliečius. Beje, pranešėjas yra daugelio mokomųjų medžiagų autorius ir mokytojų kvalifikacijos kėlimo rengėjas.

Dera mums, lietuviams, pasidžiaugti, kad konferenciją savo apsilankymu pagerbė Lietuvos ambasados Estijoje konsulas Valdas Steponavičius.

Po konferencijos programos pranešimų vyko diskusijos. Jose pasisakė estų politikai bei išeivijos veikėjai – Estijos viešojo admi-

nistravimo ministrė Riina Solman, Amerikos estų tautinės tarybos (EANC – *Estonian American National Council*, *Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides*) valdybos narė Kristi Allpere, buvusi Estijos parlamento narė, EANC vice pirmininkė Mari-Ann Kelam, žurnalistas, olimpietis Ennas Hallikas, buvęs Europos parlamento narys, pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui judėjimo dalyvis Tunne Kelamas, estų menotyrininkas ir diplomatas Harry Liivrandas. Tiek moderatorė, tiek pasisakiusieji pabrėžė vieną iš renginio svarbiausių tikslų – atkreipti daugiau dėmesio į estų pabėgėlius, kuriuos iš savo Tėvynės išginė gresiantis raudonasis teroras. Todėl rugsėjo 19-ąją norima įamžinti, „kaip dėkingumo, atminimo ir suvienijimo dieną, kad visi esame viena, kad ir kur bebūtume, ir dėkojame už visas pastangas, įdėtas praėjusiais ir šiais metais.“ Ši data yra

Memorialo, skirto 1944 m. didžiajam estų pasitraukimui atidarymo išklmė, Pirmoji iš kairės – konferencijos rengimo ir memorialo kūrimo organizatorė Pasaulio estų tarybos (EWC) viceprezidentė dr. Iivi Zajedova.

Juozo Banionio nuotr.

Baltų vienybės, dabar dažniau įvardijamos kaip Baltijos vienybės, dienos išvakarėse, todėl pastarasis akcentas – didžiojo baltiečių pasitraukimo (pabėgimo) į Vakarus pradžios paminėjimas dar labiau sutvirtintų trijų Baltijos tautų vienybę. Tuo buvo išreikšta viltis, kad ateityje prisijungsiانčios prie rugsėjo 19-osios minėjimo ir Latvija, ir Lietuva patvirtins, jog visiems Baltijos žmonėms labai daug reiškia 1944 m. įvykiai, privertę juos masiškai trauktis į užsienį.

Baigiamasis renginio akordas buvo Talino senamiestyje, Švento Mykolo švedų bažnyčios kiemelyje atidengtas atminimo akmuo, primenantis apie masinį 1944 m. estų pasitraukimą į Vakarus su greta esančia informacine lenta, detalizuojančia to meto įvykius. „Per visą sovietinės okupacijos laikotarpį estų pabėgėliai savo gyvenamose šalyse kovojo už laisvą Estiją, kiekviena proga jie pranešdami pasauliui, kad Estija vis dar okupuota ir Estija turi atgauti savo

nepriklausomybę. Atkūrus nepriklausomybę, jie tęsė aktyvų darbą, pasitelkę lobizmą dėl Estijos įstojimo į NATO“ – akcentavo savo kalboje iniciatyvos organizatorė, estų išėivijos veikėja I. Zajedova. Ji, atidarydama memorialą, patikino, kad EWC (Estijos Pasaulio taryba) kreipėsi į Estijos Respublikos vyriausybę dėl būtinybės ateityje minimas masinio pabėgimo dienas paskelbti oficialiomis valstybinėmis dienomis. Šių eilučių autorius gali tik patvirtinti ir dar pridėti, kad ir Latvijos, ir Lietuvos pabėgėliai nuo raudonojo tvano lygiai taip kaip ir estai, primindavę pasauliui apie jų šalių, valdomų komunistų, padėtį ir siekį tapti laisvomis, o tapus tokiomis, išėiviai joms padėjo įsitvirtinti Vakarų saugumo ir bendradarbiavimo organizacijose.

Tai turi atminti kiekvienas iš mūsų ir dabartinėje Lietuvoje.

Juozas Banionis

Seime vyko tarptautinė konferencija, skirta *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos* pasirodymo 50-mečiui

2022 m. spalio 7 d. Seime vyko tarptautinė konferencija *Komunistinė antibažnytinė politika ir visuomenės pasipriešinimas Rytu ir Vidurio Europoje*, skirta *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos* pasirodymo 50-mečiui. Renginį organizavo Lietuvos Respublikos Seimas kartu su LGGRTC.

Renginį moderavo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centre dirbantys mokslininkai – dr. Kristina Burinskaitė ir dr. Artūras Grickevičius.

Tarptautinės konferencijos dalyvius pasveikino Seimo Pirmininko pavaduotoja Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys.

Pranešimus skaitė Vilniaus universiteto istorikas prof. dr. Arūnas Streikus, 2021 m. Laisvės premijos laureatė sesuo Bernadeta Mališkaitė SJE. Ji pasidalino savo prisiminimais, nuo 1980 m. iki 1989 m. leidžiant *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką*.

Pranešimus skaitė ir svečiai iš užsienio – Estijos Tartu universiteto istorikas prof. Riho Altnurme, Latvijos universiteto istorikė dr. Solveiga Krūmiņa-Koņkova, Lenkijos nacionalinės atminties instituto istorikas hab. dr. Rafalas Latka, Čekijos totalitarinių režimų tyrimo instituto istorikės dr. Marketa Doležalova ir dr. Stanislava Vodičkova bei Vengrijos Nacionalinės atminties komiteto tyrėja dr. Eva Petras.

Konferencijoje apžvelgta sovietinio tota-

Viktorijos Chornos (LRS) nuotr.

Viktorijos Chornos (LRS) nuotr.

litarinio režimo represinių struktūrų vykdyta antibažnytinė politika, Bažnyčios persekiojimas Rytų ir Vidurio Europos regione, visuomenės pasipriešinimo šiai politikai formos.

Net šeši Seimo įkurtos Laisvės premijos laureatai yra tiesiogiai susiję su *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos* leidyba ir platinimu: 2011 m. laureatas Rusijos disidentas Sergejus Kovaliovas, 2013 m. laureatas kardinolas Sigitas Tamkevičius SJ, 2016 m. laureatė sesuo Nijolė Sadūnaitė, 2021 m. laureatai vyskupas Jonas Boruta SJ, seserys Bernadeta Mališkaitė SJE ir Gerarda Šuliauskaitė SJE.

Seimas 2022 m. yra paskelbęs *Lietuvos*

Katalikų Bažnyčios kronikos metais. *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* – leidinys, išgarsinęs Lietuvos laisvės bylą, griovęs sovietų propagandos kuriamą mitą apie komunistinės sistemos humaniškumą bei tariamą religinių įsitikinimų laisvę Sovietų Sąjungoje. Iš viso buvo išleistas 81 leidinio numeris. Vakaruose jis buvo leidžiama anglų, estų, italų, ispanų ir vokiečių kalbomis.

Tarptautinės konferencijos įrašą galima rasti Seimo „YouTube“ paskyroje „Atviras Seimas“. <https://www.youtube.com/watch?v=pCInSQf9SYA>

Tarptautinė mokslinė konferencija *Ginklo sesės: Europos moterys ginkluotoje rezistencijoje prieš sovietų ir nacių režimus*

2022 m. spalio 27 d. Vilniuje įvyko tarptautinė, LGGRTC surengta mokslinė konferencija *Ginklo sesės: Europos moterys ginkluotoje rezistencijoje prieš sovietų ir nacių režimus*.

Konferencija buvo skirta aptarti moterų vaidmenį ginkluotoje rezistencijoje Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpiu. Tai pirmoji mokslinė konferencija Lietuvoje, nagrinėjanti Lietuvos moters – partizaninio karo dalyvės – padėtį platesniame visos Europos kontekste. Šias temas gvildeno mokslininkai iš Lietuvos ir Latvijos, Estijos, Lenkijos, Italijos, Ukrainos bei Serbijos.

„XX a. viduryms mums liudija itin gausų skirtingų Europos šalių moterų siekį kovoti ne tik su totalitariniais sovietų ir nacių

režimais, bet ir savo asmeninį karą su tradiciniu požiūriu į socialinį moters vaidmenį visuomenėje,“ – kalbėjo konferencijos rengėja, LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus vedėja Ramona Staveckaitė-Notari.

Dalyvius pasveikino Lietuvos Respublikos Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkė Paulė Kuzmickienė, LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys.

Ministrės pirmininkės Ingridos Šimonytės sveikinimą perskaitė jos patareja dr. Gabrielė Žaidytė. Sveikinimo laišką atsiuntė Lietuvos partizano Adolfo Ramanausko-Vanago duktė Auksutė Ramanauskaitė-Skokauskienė.

Ramonos Staveckaitės-Notari (LGGRTC) nuotr.

„30 daiktų iš muziejaus rinkinių“ – unikali autentiškų partizanų, tremtinių daiktų ir relikvijų paroda

Taip vadinasi buvusio KGB vidaus kalėjimo-tardymo izoliatoriaus kameroje įrengta nauja paroda, kurią spalį lankytojams pristatė Okupacijų ir laisvės kovų muziejus. Tai pirmąkart viešais eksponatais tapę autentiški tremtinių, politinių kalinių ir Lietuvos partizanų naudoti prietaisai, savadarbės atminimo dovanos, tremtyje ar lageriuose jų saugotos simbolinės relikvijos.

„Naujai parodai atrinkome 30 daiktų, nes spalio 15 d, prieš trisdešimt metų ir buvo įkurtas mūsų muziejus, tą sukaktį norėjosi įprasminti,“ – sakė istorikas Remigijus Černius, Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus direktorius.

Parodos kuratorė, direktoriaus patarėja muziejinei veiklai Ramunė Driaučiūnaitė atkreipė dėmesį į sostinėlės iš muziejaus Drus-

Iš kairės: LGGRTC generalinis direktorius Arūnas Bubnys, Okupacijos ir laisvės kovų muziejaus direktorius Remigijus Černius, buvę muziejaus direktoriai Eugenijus Peikštenis ir Gintaras Vaičiūnas

Pirmasis muziejaus direktorius Gintaras Vaičiūnas

Meninės instaliacijos fragmentas

Renginio akimirka

kininkų filialo atvežtą antkapinę lentelę nuo 1949 m. tremtyje mirusio Liudviko Ramanausko kapo. Liudvikas Ramanauskas – tai žiauriai sovietų nukankinto Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Deklaracijos signataro, Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vado brigados generolo Adolfo Ramanausko-Vanago tėvas, miręs 1949 m. sausio 2 d. tremtyje, Krasnojarsko krašte. Kitas unikalus eksponatas – sulenkiamas fotoaparatas, pasakojantis istoriją apie savamokslį fotografą Juozą Karlą (1907–1998), kuris 1946–1949 m. įamžino Ignalinos krašte veikusios Vytauto apygardos Lokio rinktinės partizanus. Parodos lankytojai galės pamatyti vizitėles – Lietuvos kalėjimuose ir sovietų lageriuose ant mažų medžiagos

skiaučių adata ar žuvies kaulo ašaka slapta siuvinėtus rankdarbius, savadarbes dėžutes.

Buvusio KGB vidaus kalėjimo-tardymo izoliatoriaus 11-oje kameroje, kurioje 2018 m. meldėsi Lietuvoje viešėjęs Popiežius Pranciškus, lankytojai gali pamatyti Šventojo Tėvo dovaną – liturginį žibintą, rožinius ir savadarbį Pažaislio Dievo Motinos su Kūdikėliu altorėlį, priklausiusį 1949 m. tremtinei Zofijai Butkienei, pasidirbintą Poroge, Irkutsko srityje.

Paroda „30 daiktų iš muziejaus rinkinių“ Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje Aukų g. 2A buvusio KGB vidaus kalėjimo-tardymo izoliatoriaus ekspozicijoje veiks iki 2022 m. pabaigos.

Sibiro sielos – Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje

2022 m. birželio 15-ąją, Okupacijos ir genocido dieną, Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus Konferencijų salėje atidaryta Čikagoje gyvenančio lietuvių kilmės menininko, medicinos mokslų daktaro Audriaus Plioplio paroda *Sibiro sielos*.

Parodoje dalyvavo Kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Aukščiausiosios Tarybos Atkuriamojo Seimo Pirmininkas prof. Vytautas Landsbergis, Kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Zigmas Vaišvila, LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys.

Parodos atidarymą dainomis pradėjo Vilniaus Sietuvos progimnazijos moksleivės (vadovas – muzikos mokytojas Jonas Pulkauskas).

Audrius Plioplys susirinkusiems pristatė 2011 m. pradėtą vykdyti projektą „Vilties galia“, inspiravusį parodą *Sibiro sielos*. Buvo surinkta ir išsaugota daugiau kaip 400 laiškų ir nuotraukų, atsiųstų iš Sibiro į JAV, atskleidusių tragiškus Sibire atsidūrusių šeimų likimus.

„Pridedami į Sibirą ištremtųjų portretai, jų ranka rašyti laiškai. <...> Jei kas nors jus prisimena po to, kai mirštate, tam tikra prasme esate nemirtingas... aš stengiuosi suteikti šiems asmenims nemirtingumo,“ – sakė parodos autorius Audrius Plioplys.

Paroda *Sibiro sielos* Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus Konferencijų salėje buvo eksponuojama iki 2022 m. spalio 2 d.

Iš kairės – parodos autorius Audrius Plioplys ir LGGRTC direktorius Arūnas Bubnys

Jiezno krašte pagerbti kovotojai už laisvą Lietuvą

2022 m. birželio 14 d. Prienų rajono Jiezno seniūnijoje vyko Gedulo ir vilties dienos minėjimas. Jis prasidėjo Jiezno Šv. Arkanġelo Mykolo ir Jono Krikštytojo baġnyġioje Šv. Mišiomis. Prie tremtinių kryġiaus buvo pagerbtos sovietinio genocido aukos, vėliau šauliai, moksleiviai ir vietos gyventojai pradėjo pėščiuġų ġyġį po istorines Jiezno ir jo apylinkių vietas.

Iškilmingo renginio metu Jiezno klebonas kun. R. Biġkauskas pašventino LGGRTC lėšomis pastatytą atminimo ġenklą Lingėniškių kaime, kur NKVD-istai su vietiniais sribais gyvus sudeġino Lietuvos partizanus ir jų rėmėjus. Lietuvos šaulių saġjungos (LŠS) Vytauto Didġiojo Kauno 2-osios šaulių rinktinės šaulys Julius Proškus skaitė pranešimą „Sudeġinti gyvi“. Renginyje ġodį tarė LŠS vadas plk. Albertas Dapkus, Prienų rajono savivaldybės administracijos direktorė Jūratė Zailskienė, Jiezno seniūnijos seniūnas Alġis Bartuseviġius ir kiti.

Jiezno krašte LGGRTC atminimo ġenklas

*Jiezno krašte
iškilmingo renginio
akimirka.
Raimundo
Kaminsko
(LGGRTC) nuotr.*

Tuskulėnuose – Ukrainos palaikymo renginys

2022 m. rugpjūčio 25 d. Tuskulėnų rimties parke vyko saulėgrąžų skynimo akcija, kurią surengė LGGRTC darbuotojai. Tai simbolinis Ukrainos nepriklausomybės dienai paminėti skirtas renginys.

Partizanų dainas lietuvių ir ukrainiečių kalbomis atliko Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovės folkloro ansamblis „Vilnelė“ (vadovė – Laima Purlienė). Nuskambėjo ir Lietuvos generolo Povilo Plechavičiaus karių sąjungos Vilniaus rinktinės choro atliekamos dainos.

Renginio vedėjas – Tuskulėnų memorialo darbuotojas Gaudentas Aukštikalnis tylos minute pakvietė pagerbti žuvusius Ukrainoje. LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys visus pasveikino su Ukrainos nepriklausomybės diena.

„Linkiu Ukrainai kuo greičiau pasiekti pergalę prieš agresorių, linkiu, kad į savo atstatytus namus grįžtų žmonės. Lietuva ir Ukraina daug šimtmečių kovoja už savo laisvę. Abiejų šalių partizanai daugelį metų kartu priešinosi sovietinei santvarkai. 1954 metais, jau po Stalino mirties, ukrainiečiai su lietuviais organizavo Kengyro sukilimą Kazachstane,– kalbėjo Bubnys. – Šiandien Ukraina gina ne tik savo šalį, bet ir visą Europą. Mes nuoširdžiai užjaučiame žuvusiųjų už Ukrainos laisvę artimuosius. Moralinė mūsų parama Ukrainai, kaip ir šiandienos renginys, taip pat yra labai svarbi.“

Maldai už Ukrainą ir jos žmones pakvietė Vilniaus Švč. Trejybės graikų apeigų katalikų bažnyčioje šiuo metu tarnaujantis kunigas iš Ukrainos Otče Mikola.

Renginyje dalyvavo Kovo 11-osios Akto Nepriklausomybės signataras, buvęs ambasadorius Ukrainoje Petras Vaitiekūnas, karo ekspertas Aurimas Navys, Vilniaus ukrainiečių bendrijos vadovė Natalija Šertvytienė. Ukrainos ambasados Lietuvoje trečioji sekretorė Olena Kuzmenčuk. Ji visų ukrainiečių vardu dėkojo lietuviams už paramą jos šaliai ir žmonėms.

Susirinkusieji pamatė sukrečiančių filmuotų vaizdų iš karo Ukrainoje bei ištraukas iš filmo apie gyvybę už savo šalies laisvę atidavusį garsų Ukrainos solistą Vasilijų Slepaką.

Šių metų balandžio 23 d. Tuskulėnų rimties parke vyko ir simbolinė saulėgrąžų sėja. Jos pagrindinė žinia – tikėjimas Ukrainos pergale. Idėjos autorė – Tusukulėnų memorial vadovė Dovilė Lauraitienė ir LGGRTC darbuotojai.

LGGRTC darbuotojų ir Viliaus Kairio nuotr.

Ariogaloje žydų tragediją primins informaciniai stendai

2022 m. birželio 27 d. Raseinių rajone, Ariogaloje, pastatyti LGGRTC Memorialinio meno ir ekspertizės skyriaus darbuotojų parengti informaciniai stendai „Ariogalos žydų likimas 1941 m.“. Šio informacinio stendo teksto rengėjas – LGGRTC Memorialinio meno ir ekspertizės skyriaus vyresnysis specialistas Kęstutis Vaičiūnas. Stendai įrengti prie buvusių sinagogų vietų, vienas – žydų žudynių vietoje prie Dubysos. Taip vykdomas 2017 m. prasidėjęs tęstinis projektas „Holokausto aukų vardai gyvi“. Jau pastatyti 8 stendai, kiti bus įrengti visoje Lietuvoje masinių žydų žudynių vietose.

Skirtingi šaltiniai pateikia skirtingus duomenis apie sušaudytų Ariogalos apylinkių žydų skaičių. Karlo Jägerio ataskaitose nurodoma, kad 1941 m. liepos–rugsėjo mėn. Ariogaloje sušaudyti 689 žydai. 1949 m. gruodžio 27 d. Ariogalos valsčiaus pažymoje teigiama, kad 1941 m. rugsėjo 1 d. Ariogalos valsčiaus ribose buvo sušaudyti 782 žydų tautybės piliečiai.

Šiais metais dar planuojama pastatyti informacinius stendus Trakuose, Pušalote, Gelvonuose ir Musninkuose.

Informaciniai stendai Ariogaloje pastatyti žydų atminimui

Paminklas partizanams, žuvusiems Kulių apylinkėje

Renginio organizatorių nuotr.

Kuliuose įamžintas Lietuvos partizanų atminimas

Plungės rajono Kulių seniūnija, kultūros centras bei gimnazija šiame, Gedulo ir vilties dieną, paminėjo iškilmingą šventę, kurios metu buvo pašventintas miestelio kapinėse pastatytas monumentas Lietuvos partizanams, žuvusiems Kulių apylinkėje 1946–1953 m.

Paminklą finansavo LGGRTC bei Plungės rajono savivaldybė. Projekto kuratorius – Plungės rajono savivaldybės paminklosaugininkas Gintaras Ramonas.

Kulių kapinių koplyčioje vyko Šv. Mišios už Lietuvos laisvės kovotojus. Vėliau pro-

cesija kartu su jaunaisiais šauliais, lydima muzikos mokytojos Giedrutės Idzelienės vadovaujamų giedotojų, nužygiavo prie paminklo partizanų atminimui įamžinti.

Monumentą pašventino parapijos kunigas Arvydas Mačiulis, prisiminimais apie slogią pokario kovų realybę dalijosi buvusi Kulių seniūnė Birutė Simanauskienė bei partizano brolis Benius Šakinis. Jaunųjų šaulių vadas Kazimieras Garasimavičius naujiems nariams įteikė jaunojo šaulio pažymėjimus.

Pagal laikraščio *Žemaitis* informaciją

Spaske atidengtas paminklas politiniams kaliniams

2022 m. gegužės 31 d. Spasko memorialiniame komplekse Karagandoje, Kazachstane, atidengtas paminklas šiame regione kalintiems ir žuvusiems politiniams kaliniams lietuviams.

Paminklas įamžina trylikos asmenų, perlaidotų iš sunaikintų Rudniko kapinių, atminimą. Paminklo atidengimo ceremonijoje dalyvavo LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys, Centro vyresnysis patarėjas dr. Algis Vyšniūnas, Centro strateginio vystymo ir komunikacijos skyriaus vedėjas Ramūnas Kalvaitis. Iškilmingame renginyje dalyvavo daugiau nei dvidešimtys šalių

ambasadoriai, Europos Sąjungos atstovybės Kazachstane bei vietos institucijų atstovai. Spasko memorialiniame komplekse savo žuvusiems tautiečiams paminklus yra pastatčiusios 28 pasaulio valstybės. LGGRTC savo tautiečių istorinės atminties išsaugojimo projektą čia pradėjo įgyvendinti 2020 m. Ypač daug prisidėjo Centro vyresnysis patarėjas, architektas dr. Algis Vyšniūnas, aktyviai prisidėjo ir Lietuvos garbės konsulas Karagandoje Vitalijus Tvarijonas.

Kasmet, gegužės 31 d., visame Kazachstane pagerbiamas totalitarizmo represijų aukų atminimas.

*Paminklas Spaske kalintiems politiniams kaliniams
Algio Vyšniūno nuotr.*

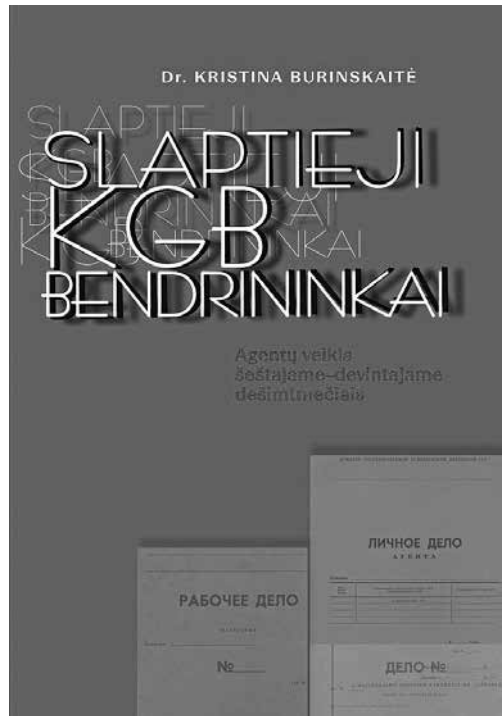
Kristina Burinskaitė, *Slaptieji KGB bendrininkai: agentų veikla šeštajame–devintajame dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2022, 280 p.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Leidybos skyrius išleido dr. Kristinos Burinskaitės knygą *Slaptieji KGB bendrininkai. Agentų veikla šeštajame–devintajame dešimtmečiais*. Tikėtina, kad ši knyga padės geriau suvokti paslaptimis apipintą agentūrinę KGB veiklą ir išsklaidys mitus.

Pasak daktarės Burinskaitės, imtis KGB agentų temos buvo nedrašu, nes jie visuomenėje demonizuojami bei mitologizuojami. Publikuojama informacija apie asmenų ryšius su KGB sukelia ažiotažą, vertinama kontraversiškai. Tačiau moksliniai tyrimai, viešinami dokumentai ir turėtų kelti diskusijas. Tam tikrose Rytų ir Vidurio Europos valstybėse bandoma įvairiapusiškiau vertinti agentus, nes tokia galimybę suteikia ir likę archyvai.

„Man asmeniškai buvo įdomu ir svarbu praskleisti šį paslapčių ir mitų apraizgytą KGB veiklos aspektą, – pristatydamą knygą dalinasi autorė, – tyrinėjant agentų temą tenka susitaikyti su faktu, kad ne visi dokumentai yra išlikę, o ir buvę agentai apie savo veiklą nekalba.“

Pastebėtina, kad istoriografijoje agentams skiriama nemažai dėmesio, bet jie tyrinėjami per jų padarytos žalos prizmę; mažai žinome apie agentus kaip KGB veiklos instrumentą.

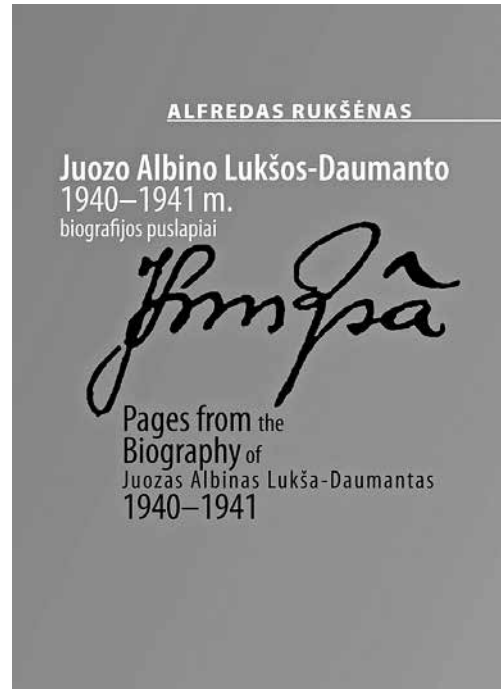
Dėl šaltinių trūkumo negalima atsakyti į visus šios srities klausimus. Pasak knygos autorės, „negaliu pasakyti, kad šis ilgas metus vykęs pažinimo ir tyrimo procesas padėjo atsakyti į visus mane dominančius klausimus, bet vis dėlto nuėmė tam tikrą paslapties šydą <...> būtina pabrėžti, kad kiekvieno agento istorija yra unikali, tad negalima visų vertinti vienodai.“

Knyga skirta tiek istorikams profesionalams, tiek teisininkams, politologams, antropologams, sociologams bei populiariosios XX a. Lietuvos istorijos mėgėjams.

Alfredas Rukšėnas, *Juozo Albino Lukšos-Daumanto 1940–1941 m. biografijos puslapiai / Pages from the Biography of Juozas Albinas Lukša-Daumantas 1940–1941*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2022, 184 p.

Juozo Albino Lukšos-Daumanto rezistencinė veikla pirmosios sovietų okupacijos Lietuvoje laikotarpiu (1940–1941) prasidėjo jam jau turint šokišios tokios pagrindinės veiklos patirties. Dar prieš Sovietų Sąjungos 1940 m. vasarą įvykdytą okupaciją ir aneksiją, t. y. dar mokindamasis Veiverių vidurinėje mokykloje jis įsitraukė į nelegalios, Prezidento Antano Smetonos 1930 m. uždraustos moksleivių ateitininkų sąjungos, kuri netapo legali ir prasidėjus sovietmečiui, veiklą. Todėl sovietmečio pradžia Lukšai kaip ateitininkui reiškė perėjimą iš vieno pagrindžio į kitą. Perėjimo data – 1940 m. birželio 15 d., kai Sovietų Sąjungos kariuomenė okupavo nepriklausomą Lietuvos valstybę.

When Juozas Albinas Lukša-Daumantas joined the resistance during the first Soviet occupation of Lithuania (1940–1941), he already had some experience with this type of underground activity. Even before the Soviet Union's occupation and annexation in the summer of 1940, i.e. while still studying

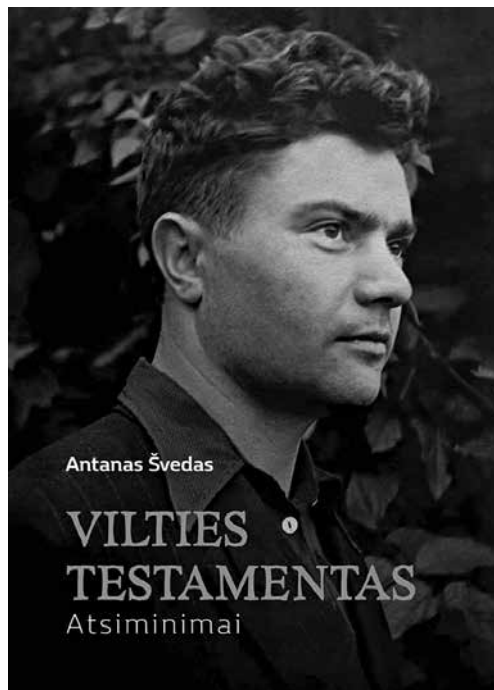
at Veiveriai high school, he became involved in the activities of the Ateitis High School Association, which were banned in the 1930s under President Antanas Smetona. For Lukša, as an Ateitis member, the beginning of the Soviet era therefore meant the transition from one underground to another. The date of the transition was 15 June 1940, when the Soviet army occupied the independent state of Lithuania.

Antanas Švedas, *Vilties testamentas: Atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2022, 372 p.

Politinio kalinio Antano Švedo (1926–2009) atsiminimai išsiskiria detalumu ir lyriškumu. Turime išleistų įvairaus pobūdžio prisiminimų, tačiau retai pasiseka rasti tokių, kuriuose tiek konkretumo, o kartu – ir realumo. Patirti išgyvenimai nėra sutalpinti į apibendrinančias frazes, o žingsnis po žingsnio pateikiami paryškinant labiausiai įstrigusius įvykius ir juos lydėjusias emocijas. Galima tik įsivaizduoti, kokių dvasios pastangų reikalauja toks atsivėrimas.

Kiekvienas skaitantis gali sau užduoti daugybę klausimų: ar man pakaktų tiek maisto pasisotinti po darbų, ar pajėgčiau ištvirti šaltą naktį, kai kūną gaubia vien nuo kraujo sudrėkę drabužiai? Galų gale, ar atpažįstu aprašomą kultūrą, kasdienybę, žargoną, o gal man tai visiškai svetima, ir vėlgi aš galiu svarstyti, ką mano valstybės laisvė reiškia realiame gyvenime?

Sklandžiai, jautriai ir vaizdingai aprašyti įvykiai sužavi teksto stiliumi. Tai nėra lengvas turinys, kurį gali perskaityti vienu ypu ir lengva širdimi. Čia tarsi nėra tokių herojų kaip mes juos bandytume įsivaizduoti – nenugalimų, bebaimių, nejučiančių alkio, šalčio ar parazitų, besikėsinančių į vienin-

telį turimą šiltesnį rūbą. Tačiau kartu tai ir yra tikrasis herojus, kuris, tiek daug visko iškentęs, vis tiek nenusilenkia neteisybei. Jis vis tiek tiki, ir net skaudžiausi smūgiai ar menkutis duonos davinys to iš jo negali atimti. Verta pasvarstyti: gal iš tiesų ta viltis ar tikslas yra esminė, gyvybę palaikanti jėga, kurios atsisakyti – tolygu atimti sau gyvybę (kad ir dvasine prasme).

Knyga išleista lietuvių ir anglų kalbomis.

MŪSŲ AUTORIAI

MONIKA TOMKIEWICZ

*Humanitarinių mokslų habilituota daktarė,
Tautos atminties instituto (Instytut Pamięci Narodowej)
Istorinių tyrimų biuras Varšuvoje*

VALDEMARAS KLUMBYS

Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas

GINTARAS VAIČIŪNAS

*LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus
vyriausiasis istorikas*

GINTAUTAS EREMINAS

*LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus
vyriausiasis istorikas*

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO
IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO
LEIDYBOS SKYRIUJE
GALITE ĮSIGYTI
LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO LEIDINIŲ
UŽ MAŽIAUSIĄ KAINĄ

MŪŠŲ ADRESAS:
DIDŽIOJI G. 17, VILNIUS

Išsamesnės informacijos
apie išleistus leidinius
galite teirautis tel. 8 646 41682
arba ieškoti apsilankę interneto svetainėje
www.genocid.lt

ŽURNALO *GENOCIDAS IR REZISTENCIJA* AUTORIŲ DĖMESIUI

Teikiant straipsnius žurnalui *Genocidas ir rezistencija* turi būti laikomasi moksliniams straipsniams ke-
liamų reikalavimų: suformuluotas tyrimo tikslas, nurodyti uždaviniai, įvardytas objektas, metodas, aptartas
nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnis. Taip pat tikimasi, kad atsižvelgiant į mokslinėse publikacijose
nusistovėjusius principus bus nurodomi šaltiniai, paisoma citavimo tikslumo, pateikiami ir pagrindžiami
tyrimų rezultatai, daromos išvados. Tyrimo metodologija, teksto stilius ar diskurso tipas (straipsnio struktūra,
argumentavimo modelis) yra autorių laisvo pasirinkimo dalykas.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (siunčiant el. paštu mingaile.jurkute@genocid.lt, ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausiuoju redaktoriumi). Failai rengiami
Microsoft Office ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.docx, *.rtf, *.xls, *.vsd), iliustracijos –
programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, pastaruoju formatu – be
suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko Microsoft
Office 2000 ir vėlesnės versijos, šriftais Times New Roman arba Palemonas, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Optimali publikuojamo straipsnio apimtis – 1 autorinis lankas (40 000 spaudos ženklų, įskaitant išnašų
tekstą ir tarpus). Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką,
dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausiuoju redaktoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas,
priedai (šaltiniai, lentelės, schemos, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka.

Mokslinio aparato principai (citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarka), kurių
laikomasi žurnale *Genocidas ir rezistencija*, išsamiai aprašyti „Gairėse autoriams“, pateiktose LGGRTC inter-
neto puslapyje www.genocid.lt.

Žurnalo *Genocidas ir rezistencija* redakcijos adresas:

Didžioji g. 17,
LT-01128 Vilnius
Lietuva

Adresas internete www.genocid.lt

Elektroninio pašto adresas mingaile.jurkute@genocid.lt

Telefonas: +370 601 03494

Ketvirtame viršelyje – Kvietimas į Vilniuje vykusią
tarptautinę mokslinę konferenciją *Ginklo sesės: Europos moterys
ginkluotoje rezistencijoje prieš sovietų ir nacių režimus.*
Ramonos Staveckaitės-Notari nuotr.

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA
LGGRTC leidinys
2022, 2(52)

Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*
Kalbos redaktorė *Audronė Gečiauskienė*
Maketuotojas *Vitalijus Bilevičius*

2022-12-27. Tiražas 150 egz. 8,25 sp. l.
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius
www.genocid.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Naujoji Riovonių g. 25C,
LT-03153 Vilnius

Kaina sutartinė

ŠIAME LEIDINYJE:

Monika Tomkiewicz

STOVYKLA
PRAVIENIŠKĖSE
PRIE KAUNO
1941-1944 M.

Valdemaras Klumbys

SOVIETINIS
SEKSUALUMAS
SAVILAIIDOS
VEIDRODYJE

Gintaras Vaičiūnas

SOVIETŲ SAJUNGOS
PENKTOJI KOLONA
ANYKŠČIŲ KRAŠTE
TARPUKARIO
LIETUVOJE

